

ԱԼԲԵՐՏ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
ՀԱՅԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ
ԱՐԱՄ ՔՈՍՅԱՆ

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀ

6

ԱԼԲԵՐՏ ԱՏԵՓԱՆՅԱՆ, ՀԱՅԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, ԱՐԱՄ ՔՈՍՅԱՆ

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀ

6-ՐԴ
ԴԱՍԱՐԱՆ

Դասագիրք հանրակրթական
հիմնական դպրոցի համար

Վերահրատարակություն

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ • 2018

Երաշխավորված է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից

ՀՏԴ 373.167.1:931(075)

ԳՄԴ 63.3(0)3գ72

Հ 202

Մասնագիտական խմբագիր՝ ԱԼԲԵՐՏ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Հեղինակներ՝ ԱԼԲԵՐՏ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
(ներածություն, §§ 13–27)

ՀԱՅԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
(§§ 1–3)

ԱՐԱՄ ՔՈՍՅԱՆ, պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
(§§ 4–12)

Մեթոդական մասի հեղինակ՝ ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, պատմաբան, մանկավարժ
(մեթոդական ապարատ, I–V բաժինների ամփոփումներ, բառարան,
ժամանակագրություն)

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀ: Դասագիրք 6–րդ դասարանի
Հ 202 համար/ Ա. Ստեփանյան, Հ. Ավետիսյան, Ա. Քոսյան. — Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2018.— 160 էջ:

ՀՏԴ 373.167.1:931(075)

ԳՄԴ 63.3(0)3գ72

ISBN 978–9939–68–181–8

© Ա. Ստեփանյան, Հ. Ավետիսյան, Ա. Քոսյան, 2018

© «Զանգակ–97» ՍՊԸ, 2018

© ԴՏՀՏՀ, 2018

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Պատանի՝ բարեկամներ, դուք սկսում եք ծանոթանալ համաշխարհային պատմությանը: Պատմությունը գիտելիք է տալիս տարբեր ժամանակաշրջանների հետաքրքիր և արժեքավոր իրադարձությունների, պատմական դեմքերի և դեպքերի, մարդկանց ապրելակերպի, կրոնական հավատալիքների և այլնի մասին: Այս ամենի իմացությունը հարստացնում է մեր մտահորիզոնը, հնարավորություն տալիս ընկալելու մեր օրերի իրողությունները և անգամ ուրվագծելու ապագայի որոշ կողմեր:

Մարդկության անցած ուղին, թողած ժառանգությունը ուսումնասիրող գիտությունը կոչվում է պատմագիտություն:

Անցյալի քիչ թե՛ շատ ամբողջական պատկերը վերականգնելու համար պատմագետներն օգտվում են պատմական սկզբնաղբյուրներից:

Դրանց մի մասը բացահայտում է անցյալի նյութական հետքերը՝ շինությունները (տներ, պալատներ, տաճարներ, ամրոցներ), աշխատանքային գործիքները, զենքերը: Այդ գործով զբաղվում է **հնագիտությունը**:

Սկզբնաղբյուրների մեկ այլ խումբ ներկայացնում է ժողովուրդների բարքերը, սովորույթները, ծեսերը, հավատալիքները: Դրանց ուսումնասիրությամբ զբաղվում է **ազգագրությունը**:

Սկզբնաղբյուրների երրորդ խումբն առնչվում է հասարակության տնտեսական կյանքի ուսումնասիրությանը՝ ապրանք, դրամ, շուկայական գներ, առևտուր և այլն: Այդ դիտանկյունից կարևորվում է գիտության մեկ այլ բնագավառ, որը կոչվում է **դրամագիտություն**:

Սակայն առավել կարևոր են գրավոր սկզբնաղբյուրները՝ արձանագրություններ, գրական, գիտական և այլ բնույթի ստեղծագործություններ: Դրանցից էլ պետք է նշել բուն պատմական սկզբնաղբյուրները՝ **ականատեսների վկայություններ, հուշագրություններ, տարեգրություններ, պատմագրություններ** և այլն:

Սկզբնաղբյուրների փաստերը կապակցելով՝ մենք հնարավորություն ենք ստանում բացահայտելու անցյալի ամբողջական պատկերը: Հասկանում ենք պատմության տարբեր շրջաններում տեղի ունեցածի բովանդակությունն ու զարգացման արդյունքները:

Պատմության իրար հաջորդող շրջանները միասին կազմում են համաշխարհային պատմությունը:

Այս դասագիրքը նվիրված է համաշխարհային պատմության **առաջին խոշոր շրջանին՝ Հին աշխարհի պատմությանը: Այն սկսվել է մեզ-նից մոտ երեք միլիոն տարի առաջ:**

Հնագույն շրջանում հասարակական կյանքի կազմակերպման առաջին ձևը մարդկային հոտն էր: Պատմության այդ շրջափուլի ավարտին մարդկությունը հասավ զարգացման բարձր մակարդակի: Առաջացան քաղաք-պետություններ և համաշխարհային տերություններ: Տպավորիչ են տեխնիկական ձեռքբերումները՝ քարե կացնից մինչև բրոնզե և երկաթե գործիքներ ու սարքեր: Քաղաքակրթական նվաճումներ են եգիպտական բուրգերը, Չինական մեծ պարիսպը, հունական տաճարները, հռոմեական ճանապարհները:

Ակնառու են նաև հոգևոր նվաճումները՝ պարզագույն հավատալիքներից մինչև բազմաստվածություն և միաստվածային կրոններ՝ բուդդայականություն, քրիստոնեություն:

Մարդկության առաջընթացի կարևորագույն ցուցանիշներից է գրի ստեղծումը: Գրային համակարգը պարզագույն պատկերագրերից հասնում է մինչև գաղափարագրեր (հիերոգլիֆ և սեպագիր) և հնչյունային գիր՝ այբուբեն:

Դասագրքում Հին աշխարհի պատմությունը ներկայացված է երեք մասով՝ **Նախնադարի պատմություն, Հին Արևելքի պատմություն, Հին Հունաստանի և Հին Հռոմի պատմություն:**

Ձեզ արդեն ծանոթ է, որ պատմական ժամանակը բաժանվում է տարբեր միավորների՝ տարի, տասնամյակ, դար (հարյուրամյակ) և հազարամյակ: Պատմական իրադարձությունները դրան համապատասխանեցնելու համար ստեղծվել է հատուկ ժամանակագրական սանդղակ (ծանոթացե՛ք դասագրքի վերջում տրված պատկերագարդ ժամանակագրական սանդղակին): Դրա մեկնակետը եվրոպացիներն ընդունել են 1 թվականը՝ Հիսուս Քրիստոսի ծննդյան տարեթիվը: Դրանից առաջ ընկած պատմական ժամանակն անվանում են Քրիստոսից առաջ (Ք. ա.), իսկ հետո ընկած ժամանակը՝ Քրիստոսից հետո (Ք. հ.):

Քրիստոսից առաջ ընկած ժամանակը հաշվարկվում է յուրահատուկ ձևով՝ տարեթվերի նվազման կարգով: Ք. ա. 200 թվականից մինչև 101 թվականը՝ Ք. ա. II դարն է, 100 թվականից մինչև 1 թվականը՝ Ք. ա. I դարը: Ինչպես տեսնում եք, 1 թվականը չեզոք է՝ վերաբերում է թե՛ Քրիստոսից առաջ, թե՛ Քրիստոսից հետո թվարկություններին:

Սրանք են այն ընդհանուր պատկերացումները, որոնց մանրամասն կանդրադառնանք այս ուսումնական տարվա ընթացքում:

I ՔԱԺԻՆ ՆԱԽՆԱԴԱՐ

§ 1. ՀԻՆ ՔԱՐԻ ԴԱՐ (ՊԱԼԵՈԼԻԹ)

Պատմության վաղնջական ժամանակները

Համաշխարհային պատմության հնագույն շրջանը կոչվում է **նախնադար**: Մարդկության պատմության այդ վաղ շրջանը գիտնականները բաժանել են մի քանի փուլերի: Առաջինն անվանում են **քարի դար**: Այդ ժամանակ մարդու պատրաստած և օգտագործած պարզունակ գործիքները հիմնականում քարից (կայծքար, վանակատ և այլն) էին:

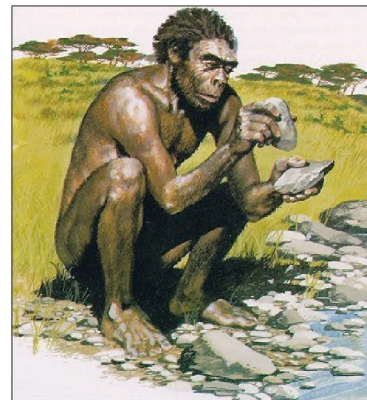
Քարի դարը բաժանվում է երեք ենթափուլի՝ **հին քարի դար (պալեոլիթ)**, **միջին քարի դար (մեզոլիթ)** և **նոր քարի դար (նեոլիթ)**:

Հին քարի դարն ընդգրկում է հնագույն ժամանակներից մինչև Ք. ա. XII հազարամյակն ընկած ժամանակաշրջանը:

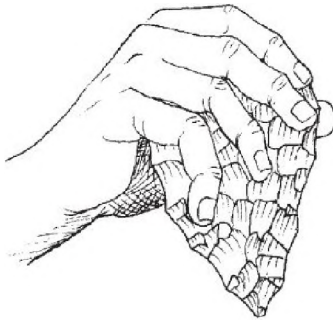
Հնագույն մարդիկ

Մարդկությունն ավելի քան 3 միլիոն տարվա պատմություն ունի:

Հնագույն մարդիկ բնակվել են երկրագնդի տարբեր վայրերում: Նրանք ապրում և աշխատում էին խմբերով: Մարդիկ հաղորդակցվում էին գլխի, ձեռքերի, մատների շարժումներով՝ դրանք ուղեկցելով իմաստավորող հնչյուններով: Այդ հնչյունների հիման վրա էլ ձևավորվեց **լեզուն (խոսքը)**,

Հինքարեդարյան մարդու բնակատեղիներ են հայտնաբերվել Եվրոպայում, Աֆրիկայում, Ասիայում, Ավստրալիայում: Այդպիսի հնագիտական բազմաթիվ վայրեր կան նաև Հայաստանում: Հատկապես հայտնի են Ազոխի և Արտին լեռան կացարանները:

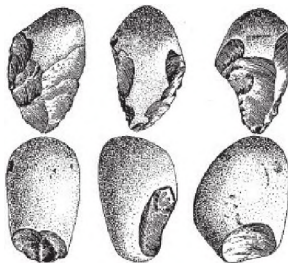
Քարե հասիչ

որն ավելի համախմբեց մարդկանց: **Լեզուն մարդու կարևորագույն նվաճումներից էր:**

Հնագույն շրջանում տեղի են ունեցել կլիմայի մեծ փոփոխություններ: Ամենանշանակալին **մեծ սառցակալումն էր:** Այն սկսվեց մոտ 1 միլիոն տարի առաջ: Սառցադաշտերը Հյուսիսային բևեռից տարածվեցին մինչև Եվրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի միջին շրջանները: Վերացան անտառներն ու բուսառատ տափաստանները: Անհետացան կենդանիների շատ տեսակներ:

Այդ դաժան պայմանները ստիպեցին մարդկանց և կենդանիներին շարժվել դեպի հարավ: Միջավայրին հարմարվելու իրենց ընդունակության շնորհիվ մարդիկ կարողացան դիմանալ այդ փորձությանը:

Մեզնից մոտավորապես 100 հազար տարի առաջ կլիման կրկին սկսեց տաքանալ: Հողը նորից ծածկվեց բուսականությամբ: Կենդանիները և մարդիկ աստիճանաբար շարժվեցին դեպի հյուսիս:

Հնագույն մարդու քարե գործիքներ

Մարդկանց գրադմունքները

Սկզբում մարդիկ ապրում էին 15–20 հոգուց կազմված փոքրիկ խմբերով՝ **նախնադարյան հոտերով:** Դրանք բնակության մշտական տարածք չունեին. սնունդ հայթայթելու համար անընդհատ տեղաշարժվում էին:

Հնագույն մարդկանց հիմնական գրադմունքները **հավաքչությունը և որսորդությունն էին:** Հավաքչությամբ գրադվում էին կանայք և երեխաները: Նրանք հավաքում էին վայրի ցորեն, գարի, արմատներ, հատապտուղներ, մրգեր և այլն: Որսորդությամբ գրադվում էին տղամարդիկ: Նրանք որսում էին մանր և խոշոր կենդանիներ՝

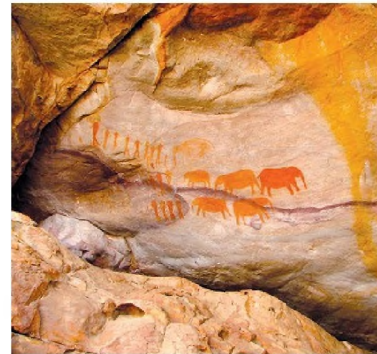
այծյամ, վարազ, մամոնտ և այլն: Գետերի, լճերի և ծովերի ափերին զբաղվում էին նաև **ձկնորսությամբ**: Նախնադարյան հոտերն ապրում էին քարանձավներում:

Մարդու **առաջին գործիքը հատիչն** էր: Այն քարի մի կտոր էր, որի երեք ծայրը սրված էր: Հատիչով կտրում էին, տաշում, հղկում: Հետագայում գործիքներ էին պատրաստում նաև փայտից ու ոսկորից: Ստեղծվեցին նոր գործիքներ՝ **կտրիչ, քերիչ, ծակիչ** և այլն:

Մեծ նշանակություն ունեցավ **կրակի** ստացման գյուտը: Սկզբում մարդիկ ծանոթ էին միայն կայծակից կամ հրաբխից բռնկված կրակին: Հետագայում սովորեցին կրակ ստանալ՝ փայտի կտորները շփելով կամ կայծքարի հարվածով: Կրակով տաքացնում էին կացարանը, կերակուր պատրաստում, պաշտպանվում վայրի գազաններից:

Տոհմական համայնքը

Հին քարի դարի վերջում կատարվեցին հասարակական կարևոր փոփոխություններ: Ձևավորվեց **ժամանակակից բանական մարդը** (մոտ 40–35 հազար տարի

Քարանձավային որմնանկարչություն

ԻՆՉՊԵՍ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՎԵՑ ՔԱՐԱՆՁԱՎԱՅԻՆ ՈՐՄՆԱՆԿԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

XIX դարի վերջին մի հնագետ հետազոտում էր Իսպանիայի Ալտամիրա քարանձավը: Նա իր հետ տարել էր նաև դատերը: Հանկարծ աղջիկը բղավեց. «Ցուկեր, ցուկեր»: Հայրը ծիծաղեց, բայց երբ գլուխը բարձրացրեց, քարանձավի առաստաղին նկատեց բիզոնների բազմաթիվ ներկանկար պատկերներ: Բիզոններից մի քանիսը կանգնած էին, իսկ մյուսները եղջյուրներով նետվում էին թշնամու վրա: Գիտնականները չէին հավատում, որ նախնադարյան մարդիկ կարող են ստեղծել արվեստի այդպիսի գործեր: 20 տարի հետո այլ վայրերում ևս հայտնաբերվեցին նախնադարյան արվեստի մեծաքանակ գործեր:

առաջ): Մարդկանց հարաբերություններն աստիճանաբար կայունացան:

Ձևավորվեցին մարդկանց հասարակական նոր միավորումներ՝ **տոհմական համայնքներ**: Տոհմական համայնքը **միասին ապրող արյունակից ազգականների (150–200 մարդ) խումբ** էր: Ի տարբերություն հոտի՝ համայնքն ուներ բնակության մշտական տարածք: Համայնքի անդամների պատկերացմամբ՝ իրենք ծագում էին միևնույն նախնուց և պարտավոր էին հոգ տանել ու պաշտպանել մյուսներին:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչ է նախնադարը:
2. Նախնադարի պատմության դր փուլն է կոչվում քարի դար և ինչո՞ւ: Քանի՞ ենթափուլի է այն բաժանվում:
3. Երբ է սկսվել երկրագնդի մեծ սառցակալումը: Ինչ հետևանքներ է ունեցել այն:
4. Ինչ են անվանում հնագույն մարդկանց խմբերը:
5. Ինչո՞վ էին զբաղվում հնագույն մարդիկ:
6. Թվարկե՞ք աշխատանքային առաջին գործիքները:
7. Երբ է ձևավորվել բանական մարդը:
8. Ինչ սկզբունքով է կազմավորվել տոհմը: Ինչո՞վ էր այն տարբերվում հոտից:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ինչպե՞ս էր ձևավորվել լեզուն (խոսքը), և ինչ դեր էր կատարում այն մարդկանց կյանքում:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Նախնադար, քարի դար, հին քարի դար (պալեոլիթ), մեծ սառցակալում, նախնադարյան հոտ, հավաքչություն, որսորդություն, ձկնորսություն, կրակի ստացում, հատիչ, կտրիչ, քերիչ, ծակիչ, տոհմ, բանական մարդ, տոհմական համայնք

§ 2. ՄԻՋԻՆ ԵՎ ՆՈՐ ՔԱՐԻ ԴԱՐԵՐ. ԱՆՅՈՒՄ ՆՍՏԱԿԵՑՈՒԹՅԱՆ

Միջին քարի դար (մեզոլիթ)

Միջին քարի դարը տևել է Ք. ա. XII հազարամյակից մինչև Ք. ա. X հազարամյակը: Այդ շրջանում մարդու սննդի հիմնական աղբյուրը դեռևս վայրի կենդանիներն էին: **Կարևոր նվաճում էր նեոու աղեղի հայտնագործումը:** Ստեղծվեցին նաև զենքի այլ տեսակներ՝ **տեգ, պարսաստիկ:** Դրա շնորհիվ հեշտացավ կենդանիներ որսալը:

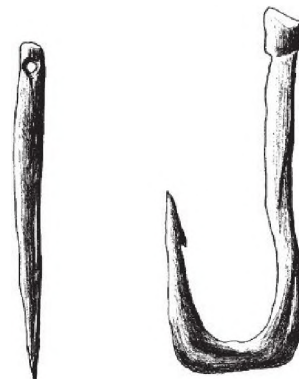
Մարդիկ սկսեցին ընտելացնել վայրի կենդանիներին: Առաջին ընտելացված կենդանին շունն էր: Մարդիկ քարանձավներից աստիճանաբար տեղափոխվեցին գետերի և լճերի ափամերձ շրջանները: Այդտեղ ավելի հեշտ էր աշխատանքային գործունեությանը զբաղվելը և ապրելու միջոցներ ստեղծելը:

Նոր քարի դար (նեոլիթ). անցում արտադրող տնտեսության

Նոր քարի դարը տևել է Ք. ա. X հազարամյակից մինչև Ք. ա. VI հազարամյակի կեսերը:

Նոր քարի դարի **կարևոր նվաճումը անցումն էր յուրացնող տնտեսությունից արտադրող տնտեսության:** Որսորդության և հավաքչության ժամանակ մարդիկ օգտվում էին միայն բնության պատրաստի քարիքներից, այսինքն՝ վարում էին յուրացնող տնտեսություն: Նոր քարի դարում մարդիկ սկսեցին նաև իրենց աշխատանքով ստեղծել անհրաժեշտ քարիքներ: Միջին քարի դարից սկսած՝ պահում էին տարբեր կենդանիներ, նրանց խնամում և քազմաց-

Նորքարեդարյան բնակավայրերն առաջին անգամ ստեղծվել են Մերձավոր Արևելքում և տարածվել Պաղեստին-Իրան կորագծով: Գիտնականները դա անվանում են Բարեթեր կիսալուսնի տարածք, որն ընդգրկել է նաև պատմական Հայաստանը: Այդ առումով հատկանշական է Աղձնիքում Տիգրանակերտից ոչ հեռու, հայտնաբերված բնակավայրը:

Ոսկորից պատրաստված
ասեղ և ձկնորսական կարթ.
Ֆրանսիա, Ք. ա. XVIII-XV
հազարամյակներ

նում էին՝ մշտապես կաթ, բուրդ, միս, կաշի ունենալու համար: Այսպես սկիզբ առավ **անասնապահությունը**:

Մարդիկ սկսեցին զբաղվել նաև **երկրագործությամբ**: Նրանք նկատեցին, որ վայրի բույսերի սերմերը ցանելով՝ կարելի է կայուն բերք ապահովել: Ստացված բերքով համայնքի անդամները ամբողջ տարին կերակրվում էին: Հետագայում նրանք սովորեցին նաև մշակել պտղատու ծառեր:

Նոր բարի դարում առաջացավ **արհեստագործությունը**: Ի հայտ եկան արհեստների կարևոր տեսակներ՝ ջուլհակություն, փայտամշակում, կաշեգործություն, խեցեգործություն և այլն:

Անասնապահության, երկրագործության և արհեստագործության զարգացման արդյունքում մարդիկ ավելի շատ բարիքներ էին ստեղծում, քան կարող էին սպառել: Բացի այդ՝ նույն համայնքը ստեղծում էր ոչ բոլոր տեսակի բարիքներ: Դա աշխատանքի արդյունքները փոխանակելու անհրաժեշտություն առաջացրեց: Մարդիկ իրենց արտադրանքը փոխանակում էին ուրիշների այլ արտադրատեսակով: **Այսպես առաջացավ առևտրի սկզբնական ձևը՝ պարզ փոխանակությունը**:

Արտադրող տնտեսությանն անցնելու շնորհիվ **նստակեցությունը դարձավ կենցաղավարության հիմնական ձևը**: Մարդիկ բնակվում էին որոշակի տարածքում և կապաշեն կացարաններից բնակավայր կառուցում: Բնակավայրի կենտրոնում նրանք անցկացնում էին հավաքույթներ, կատարում առևտուր: Անվտանգության

Առաջին երկրագործները

նպատակով բնակատեղին պարսպապատում էին:

Մարդկային հասարակության կյանքում կատարված այս կարևոր փոփոխությունները անվանում են նորքարեդարյան հեղափոխություն:

Հասարակական կյանքի կազմակերպման ձևերը

Տոհմական համայնքի կյանքի կազմակերպումը աստիճանաբար մեծացնում էր տոհմի ավագի և նրա մերձավորների դերը: Նրանք էին կայացնում համայնքի համար կարևոր որոշումները և հետևում դրանց կատարմանը:

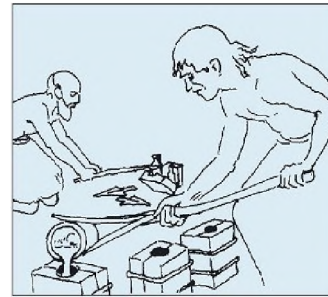
Նոր քարի դարի ընթացքում սերտացան նույն տարածքում ապրող ազգակից և հարևան տոհմերի միջև կապերը: **Տոհմերը սկսեցին միավորվել:** Այսպես առաջացան **ցեղերը:**

Տոհմերի ավագներից կազմվում էր ցեղի խորհուրդը: Նրանցից մեկին ընտրում էին ցեղի առաջնորդ:

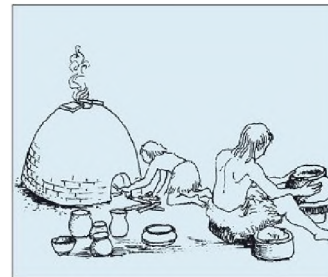
Ցեղի տարածքը նրա անդամների ընդհանուր սեփականությունն էր: Ցեղի անդամները խոսում էին միևնույն լեզվով: Կենցաղում առաջնորդվում էին դարերով մշակված սովորույթներով ու բարքերով:

Մարդկանց կրոնական պատկերացումները

Հնագույն մարդիկ բնության երևույթներին և ուժերին վերագրում էին գերբնական զորություն: Նրանց կրոնական պատկերացումները տարբեր էին:

Կավե ամանի մեջ լցված մետաղաքարը, կրակի վրա հալեցնելով, լցնում էին կավից կամ քարից պատրաստված կաղապարի մեջ և ստանում ցանկալի ձև ունեցող առարկա:

Թրծված կավե ամանը շատ հարմար էր կրակի վրա կերակուր պատրաստելու, ինչպես նաև մթերք պաշարելու համար: Կավից պատրաստված ամանները թրծում էին վառարաններում:

Եվրոպայի տարածքում կան բազմաթիվ մեծաքար (մեգալիթյան) դամբարաններ, որոնք թվագրվում են Ք.ա. V-IV հազարամյակներով:

Տոտեմապաշտությունը հավատն էր այն կենդանու, բույսի, բնության երևույթի հանդեպ (**տոտեմ**), որից, մարդկանց պատկերացմամբ, ծագում է տվյալ տոհմը: Տոհմը կրում էր իր տոտեմի անունը:

Ոգեպաշտությունը (անիմիզմ) հավատն էր որևէ մարմնի մեջ ամփոփված կամ ինքնուրույն գործող գերբնական ոգիների նկատմամբ:

Ֆետիշապաշտությունը անշունչ առարկաների գերբնական հատկությունների նկատմամբ հավատն էր: Պաշտամունքի առարկա՝ **Ֆետիշ**, կարող էին լինել, օրինակ՝ նիզակը, դաշույնը, որոնք մարդկանց համար ունեին կենսական նշանակություն:

Հնայապաշտությունը մարդկանց, կենդանիների, բույսերի, բնության երևույթների վրա ներգործելու մարդու ունակության նկատմամբ հավատն էր:

Երկրագործական համայնքներում պաշտամունքի գլխավոր առարկան արարող Երկիրն էր: Նրա խորհրդանիշը **Մեծ մայրն** էր: Յուրաքանչյուր տոհմ և ցեղ ուներ իր սրբատեղին: Այնտեղ էին անցկացվում ծիսական արարողությունները:

Նեոլիթյան դարաշրջանից պահպանված Սկարա Բրեյ բնակավայրը Մեծ Բրիտանիայում

Ժամանակի ընթացքում սրբազան ծեսերը սկսեցին կատարել որոշակի մարդիկ: Նրանք նաև պահպանում և սերունդներին էին փոխանցում հին ասքերն ու առասպելները: Նրանց անվանում էին **քուրմ**: Նրանցից հետագայում ձևավորվեց հասարակական առանձին խումբ՝ քրմությունը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Նշե՞ք միջին և նոր քարի դարերի ժամանակագրական սահմանները:
2. Ի՞նչ ձեռքբերումներ ունեցավ մարդը միջին քարի դարում:
3. Փորձե՞ք բացատրել «արտադրող տնտեսություն» հասկացությունը:
4. Ի՞նչպե՞ս են առաջացել անասնապահությունը և երկրագործությունը:
5. Թվարկե՞ք արհեստագործության սկզբնական տեսակները: Ի՞նչ է պարզ փոխանակությունը:
6. Նախնադարյան մարդկանց հասարակական միավորման ի՞նչ ձևեր կային:
7. Ի՞նչպե՞ս են ձևավորվել ցեղերը: Որո՞նք են ցեղին բնորոշ հատկանիշները:
8. Ձեր կարծիքով՝ հնագույն մարդիկ ինչո՞ւ էին բնության երևույթներին և ուժերին վերագրում գերբնական գորություն: Երկրագործական համայնքներում ո՞վ էր պաշտամունքի խորհրդանիշը:
9. Ի՞նչպե՞ս է առաջացել քրմերի խավը:
10. Ի՞նչ տերմինով են բնորոշում նոր քարի դարում մարդկային հասարակության կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունները:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

«Տրամագիր» վարժության միջոցով համեմատե՞ք հասարակության զարգացման ընթացքը միջին և նոր քարի դարերում:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Միջին քարի դար (մեզոլիթ), նեո ու աղեղ, նոր քարի դար (նեոլիթ), արտադրող տնտեսություն, անասնապահություն, երկրագործություն, արհեստագործություն, պարզ փոխանակություն, նստակեցություն, տոհմի ավագ, ցեղ, ցեղի առաջնորդ, Մեծ մայր, քուրմ

§ 3. ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

Մետաղի օգտագործումը

Ք. ա. VI հազարամյակում մարդկության պատմության մեջ տեղի ունեցավ **խոշոր նվաճում**: Մարդիկ սովորեցին **արդյունահանել և օգտագործել մետաղը**:

Մարդու օգտագործած առաջին մետաղը **պղինձն** էր: Այն փափուկ մետաղ է, այդ պատճառով քարե գործիքները լիովին դուրս չեկան գործածությունից: Դրանով պայմանավորված՝ նախնադարի պատմության այդ փուլն անվանում են **պղնձի-քարի դար (Էնեոլիթ)**: Այն տևել է Ք. ա. VI հազարամյակի կեսերից մինչև Ք. ա. V հազարամյակի վերջերը:

Ք. ա. IV հազարամյակում հայտնաբերվեց **բրոնզը**՝ պղնձի և անագի համաձուլվածքը: Այն ավելի ամուր էր ու կարծր: Բրոնզից պատրաստում էին տարբեր առարկաներ՝ կացին, սուր և այլն:

Բրոնզե գործիքները նպաստեցին արհեստների, երկրագործության և անասնապահության զարգացմանը: Առաջացան

Մետաղի դարում ներկայիս Շոտլանդիայի տարածքում բնակվող մարդիկ կառուցում էին ամրոցատիպ կլոր տներ:

արհեստների նոր ձյուղեր՝ դարբնություն, զինագործություն և այլն:

Կարևորագույն հայտնագործություն էր նաև բրոնզե ծայրակալով **արորը**: Դրա շնորհիվ մարդիկ մշակում էին ավելի մեծ հողատարածքներ և ստանում ավելի շատ բերք:

Զարգացան փոխադրամիջոցները: Դրանցից էր **անիվավոր սայլը**:

Հասարակության կյանքում հեղաշրջում առաջացրեց երկաթի մշակումը: **Երկաթը** սկսեց լայնորեն կիրառվել Ք. ա. II հազարամյակից:

Հասարակության շերտավորումը

Բրոնզի դարում նույնպես տեղի ունեցան հասարակական մեծ փոփոխություններ: Նախնադարյան հոտը, տոհմական համայնքը և ցեղը ունեին մեկ ընդհանուր հատկանիշ. **չկար մասնավոր սեփականություն, և բոլոր մարդիկ հավասար էին**: Սակայն աշխատանքային գործիքների և զենքի կատարելագործումը, տնտեսության և առևտրի զարգացումը փոխեցին հասարակության պատկերը:

Սկսեց մեծ դեր խաղալ **նահապետական ընտանիքը**: Յուրաքանչյուր ընտանիքում

Բարձրաքանդակում պատկերված է անիվավոր սայլ, որով մարդիկ մշակում էին իրենց հողատարածքները: Նյու Յորքի արվեստի Մետրոպոլիտեն թանգարան

Բրոնզեդարյան ժամանակաշրջանի գրահահանդերձանք

ապրում էր մի քանի սերունդ՝ հայր, մայր, որդիներ, թոռներ, ծոռներ: Այն աշխատանքը, որը մի ժամանակ կատարում էր ողջ տոհմը, այժմ կարող էր կատարել մեկ ընտանիքը: Այդ ընտանիքն էլ յուրացնում էր իր աշխատանքի արդյունքները: Աստիճանաբար նահապետական ընտանիքին հատկացվեցին այն հողակտորները, անասունները և իրերը, որոնց նա տնօրինում էր սերնդեսերունդ: Այդ ճանապարհով ձևավորվեց **մասնավոր (ընտանեկան) սեփականությունը:**

Որոշ ընտանիքներ հարստացան՝ օգտագործելով իրենց բազմանդամությունը և հեղինակությունը: Հարուստ էին տոհմի և ցեղի առաջնորդները և նրանց մերձավորները: Իսկ մյուսներն ապրում էին համեստ կենցաղով: Աստիճանաբար **խաթարվեց մարդկանց հավասարությունը**, որ բնորոշ էր նախնադարին: Նախկին միատարր **հասարակությունը շերտավորվեց:** Ի հայտ եկան հասարակական տարբեր խմբեր՝ տոհմացեղային ավագանի, քրմություն, զինվորներ, ցեղի շարքային անդամներ:

Պետության առաջացումը

Շերտավորված հասարակությունը կարիք ուներ կառավարման նոր համակարգի: Ցեղերն սկսեցին միավորվել՝ կազմելով **ցեղային միություններ:** Դրանցում իշխանությունը կենտրոնացավ վերնախավի ձեռքում:

Հետագայում ցեղային միություններից ձևավորվեց **պետությունը:** Այն համախմբում էր որոշակի տարածքում ապրող մարդկանց և կազմակերպում հասարակական աշխատանքներ: Դրանցից էին ջրանցքների, ճանապարհների, բնակավայ-

րերի կառուցումը, վար ու ցանքի, բերքահավաքի կազմակերպումը և այլն:

Պետության կարևոր գործառույթներից էր տարածքի՝ երկրի և բնակչության պաշտպանության ապահովումը արտաքին թշնամիներից: Նա նաև կարգավորում էր մարդկանց համատեղ կյանքը:

Առաջին պետությունները ձևավորվել են Ք. ա. IV հազարամյակի վերջերին՝ խոշոր գետերի ավազաններում (Եգիպտոս, Միջագետք):

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞ւ պղինձը չկարողացավ կիրառությունից լիովին դուրս մղել քարը:
2. Ե՞րբ է սկսվել բրոնզի դարը: Որո՞նք են բրոնզի առավելությունները:
3. Բրոնզի օգտագործումը ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ տնտեսության մեջ և հասարակական կյանքում:
4. Ի՞նչ է նահապետական ընտանիքը:
5. Հասարակական ի՞նչ խմբեր առաջացան նախնադարյան հասարակության քայքայման շրջանում:
6. Ինչպե՞ս են ձևավորվել ցեղային միությունները: Ովքե՞ր էին ղեկավարում դրանք:
7. Ինչպե՞ս է առաջացել պետությունը: Թվարկե՞ք պետության հիմնական գործառույթները:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Փորձե՛ք պարզաբանել պետության նշանակությունը հասարակության համար:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Պղնձի–քարի դար (Էնեոլիթ), բրոնզի դար, նահապետական ընտանիք, մասնավոր սեփականություն, հասարակության շերտավորում, տոհմացեղային ավագանի, ցեղային միություն, հասարակական աշխատանք, պետություն

1. Մարդկությունն ավելի քան 3 միլիոն տարվա պատմություն ունի: Հարյուր հազարավոր տարիների ընթացքում զարգացել են մարդկանց աշխատելու, մտածելու և խոսելու հիմնարար հատկանիշները: Մարդիկ հաստատուն քայլերով առաջադիմել են կյանքի բոլոր ասպարեզներում:
  - *Քանի՞ ենթափուլերի է բաժանվում քարի դարը: Որո՞նք էին հնագույն մարդկանց հիմնական զբաղմունքները: Աշխատանքային ի՞նչ գործիքներ էին նրանք օգտագործում:*
2. Միջին և նոր քարի դարերում մարդկանց կյանքում տեղի ունեցան մեծ փոփոխություններ: Յուրացնող տնտեսությունից անցում կատարվեց արտադրող տնտեսության: Երկրագործությունը, անասնապահությունը և արհեստագործությունը դարձան մարդկանց հիմնական զբաղմունքները: Մարդիկ թափառական և կիսաթափառական կյանքից անցան նստակեցության:
  - *Ժամանակագրական սանդղակի տեսքով ցույց տվեք քարի դարի ենթափուլերը: Ի՞նչ է արտադրող տնտեսությունը: Ի՞նչ է կոչվում և ինչպե՞ս է առաջացել առևտրի սկզբնական ձևը: Որտե՞ղ հիմնվեցին մարդկանց առաջին քնակափայրերը:*
3. Միջին և նոր քարի դարերում մարդկությունն անցում կատարեց հասարակության կազմակերպման ավելի բարձր մակարդակի: Մարդկանց հասարակական համախմբման առաջին ձևը նախնադարյան հոտն էր, երկրորդը տոհմական համայնքն էր, երրորդը՝ ցեղը: Նոր քարի դարում են ձևավորվել ցեղերը: Ի հայտ եկան կրոնական հավատալիքներ: Մարդիկ սկսեցին ուսումնասիրել շրջապատող աշխարհը՝ փորձելով ներազդել նրա վրա:

- *Ինչ է տոհմական համայնքը, ինչո՞վ է այն տարբերվել մարդկային հոտից: Բնութագրե՛ք ցեղը, գծապատկերի տեսքով ներկայացրե՛ք նրա կառավարման համակարգը:*
4. Ք. ա. VI հազարամյակի կեսերին մարդկության պատմության մեջ տեղի է ունեցել ևս մի կարևոր իրադարձություն: Մարդիկ հայտնագործեցին մետաղը, որով պատրաստում էին աշխատանքային գործիքներ, զենքեր, զարդեր և կենցաղային իրեր: Մարդու օգտագործած առաջին մետաղը պղինձն էր:
- *Ինչ փոփոխություններ առաջացրեց մետաղի օգտագործումը մարդկանց կյանքում:*
5. Փոփոխությունները նշանակալից էին նաև հասարակական կյանքում: Խախտվեց վերջինիս ավանդական միատարրությունը և մարդկանց հավասարությունը: Այս նոր հասարակությունը կառավարելու համար ստեղծվեց պետությունը:
- *Ինչ է ցեղային միությունը: Հասարակական ինչ մեծ խմբեր ձևավորվեցին: Թվարկե՛ք պետության գործառույթները:*

ՀԱՂՎՈՒՅՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

§ 4. ԵԳԻՊՏՈՍ

Նեղոսի պարզեր

Եգիպտոսը Աֆրիկայի հյուսիս-արևելքում է՝ Նեղոս գետի ափերին: Այդտեղ է ձևավորվել ու զարգացել Հին Եգիպտոս պետությունը: **Նեղոսը աշխարհի ամենաերկար գետն է** (երկարությունը՝ մոտ 6700 կմ): Հորդառատ անձրևներից և ձնհալից Նեղոսի մակարդակն ամռանը բարձրանում էր և ողողում ափերը՝ պարարտացնելով հողը: Ողողվող հողերից արևելք և արևմուտք անձայրածիր անապատ էր, որտեղ անձրևներ չէին տեղում: Նեղոսը ջրի միակ աղբյուրն էր և կյանք էր պարզևում շրջակայքում ապրող մարդկանց: Պատահական չէ, որ հույն պատմիչ **Հերոդոտոսը Եգիպտոսն անվանել է «Նեղոսի պարզ»:**

Բնակավայրեր էին առաջանում այնտեղ, որտեղ մարդկանց հաջողվում էր կառուցել ջրանցքներ և ամբարտակներ: Նեղոսի վարարումների դեմ մշտական պայքարը, համատեղ իրականացվող աշխատանքները պահանջում էին երկրի բնակչության համախմբում և կառավարում: Այսպես Եգիպտոսում առաջացավ ուժեղ պետություն:

Ք. ա. IV հազարամյակի վերջին Նեղոսի ափերին ստեղծվել էր շուրջ 40 փոքր պետություն: Դրանց միավորումից շուտով կազմավորվեցին **Վերին և Ստորին Եգիպտոսների թագավորությունները:**

Տախտակի վրա պատկերված է փարավոն Մինայի հաղթանակը Ստորին Եգիպտոսի թագավորության նկատմամբ:

Թութմոս III փարավոն

Իսկ **Ք.ա. XXXI դարում** այդ երկուսի միավորումից Եգիպտոսում **աստղծվեց միացյալ թագավորություն**: Հիմնադիրը **Մինա արքան** էր: Թագավորության մայրաքաղաք հռչակվեց **Մեմֆիսը** (եգիպտերեն Մինֆի՝ Սպիտակ պարիսպ):

Աստծո որդին

Եգիպտոսում արքային անվանում էին **փարավոն**, որ նշանակում էր «**մեծ տան (պալատի) տեր**»: Կենդանության օրոք փարավոնին երկրպագում էին աստվածների նման: Արքան համարվում էր աստծո որդի՝ կենդանի աստված: Երկրային կյանքին հրաժեշտ տալուց հետո փարավոնը պետք է միանար մյուս աստվածներին և վայելեր հավերժական կյանք: Այդ պատճառով **փարավոնների համար կառուցում էին շքեղ դամբարաններ՝ բուրգեր**:

Եգիպտական աշխարհակալ պետությունը

Եգիպտոսը շուտով դարձավ Հին Արևելքի հզոր պետություններից մեկը: Մինչև **Ք.ա. XV դարը** ոչ մի փարավոնի չէր հաջողվել նվաճել Ասորիքը և հասնել Եփրատ գետին: Առաջինը դա արեց **Թութմոս III-ը** (**Ք.ա. 1467–1413 թթ.**): Նա, մեկը մյուսի հետևից պարտության մատնելով բոլոր հակառակորդներին, իր զորքով անցավ Եփրատը և հասավ մինչև Հայկական Տավրոսի լեռները: Պատերազմների ավարտին Եգիպտոսի տերության տարածքը հյուսիսից հարավ ձգվում էր շուրջ 3200 կմ:

«Հավերժ բարեկամներ»

Եգիպտոսը և Խեթական տերությունը (տես § 7–ը) շուրջ երկու դար անհաշտ թշնա-

Պապիրոսի վրա պատկերված է Ռամզես II փարավոնը՝ իր մարտակառքով, դեպի Քաղեշ արշավանքի ժամանակ: Աբու Միմբեյ, Մեծ տաճար

Ռամզես II փարավոնը
արշավանքի ժամանակ

միներ էին: **Ք. ա. 1274 թ.** Ասորիքում նրանց միջև տեղի ունեցավ խոշոր ճակատամարտ: Խեթերը պարտության մատնեցին **Ռամզես II** փարավոնի (**Ք. ա. 1279–1213 թթ.**) զորքերին:

Դրանից **տասնվեց տարի անց** Ռամզես II-ը և խեթական արքան կնքեցին «**Հավերժական բարեկամության**» պայմանագիր: Ըստ պայմանագրի՝ բոլոր վիճելի հարցերը պետք է լուծվեին խաղաղ բանակցությունների ճանապարհով: Եթե որևէ թշնամի սպառնար դաշնակիցներից մեկին, մյուսը պարտավոր էր նրան անմիջապես օգնել զորքով: Պայմանագիրն ամրապնդվեց Ռամզեսի և խեթական արքայադստեր ամուսնությամբ:

ՀԱՏՎԱԾՆԵՐ ԵԳԻՊՏԱ-ԽԵԹԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻՑ

- «Ռամզեսը՝ մեծ արքան՝ Եգիպտոսի արքան, խաղաղության և եղբայրության մեջ է Խաթթուսիլիսի՝ Խաթթիի մեծ արքայի հետ: Ամոն աստծու սիրելի՝ Եգիպտոսի արքա Ռամզեսի որդիներն ընդմիշտ պիտի մնան խաղաղության մեջ և եղբայրներ լինեն մեծ արքա՝ Խաթթիի արքա Խաթթուսիլիսի որդիների հետ»:

- «Ռամզեսը՝ մեծ արքան՝ Եգիպտոսի արքան, երբեք թշնամություն չպիտի անի Խաթթիի դեմ՝ նրանից որևէ բան վերցնելու նպատակով: Եվ Խաթթուսիլիսը՝ մեծ արքան՝ Խաթթիի արքան, երբեք թշնամություն չպիտի անի Եգիպտոսի դեմ՝ նրանից որևէ բան վերցնելու նպատակով»:

- «Եթե որևէ մեկը որպես թշնամի գա Խաթթիի դեմ, և Խաթթուսիլիսը՝ մեծ արքան՝ Խաթթիի արքան, գրի ինձ՝ «Արի ինձ մոտ օգնության՝ նրա դեմ», ապա Ռամզեսը պիտի ուղարկի իր հետևակ զորքը և մարտակառքերը, և նրանք կհաղթեն այդ թշնամուն և վրեժ կլուծեն Խաթթիի համար»:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որտեղ է գտնվում Եգիպտոսը:
2. Ինչո՞ւ է հույն պատմիչ Հերոդոտոսը Եգիպտոսն անվանել «Նեղոսի պարզև»:
3. Եգիպտոսում նրբ և ո՞ւմ կողմից ստեղծվեց միացյալ թագավորություն: Ո՞րն էր դրա մայրաքաղաքը:
4. Ի՞նչ էին անվանում արքաներին Եգիպտոսում: Ի՞նչ է դա նշանակում:
5. Նշե՛ք, թե որ արքաների օրոք է Եգիպտոսը եղել հզոր պետություն:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Տեսրում գծե՛ք և լրացրե՛ք «Հավերժական բարեկամության» պայմանագրի վերաբերյալ աղյուսակը.

Ո՞ւմ միջև է կնքվել	Պայմանագրի բովանդակությունը	Պայմանագրի նշանակությունը

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Եգիպտոս, «Նեղոսի պարզև», Մինա, Մեմֆիս, փարավոն, բուրգ, աշխարհակալ պետություն, Թութոս III, Ռամզես II, «Հավերժական բարեկամության» պայմանագիր

§ 5. ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Շումերական պետությունները

Միջագետքը Եփրատ և Տիգրիս գետերի միջև ընկած տարածքն է: Այստեղից էլ առաջացել է նրա անվանումը: Այն սկսվում էր Հայկական լեռնաշխարհի հարավից և ձգվում մինչև Պարսից ծոց:

Միջագետքը, ինչպես Եգիպտոսը, Հայաստանը, Հնդկաստանը և այլն, աշխարհի քաղաքակրթական կենտրոններից էր:

Եփրատ գետի ստորին հոսանքի շրջանում ապրում էին **շումերները**: Միջագետքում առաջինը նրանք Ք. ա. IV հազարամյակում ստեղծեցին արիեստական ոռոգման համակարգ:

Մինչև Ք. ա. XXIV դարը շումերները միասնական պետություն չունեին: Փոխարենը կային մի քանի տասնյակ մանր քաղաք-պետություններ: Քաղաք-պետությունն ընդգրկում էր քաղաքը՝ հարակից

Սարգոն I Աքքադացի

Նարամսինի հուշակոթողը

Այս արքան վերանվաճեց Սարգոնի մահից հետո անկախացած բոլոր երկրները: Բարձրաբանդակում պատկերված է գորթը դեպի լեռան գագաթն առաջնորդող արքան:

Գուդեա արքան Լագաշից.
Ք. ա. 2060 թ., Փարիզ, Լուվր

մշակովի հողերով: Դրանցից աչքի էին ընկնում **Ուրը, Ուրուկը, Լագաշը** և այլն: Այդ պետությունների միջև գրեթե մշտապես տեղի էին ունենում պատերազմներ:

Աքքադ

Ք. ա. XXIV դարում Միջագետքում հաստատվեցին արևմուտքից ներթափանցած սեմական ցեղերը: Շուտով դրանցից մեկի առաջնորդ **Սարգոնը** (Ք. ա. 2330–2295 թթ.) նվաճեց Շումերի քաղաքները և **հիմնադրեց Աքքադ պետությունը**: Նա դարձավ ամբողջ Միջագետքի արքա:

Սարգոնը մի քանի խոշոր արշավանքներ կազմակերպեց նաև դեպի Ասորիք և Փոքր Ասիա թերակղզի: Նա շատ տարածքներ նվաճեց, որի համար ստացավ «**Աշխարհի չորս կողմերի արքա**» տիտղոսը:

Աքքադի հզորացումը շարունակվեց Սարգոնի թոռ Նարամսինի օրոք:

Օրինաստեղծ արքան

Միջագետքի կենտրոնում Ք. ա. II հազարամյակի սկզբներին ստեղծվեց **Բաբելոնի թագավորությունը**: Այն մեծ վերելք ապրեց Հին աշխարհի նշանավոր արքաներից մեկի՝ **Համմուրապիի** (Ք. ա. 1792–1750 թթ.) օրոք: Նա շուրջ 30 տարի մարտնչում էր հարևան երկրների դեմ: Համմուրապին կարողացավ հնազանդեցնել նրանց: Սակայն արքան լավ գիտակցում էր, որ **զենքով նվաճվածը միայն զենքով պահպանել հնարավոր չէ**:

Նորաստեղծ պետությունում անհրաժեշտ էր կարգուկանոն հաստատել: Այդ նպատակով **Համմուրապին** հավաքել տվեց բոլոր գործող օրենքները և **ստեղծեց միասնական օրենսգիրք**: Այն բաղկա-

Բարձրաքանդակում պատկերված են Համնուրապին և արևի աստված Շամաշը: Օրենսգիրքը պարունակող այսպիսի յոթ հսկա քարակոթողներ էին կերտվել: Քարակոթողներից պահպանվել է միայն սա:

Համնուրապին օրենսգրքի ստեղծման անհրաժեշտությունը բացատրում է այսպես. «Աստվածները հանձնարարեցին Համնուրապին երկրում արդար կառավարում մտցնել, ոչնչացնել չարագործներին, որպեսզի ուժեղ չվնասի թույլին, որպեսզի արքան մարդկանց կառավարի արևի աստծո պես՝ և լուսավորի, և ավելացնի նրանց բարօրությունը»:

ցած էր 282 հողվածից: Այնուհետև օրենսգիրքը փորագրվեց յոթ քարակոթողների վրա: Դրանք տեղադրվեցին երկրի տարբեր շրջաններում, որպեսզի օրենսգիրքը հասանելի լինի բոլորին:

Ստեղծվեցին դատարաններ: Արքան պետության գերագույն դատավորն էր: Մարդիկ արդեն կարող էին օրենքով պաշտպանվել ազնվականության ոտնձգություններից:

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ ՀԱՄՄՈՒՐԱՊԻՒ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻՑ

- Եթե դատավորը որոշում կայացնի և այն հաստատի կնիքով, բայց հետո փոխի իր որոշումը, ապա նրան պետք է հեռացնել իր պաշտոնից, և նա երբեք չի կարող դատավոր դառնալ:
- Եթե մարդը գողանա տաճարի կամ պետության սեփականությունը, ապա նա պետք է սպանվի, իսկ նա, ով գողացածը ստացել էր այդ մարդուց, նույնպես պետք է սպանվի:
- Եթե մարդու տունն այրվում է, և մեկ ուրիշը, ով գնացել է այնտեղ՝ կրակը մարելու, աչք դնի նրա ունեցվածքի վրա, ապա այդ մարդուն պետք է նետել հրդեհի մեջ:
- Եթե մարդը վկաների ներկայությամբ արծաթ, ոսկի կամ որևէ իր է տվել այլ մարդու՝ պահպանելու, և այդ մարդը ժխտում է դրանք վերցնելու փաստը, ապա նա պետք է վճարի կրկնակի:
- Եթե որդին հարվածել է հորը, ապա նրա ձեռքը պետք է կտրվի:
- Եթե բժիշկը վիրահատում է ազատ մարդուն, և նա մահանում է, նրա ձեռքը պետք է կտրել:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որտե՞ղ է գտնվում Միջագետքը: Ինչո՞ւ է այդպես կոչվում:
2. Միջագետքի ո՞ր մասում էին ապրում շումերները:
3. Թվարկե՛ք Շումերի քաղաք–պետություններ:
4. Միջագետքի ո՞ր առաջնորդն էր ընդունել «Աշխարհի չորս կողմերի արքա» տիտղոսը: Ե՞րբ է նա կառավարել:
5. Ե՞րբ և որտե՞ղ էր ստեղծվել Բաբելոնի թագավորությունը: Ո՞ւմ օրոք այն հզորացավ:
6. Քանի՞ հողվածից էր բաղկացած Համմուրապի օրենսգիրքը:
7. Ինչո՞վ են նշանավորվել Միջագետքի պատմության մեջ Շումերը, Աքքադը և Բաբելոնը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Համմուրապին ինչո՞ւ ստեղծեց միասնական օրենսգիրք: Այն կարո՞ղ է մեր օրերում կիրառվել:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Միջագետք, շումերներ, Շումեր, Աքքադ, Սարգոն, «Աշխարհի չորս կողմերի արքա», Նարամսին, Բաբելոն, Համմուրապի, օրենսգիրք

§ 6. ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ասորեստանի վերելքը

Հյուսիսային Միջագետքում Աշշուր քաղաքի շուրջը Ք. ա. XX դարում ստեղծվեց նոր պետություն՝ Ասորեստանը: Ժամանակի ընթացքում Ասորեստանն ամրապնդվեց, իսկ Ք. ա. XIII–XII դարերում վերելք ապրեց: Նրա արքաները արշավանքներ էին ձեռնարկում տարբեր ուղղություններով: Ասորեստանի սահմանները հասան մինչև Ասորիք և Բաբելոն: Ասորեստանցիները չափազանց դաժան էին վերաբերվում իրենց հակառակորդներին: Նվաճված քաղաքները հիմնահատակ ավերվում էին, իսկ բնակիչները սպանվում կամ ստրկության էին վաճառվում:

Թիգլաթպալասար III և Սարգոն II

Ասորեստանը միառժամանակ թուլացավ: Հատկապես դա ակնառու էր Ք. ա. VIII դարում՝ Վանի համահայկական թագավորության հետ մրցակցության պայմաններում: Սակայն նույն դարի վերջին Ասորեստանը կրկին հզորացավ:

Դա սկսվեց Թիգլաթպալասար III արքայի օրոք: Նա կատարեց ռազմական բարեփոխում: **Ստեղծեց արհեստավարժ բանակ**, որն ամբողջությամբ պահվում էր պետության հաշվին: Զինվորները ստանում էին աշխատավարձ և ռազմավարի մի մասը: Ստեղծվեց սակրավորների զորամաս, որի գործը ձանապարհաշինությունն էր: Իսկ ամրոցի գրավման ժամանակ սակրավորները կառուցում էին պաշարո-

Սարգոն II-ը և Շամաշ աստվածը

Թիգլաթալասար III
Բարձրաքանդակ Նեմրոթից

ղական մեքենաներ: Կար նաև հետախուզական ծառայություն:

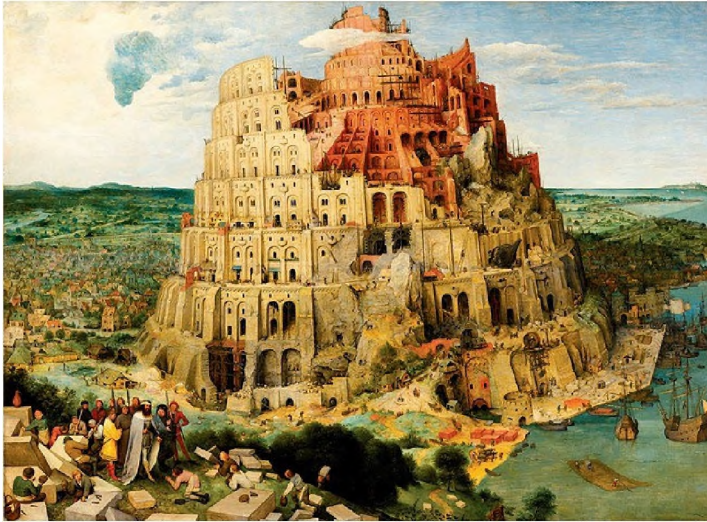
Այս բարեփոխումների շնորհիվ Թիգլաթալասար III-ը կարողացավ կանգնեցնել իր գլխավոր ախոյանի՝ Վանի թագավորության առաջընթացը: Իսկ **Սարգոն II-ը** (-Ք. ա. 721–705 թթ.) արշավանք ձեռնարկեց դեպի Հայկական լեռնաշխարհ, սակայն լուրջ հաջողություններ չունեցավ: Նա կարողացավ նվաճել Սիրիան և Փոքր Ասիայի արևելքը: Ասորեստանը նույնիսկ նվաճեց և հարկատու դարձրեց Եգիպտոսին:

Ասորեստանի հանդեպ հարևան ժողովուրդների մոտ դարեր շարունակ աստելություն էր կուտակվել: Այդ էր պատճառը, որ երբ **Բաբելոնը և Մարաստանը Ք. ա. 612 թ. նվաճեցին** Ասորեստանի մայրաքաղաք **Նինվեն**, այդ իրադարձությունը ժամանակակիցներն ընդունեցին որպես փրկություն:

Բաբելոնի Նոր թագավորությունը

Երկար ժամանակ Բաբելոնը հարևան Ասորեստանի տիրապետության տակ էր: Բաբելոնցիները բազմիցս փորձել էին անկախանալ, սակայն ապարդյուն: Նրանց ապստամբությունները ճնշելիս ասորեստանյան արքաները հաճախ ավերում էին քաղաքը և գերեվարում մարդկանց:

Այնուամենայնիվ, Ք. ա. VII դարի վերջերին **Բաբելոնը հզորացավ**: Նա դաշնակցեց Ասորեստանի հակառակորդ Մարաստանի հետ: **Նրանց միացավ նաև հայոց թագավոր Պարոյր Հայկագունը**: Դաշնակիցները, ինչպես արդեն ասվել է, գրավեցին մայրաքաղաք Նինվեն և վերջ տվեցին Ասորեստանին:

91 մետր բարձրություն ունեցող այս հսկա տաճարն Աստվածաշնչում հայտնի է որպես Բաբելոնի աշտարակ: Սա աստիճանաձև կառույց էր, որի վերևում Բաբելոնի գլխավոր աստծու՝ Մարդուկի սրբավայրն էր: Քառանկյուն այս տաճարի յուրաքանչյուր կողմի երկարությունը 400 մետր էր:

Բաբելոնը հզորագույն պետության վերածվեց **Նաբուգոդոնոսոր արքայի օրոք** (Ք. ա. 605–562 թթ.): Այն տարածվում էր Իրանական սարահարթից մինչև Միջերկրական ծով:

Նաբուգոդոնոսոր արքան հայտնի է նաև իր շինարարական գործունեությամբ: Նա մայրաքաղաք Բաբելոնը դարձրեց Ասիայի ամենախոշոր և գեղեցիկ քաղաքը: Հին աշխարհի հրաշալիքներից երկուսը՝ **Բաբելոնի աշտարակը** և **Շամիրամի կախովի այգիները**, ստեղծվել են նրա օրոք:

Այս եզակի կառույցը, որը ստացել է «Կախովի այգիներ» անունը, արքան ստեղծեց իր կնոջ՝ Մարաստանի արքայադստեր համար: Նա Մարաստանից բերել տվեց այդ երկրին հատուկ ծառեր և կենդանիներ, որպեսզի թագուհին իրեն զգա ինչպես հայրենիքում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ե՞րբ և որտե՞ղ է ստեղծվել Ասորեստանը: Ո՞ր դարերում այն վերելք ապրեց:
2. Ռազմական ինչ բարեփոխում կատարեց Թիգլաթպալասար III-ը:
3. Ի՞նչ հաջողություններ և ո՞ւմ օրոք ձեռք բերեց Ասորեստանն այդ բարեփոխումների շնորհիվ:
4. Ե՞րբ և ո՞ւմ կողմից գրավվեց Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեն:
5. Բաբելոնն ո՞ւմ օրոք վերածվեց հզոր պետության: Մինչև ո՞ր էին տարածվում նրա սահմանները:
6. Աշխարհի հրաշալիքներից որո՞նք են ստեղծվել Բաբելոնում:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով Ասորեստանի տերությունն ինչո՞ւ կործանվեց:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ասորեստան, Վանի թագավորություն, Թիգլաթպալասար III, արհեստավարժ բանակ, Սարգոն II, Բաբելոնի Նոր թագավորություն, Պարոյր Հայկազուն, Նաբուգոդոնոսոր, Բաբելոնի աշտարակ, Կախովի այգիներ

§ 7. ՀԻՆ ՓՈՔՐ ԱՍԻԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ

Խեթական տերությունը

Փոքր Ասիա թերակղզում ապրող խեթերը Բ. ա. III հազարամյակի վերջին ստեղծեցին փոքր պետություններ: Դրանք աշխույժ առևտրական կապեր ունեին Միջագետքի հետ:

Բ. ա. XVII դարում խեթերի պետությունների միջև սկսված պայքարն ավարտվեց **Լաբարնա** արքայի հաղթանակով: Մայրաքաղաք հռչակվեց **Խաթթուսաք**: Հաջորդ արքան նվաճեց ամբողջ Փոքր Ասիա թերակղզին: Այսպես ստեղծվեց Խեթական մեծ թագավորությունը:

Բ. ա. XIV-XIII դարերում Խեթական տերությունը հասավ իր **հզորության գագաթնակետին**: Խեթերը նվաճեցին Միտաննին, այնուհետև հասան մինչև Եգիպտոսի սահմանները: Նրանք կարողա-

Մայրաքաղաք Խաթթուսաի հիմնադիր արքան իրեն անվանում էր Առյուծ արքա:

Խեթերը կառուցում էին հզոր և անմատչելի ամրոցներ, որոնք այցի էին ընկնում շինարարական բարձր տեխնիկայով: Դրանց շինարարության ժամանակ օգտագործվում էին վիթխարի հղկված քարաքեկորներ: Ամրոցների ներսում փորվում էին գաղտնի գետնանցումներ՝ պաշարման ժամանակ օգնություն ստանալու նպատակով:

3 Համաշխ. պատմություն. Հին աշխարհ 6

Խեթական պետության մայրաքաղաք Խաթթուսաի գլխավոր մուտքը՝ առյուծի քանդակներով

ցան իրենց տիրապետությունը հաստատել նաև Փոքր Ասիայի արևմուտքում:

Եգիպտոսի փարավոն Ռամզես II-ի հետ կնքած բարեկամության պայմանագիրը (հիշվք § 4-ը) կարևոր նշանակություն ունեցավ Խեթական տերության համար: Տերության արևմուտքում շուրջ կես դար շարունակվում էին պատերազմները՝ ընդդեմ Էգեյան ծովի արևմտյան ափի երկրների:

Ք.ա. XII դ. Խեթական պետությունն անկում ապրեց:

Միտաննի

Խուռիներն Առաջավոր Ասիայի՝ զարգացած մշակույթ ունեցող ժողովուրդներից էին: Նրանք տարածված էին Միջագետքում, Փոքր Ասիայում, Ասորիքում և Հայկական լեռնաշխարհի մի մասում:

Ք.ա. XVI դարում Ասորիքի և Միջագետքի հյուսիսում խուռիները հիմնեցին **Միտաննի պետությունը**: Միտաննին հաջողությամբ պայքարում էր եգիպտացիների և խեթերի դեմ և շուտով իրեն ենթար-

Խեթական պետությունը երկար ժամանակ թշնամական հարաբերությունների մեջ էր Հայկական լեռնաշխարհի պետությունների հետ: Խեթերի յուրաքանչյուր արշավանքից հետո վերջիններս ապստամբում էին և անցնում հակահարձակման: Հետագայում արևելքից եկող սպառնալիքը կանխելու նպատակով խեթական արքան իր քրոջը կնության տվեց Հայաստայի արքա Խուկանային: Նրանց միջև կնքվեց դաշնակցային պայմանագիր:

Քարիդրացիական հարաբերություններ հաստատվեցին նաև Իսուվա երկրի (հետագայում Ծովք) հետ: Իսուվայի արքայի կինը խեթական արքայադուստրն էր:

կեց ողջ Ասորիքը: Իսկ հարևան Ասորեստանը դարձավ նրա հարկատուն:

Միտաննիի առաջխաղացումը կանգ առավ եգիպտական փարավոն Թութմոս III–ի արշավանքների հետևանքով: Ավելի ուշ երկու երկրների միջև հաստատվեցին բարիդրացիական հարաբերություններ:

Փյունիկյան պետությունները

Փյունիկյան քաղաքները սփռված էին Միջերկրական ծովի արևելյան ափին: Դրանք մեծ էին ու գեղեցիկ: Փյունիկյան քաղաքներից իրենց հզորությամբ աչքի էին ընկնում **Բիբլոսը**, **Սիդոնը** և **Տյուրոսը**: Վերջինս ծովափից ոչ հեռու ընկած մի կղզու վրա էր և անմատչելի էր հակառակորդների համար:

Ք.ա. IX դ. վերջին փյունիկեցիները Աֆրիկայի հյուսիսում **հիմնեցին** նշանավոր **Կարթագեն քաղաքը**: Այն շուտով վերածվեց հզոր պետության:

Փյունիկեցիներն աշխարհում առաջինը ստեղծեցին **հնչյունագիրը (այբբենական գիր)**: Այդ գիրը նրանցից փոխ առան հույները և մյուս ժողովուրդները:

Փյունիկյան արքաներից մեկը ծովափից ոչ հեռու երկու ժայռու կղզիները միացրել էր և կառուցել մի անմատչելի քաղաք–ամրոց՝ Տյուրոսը: Առաջինը այդ ամրոցը նվաճեց Ալեքսանդր Մակեդոնացին (Ք.ա. IV դար): Ալեքսանդրը հրամայեց քարերով և հողով լցնել ցամաքը կղզուց անջատող մոտ 600 մետր տարածությունը, որից հետո միայն գրավեց ամրոցը և դաժան հաշվեհարդար տեսավ բնակչության հետ:

Բարձրաքանդակ՝ փյունիկյան նավի պատկերով

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որտե՞ղ է ստեղծվել Խեթական պետությունը:
2. Ե՞րբ Խեթական պետությունը հասավ իր հզորության գագաթնակետին, ի՞նչ նվաճումներ իրականացրին խեթերը:
3. Ե՞րբ և որտե՞ղ է կազմավորվել Միտաննի պետությունը:
4. Որտե՞ղ էին տեղակայված փյունիկյան քաղաքները: Դրանցից որո՞նք էին առավել հզոր:
5. Ե՞րբ և որտե՞ղ է հիմնվել Կարթագեն քաղաքը:
6. Առաջին այբբենական գիրը որտե՞ղ է ստեղծվել:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Հիմնավորելք, որ Խեթական տերությունը Ք. ա. XIV–XIII դարերում հասել էր իր հզորության գագաթնակետին:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Փոքր Ասիա, Խաթթուսաս, Լաբարնա, Խեթական տերություն, խունիներ, Միտաննի, Փյունիկիա, Բիբլոս, Սիդոն, Տյուրոս, հնչյունային գիր

§ 8. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ ԵՎ ՉԻՆԱՍՏԱՆ

Արիացիները

Հնդկաստանը և Չինաստանը նույնպես Հին աշխարհի քաղաքակրթական կենտրոններից էին:

Արդեն **Ք.ա. III հազարամյակում** Հնդկաստանում գոյություն ունեին **Մոհենջոդարոյի** և **Խարապպայի** զարգացած երկրագործական հասարակությունները: Կային խոշոր քաղաքներ, որոնք ստեղծել էին սեփական պատկերային գիրը:

Ք.ա. XVII դարում Հնդկաստան ներխուժեցին ռազմատենչ արիական ցեղերը: Նրանք հեշտությամբ նվաճեցին տեղի ժողովուրդներին և ստեղծեցին իրենց իշխանությունները: Արիացիները քանակապես զիջում էին տեղացիներին, սակայն ավելի կազմակերպված էին ու մարտունակ: Տեղի մեծաքանակ բնակչության նկատմամբ իշխանությունը պահպանելու համար արիացիներն ապրում էին մեկուսի:

Հին հնդիկների պատկերացմամբ՝ մարդիկ առաջացել էին աստծո ստեղծած առաջին մարդու՝ Պուրուշի մարմնի որևէ մասից: Ըստ այդ պատկերացման՝ **մարդիկ բաժանվում էին վարնաների՝ հասարակական խմբերի:** Դրանցից յուրաքանչյուրն ուներ որոշակի զբաղմունք, իրավունքներ և պարտականություններ:

Քրմերին աստված ստեղծել էր իր շուրթերից, ուստի քուրմը կարող էր խոսել աստծու անունից:

Բրահման. քարձր կաստա

Շրջիկ վաճառող. ցածր կաստա

Աշոկայի պան գլխամասը.
Հնդկաստան

Մաուրյան ժամանակաշրջանի
մետաղադրամ

Ռազմիկները ստեղծվել էին աստծու ձեռքերից: Գլխավոր ռազմիկն արքան էր:

Արտադրողները՝ երկրագործները, արհեստավորներն ու առևտրականները, ստեղծվել էին աստծու ազդրերից:

Ստրուկները ստեղծվել էին աստծու՝ ցեխից աղտոտված ոտքերից: Այս խմբի մեջ էին մտնում նաև հողագուրկ աղքատները:

Մաուրյան պետությունը. Աշոկա

Ալեքսանդր Մակեդոնացին Ք. ա. IV դ. վերջերին նվաճեց Հնդկաստանը: Սակայն երբ նա վերադարձավ իր տերության մայրաքաղաք, հնդիկներն ապստամբեցին և ստեղծեցին մի շարք պետություններ: Դրանցից ամենահզորը Մաուրյան պետությունն էր:

Ք. ա. III դարում՝ Աշոկա արքայի օրոք, այն հասավ իր հզորության գագաթնակետին: Արքան նվաճեց Հնդկական թերակղզու մեծ մասը: Նա հայտնի է որպես շինարար արքա: Ամենուրեք կառուցում էր պարսպապատ քաղաքներ, ձանապարհներ, ջրանցքներ: Հասարակ մարդկանց համար նա բացեց հիվանդանոցներ: Աշոկան մեծապես աջակցում էր բուդդայական կրոնի տարածմանը:

Ցին կայսրությունը

Չինաստանում առաջին պետությունները կազմավորվել էին դեռևս Ք. ա. III հազարամյակում: Սակայն մինչև Ք. ա. III դարը Չինաստանում որևէ մեկին չհաջողվեց միավորել ամբողջ երկիրը: Կային բազմաթիվ ինքնուրույն պետություններ, որոնք մշտապես պատերազմում էին միմյանց դեմ:

1974 թ.՝ ջրհոր փորելու աշխատանքների ժամանակ, պատահաբար հայտնաբերվել է Յին Շի Հուանդիի դամբարանը՝ նրա բանակի կրկնօրինակով. 7500 կավե արձաններ՝ հետևակ, հեծելազոր, սպաներ, նետաձիգներ, ձիեր, մարտակառքեր՝ իրական չափերով:

Առաջինը **Յին Շի Հուանդի (Ք. ա. 246–210 թթ.)** կայսրին հաջողվեց միավորել ողջ Չինաստանը: Նա վերացրեց ազնվականների ժառանգական տիտղոսները և արտոնությունները: **Պետական բարձր պաշտոններ ստանում էին միայն նրանք, ովքեր ունեին արժանիքներ և ծառայում էին կայսրին:**

Երկիրը բաժանվեց մարզերի: Սահմանվեցին կայուն հարկեր: Մտցվեցին միասնական դրամ, չափի ու կշռի միավորներ: Երկրի հյուսիսում քոչվոր ցեղերի հարձակումներին դիմակայելու նպատակով սկսվեց **Չինական մեծ պարսպի** շինարարությունը:

Չինաստանը մետաքսի հայրենիքն է: **Ու Դի կայսրը (Ք. ա. 140–87 թթ.)**, նվաճելով Չինաստանից արևմուտք ընկած շրջանները, առևտրական ճանապարհի գցեց դեպի Իրան: Այն մոտ 7000 կմ երկարությամբ ձգվում էր Չինաստանից մինչև Սև ծով և հայտնի է **Մետաքսի ճանապարհ** անունով: Դրա մի հատվածը անցնում էր Հայաստանով:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպիսի՞ն էր Հնդկաստանի վիճակը մինչև արիացիների արշավանքը:
2. Չնայած փոքրաթվությանը՝ ինչո՞ւ արիացիներին հաջողվեց նվաճել և իրենց իշխանությունը պահպանել Հնդկաստանի բնակչության նկատմամբ:
3. Ե՞րբ և ո՞ր արքայի օրոք Մաուրյան պետությունը հասավ իր հզորության գագաթնակետին:
4. Չինաստանում ն՛րբ են կազմավորվել առաջին պետությունները:
5. Ո՞վ է առաջինը միավորել Չինաստանը:
6. Չինաստանից մինչև Սև ծով ձգվող առևտրական ճանապարհն ի՞նչ անուն ստացավ: Որքա՞ն էր դրա երկարությունը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

Փորձե՛ք գծապատկերի կամ նկարի տեսքով ներկայացնել հին հնդիկների պատկերացումները վարնաների առաջացման մասին:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հնդկաստան, Մոհենջոդարո, Խարապպա, արիացիներ, վարնաներ, Աշոկա, Մաուրյան պետություն, Չինաստան, Ցին Շի Հուանդի, Չինական մեծ պարիսպ, Ու Դի, Մետաքսի ճանապարհ

§ 9. ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ԻՐԱՆԸ

Իրանի ժողովուրդները

Իրանական սարահարթի հարավում ապրում էին **էլամցիները**: Նրանք Ք. ա. XXII դարում ստեղծեցին **էլամ պետությունը՝ Շոշ մայրաքաղաքով**: Էլամցիներն Առաջավոր Ասիայի զարգացած ժողովուրդներից էին: Նրանք ունեին պատկերային գիր:

Ք. ա. II հազարամյակում Հայկական լեռնաշխարհից Իրան ներթափանցեցին արիական ցեղերը: Նրանց տոհմային ավագանին կոչվում էր **արյա** (ազնվազարմ): Այստեղից էլ առաջացել է այս ցեղերի անունը՝ արիացիներ:

Ըստ Հերոդոտոսի, երբ Կյուրոսը սկսեց իր նվաճումները, հեռավոր Լիդիայի արքա Կրեսոսն իր մերձավորներից մեկին ուղարկեց Հունաստանում գտնվող նշանավոր Դելփյան տաճարի պատգամախոսի մոտ: Այն հարցին, թե արդյոք ճիշտ կլինի արշավել պարսիկների դեմ, պատգամախոսն այսպես պատասխանեց. «Եթե Կրեսոսն արշավի պարսիկների դեմ, ապա մի մեծ տերություն կկործանվի»: Կրեսոսը մտածեց, որ այդ մեծ տերությունը Կյուրոսի պետությունն է: Ուստի նա Կյուրոսի դեմ պատերազմ սկսեց, բայց պարտվեց: Պատգամախոսի հիշատակած «մեծ տերությունը», պարզվեց, Լիդիան էր, այլ ոչ Աքեմենյան տերությունը:

Կավե գլանի վրա Կյուրոս Մեծի սեպագիր արձանագրությունն է՝ նրա հաղթանակների և բարեգործությունների մասին: Գտածոն հայտնաբերվել է Բաբելոնի պեղումների ժամանակ՝ 1879 թ.: Պահվում է Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում:

Պարսիկ գինվորներ.
Պերսեպոլիս, բարձրաքանդակ

Մարաստանը և Կյուրոս Մեծը

Իրանի հյուսիսում էին ապրում իրանական ծագում ունեցող **մարական ցեղերը**: **Ք. ա. VIII դարում** Իրանում նրանք ստեղծեցին միասնական պետություն՝ **Մարաստանը**: Նինվեի գրավումից հետո Մարաստանը նվաճեց շատ տարածքներ՝ հասնելով մինչև Փոքր Ասիայի արևմուտք:

Պարսկական ցեղերը, որոնք ապրում էին Էլամից արևելք, Մարաստանի տիրապետության տակ էին:

Պարսիկների առաջնորդ **Կյուրոսը** ապստամբեց մարերի դեմ և **Ք. ա. 550 թ. գրավեց** նրանց երկիրը: Կյուրոս Մեծն իր առջև նպատակ էր դրել նվաճելու ամբողջ Առաջավոր Ասիան: Նա կարողացավ գրավել Բաբելոնը և Լիդիայի թագավորությունը: Իսկ Կյուրոսի որդի Կամբյուսեսը նվաճեց նաև Եգիպտոսը:

Սակայն նրա մահից հետո երկրում սկսվեցին ապստամբություններ և պայքար գահի համար: Պայքարում հաղթեց արեմենյան տոհմի ներկայացուցիչ Դարեհը:

Դարեհ I (Ք. ա. 522-486 թթ.)

Նոր էր **Դարեհ I-ը** արքա հռչակվել, երբ նրա դեմ ապստամբեցին նվաճված երկրները՝ Բաբելոնը, Մարաստանը, Էլամը և մյուսները: Երկու տարի տևեց այդ երկրների վերանվաճումը: Մի քանի փորձերից հետո պարսիկների գերիշխանությունն ընդունեց նաև Հայաստանը: Այնուհետև Դարեհը հեռավոր արշավանք սկսեց դեպի արևմուտք: Այստեղ նա գրավեց Փոքր Ասիա թերակղզին, ապա արշավեց սկյութների երկիր և Հունաստան:

Դարեհի արշավանքների արդյունքում ստեղծվեց նախադեպը չունեցող մի մեծ պետություն: Այն տարածվում էր Միջին Ասիայից և Հնդկաստանից մինչև Էգեյան ծով և Եգիպտոս:

Դարեհը մի շարք բարեփոխումներ կատարեց: Նա իր տերությունը բաժանեց մարզերի՝ **սասորապությունների:** Դրանցում նա կառավարիչներ նշանակեց իր ազգականներին և մերձավորներին, որոշ երկրներում՝ նաև տեղական արքայատոհմերի ներկայացուցիչների: Բոլոր մարզերի համար սահմանվեցին հարկեր:

Աքեմենյան համաշխարհային տերությունը

Աքեմենյան պետությունը համաշխարհային տերություն էր: Այն ներառել էր ամբողջ Առաջավոր Ասիան: Ժամանակի ընթացքում այնտեղ ապրող ժողովուրդների մոտ սկսեցին ձևավորվել ընդհանրություններ կյանքի բոլոր բնագավառներում: Տարբեր ժողովուրդների միջև ընդլայնվեցին տնտեսական և մշակութային կապերը: Միևնույն աստվածներին երկրպագում էին տերության տարբեր շրջաններում:

Իր լայնածավալ տերության հեռավոր շրջանների միջև հաղորդակցությունը հեշտացնելու նպատակով Դարեհը կառուցեց շուրջ **2500 կմ երկարությամբ** նշանավոր **Արքայական ճանապարհը:** Այն **ձգվում էր Իրանից մինչև Էգեյան ծով:**

Աքեմենյան տերությունը գոյություն ունեցավ մինչև Ք. ա. IV դ. վերջերը, կործանվեց Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից:

Դարեհ I-ի բարձրաքանդակը

Աքեմենյան տերության մայրաքաղաք Պերսեպոլիսի շինարարությունը սկսեց Դարեհ I-ը, իսկ շարունակեցին նրա հաջորդները: Այն տևեց շուրջ 70 տարի: Քաղաքը կառուցվել էր միասնական նախագծով: Ապագա քաղաքի ողջ տարածքը հարթեցվել էր և ծածկվել հսկայական քարաքեկորներով: Այնուհետև կառուցվել էին արքայական պալատները՝ կից շինություններով: Քաղաքի գլխավոր մուտքը աստիճանաձև էր՝ բաղկացած 111 լայն աստիճաններից: Պերսեպոլիսը համաշխարհային ճարտարապետական արվեստի գլուխգործոցներից է:

Դարեհ I-ի ժայռափոր դամբարանը, Իրան

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որտե՞ղ էր գտնվում Էլամը: Ո՞րն էր այդ պետության մայրաքաղաքը:
2. Արիական ցեղերը որտեղի՞ց են ներթափանցել Իրան: Ի՞նչ է նշանակում արիացի:
3. Որտե՞ղ էին ապրում մարական ցեղերը: Մարերը ե՞րբ ստեղծեցին միավորված պետություն:
4. Պարսիկների առաջնորդ Կյուրոսը ե՞րբ նվաճեց Մարաստանը:
5. Ի՞նչ նպատակ էր դրել իր առջև Կյուրոս Մեծը: Թվարկե՞ք նրա նվաճած երկրները:
6. Ո՞ր երկրներն ապստամբեցին Դարեհ I-ի դեմ:
7. Թվարկե՞ք Դարեհ I-ի իրականացրած վերափոխումները: Ի՞նչ նշանակություն ունեցան դրանք:
8. Ո՞ւմ օրոք է կառուցվել Արքայական ճանապարհը, որքան էր երկարությունը: Քարտեզի վրա ցոյց տվե՞ք այդ ճանապարհը. այն անցնո՞ւմ էր Հայաստանի տարածքով:
9. Բնութագրե՞ք Աքեմենյան տերությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Էլամ, Շոշ, Մարաստան, պարսիկներ, Կյուրոս Մեծ, Կամբյուսես, Դարեհ I, սատրապություն, Պերսեպոլիս, սկյութներ, Աքեմենյան տերություն, Արքայական ճանապարհ

§ 10. ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԿՐՈՆՆԵՐԸ

Աստվածների պաշտամունքը

Դուք արդեն գիտեք, որ կրոնական հավատալիքների ձևավորման շրջանում տոհմն ուներ իր հովանավոր ոգին կամ աստվածը: Մարդիկ նրա միջոցով էին հաղորդակցվում գերբնական ուժերի հետ: Ոգին էր մարդկանց պաշտպանում դժբախտությունից և տալիս բարօրություն:

Երբ համայնքներն ու ցեղերը միավորվեցին, և առաջացավ պետությունը, մարդիկ նախկին համայնքային աստվածներին օժտեցին որևէ բնագավառի հովանավորի դերով: Պետության բնակչությունը սկսեց երկրպագել բազմաթիվ աստվածների:

Այսպես **առաջացավ բազմաստվածությունը**: Օրինակ՝ եգիպտացիները երկրպագում էին շուրջ հազար աստվածների: Բազմաստվածություն ունեին խեթերը, հայերը, հույները և այլ ժողովուրդներ:

Դիցարան

Ինչպես պետությունն ուներ իր գլխավորը՝ արքան, այդպես էլ աստվածների մեջ պետք է լիներ գլխավոր: Պետականության հետ միասին ի հայտ եկավ դիցարանը: **Դիցարանը աստվածների աստիճանակարգված համախումբն էր**: Այն ստեղծվում էր պետության առաջին արքաներից մեկի հրամանով, որպեսզի ամրապնդվի իշխող ցեղի կամ քաղաքի գերիշխանությունը: Երբ պետության մայրաքաղաքը փոխվում էր, երբեմն փոխվում էր նաև գլխավոր աստվածը:

Եգիպտական Օսիրիս, Հոր և Իսիդա աստվածները

Եգիպտական Ռա աստվածը.
Նեֆերտարիի դամբարան

Օրինակ՝ Եգիպտոսի Հին թագավորության շրջանում գլխավորը **Ռա աստվածն** էր (արևի աստվածը), որին երկրպագում էին **Մեմֆիս** քաղաքում: Բայց երբ մայրաքաղաք դարձավ **Թեբն**, գլխավոր աստված հռչակվեց տեղի աստված **Ամոնը**: Ք.ա. XIV դարում փարավոն Էխնաթոնը գերագույն աստված հռչակեց նախկինում գրեթե անհայտ Աթոնին: Դրանով նա փորձեց Ամոնի տաճարի քրմերին զրկել իրենց մեծ իշխանությունից:

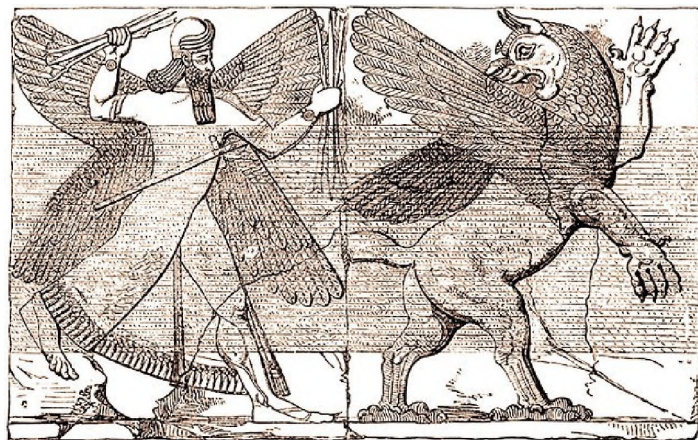
Աշխարհաստեղծման առասպելը

Արևելքի ժողովուրդներն ունեին բնության, մարդկանց, կենդանական և բուսական աշխարհների ծագման մասին տարբեր առասպելներ:

Եգիպտոս: «Սկզբում համատարած ջուր էր: Այնուհետև ջրի մեջ **Պտաի աստվածը** ստեղծեց մի կղզի, որը սկսեց մեծանալ: Հետո աստված երկիրը բաժանեց երկնքից և ստեղծեց օդը: Միայն վերջում նա ստեղծեց մարդուն»:

Շումեր: «Երկիրը ստեղծեց **Էլլի աստվածը**: Նա բաժանեց երկիրը երկնքից, որոնք սկզբում մեկ միասնություն էին կազ-

Թիամաթի և Մարդուկի
մենամարտը

մում: Դրանից հետո նա կավից ծեփեց մարդուն՝ իր իսկ նմանությամբ»:

Հնդկաստան: «Սկզբում ոչինչ չկար՝ ո՛չ արև, ո՛չ լուսին, ո՛չ աստղեր: Ջրից ծնվեց կրակը: Տաքությունից ծնվեց Ոսկե ձուն: Ոսկե ձվից ծնվեց **արարիչ Բրահման:** Նա ջարդեց ձուն, և այն ձեղքվեց երկու մասի: Վերին կեսը դարձավ երկինք, ստորին կեսը՝ երկիր: Իսկ դրանց միջև Բրահման դրեց օդը: Նա հողը դրեց ջրերի մեջ և ստեղծեց աշխարհամասերը, սկիզբ դրեց ժամանակին»:

Բաբելոն: «Սկզբում համատարած ջրային տարերք էր՝ օվկիանոս: Այստեղ իշխում էր հրեշ Թիամաթը: **Բաբելոնի գլխավոր աստված Մարդուկը հաղթեց Թիամաթին:** Վերջինիս մարմնի մի կեսից նա ստեղծեց երկինքը, մյուսից՝ երկիրը»:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Նկարագրե՛ք, թե ինչպես է առաջացել բազմաթիվ աստվածների պաշտամունքը կամ բազմաստվածությունը:
2. Ի՞նչ է դիցարանը:
3. Ձեր կարծիքով դիցարանում ինչո՞ւ էր անհրաժեշտ ունենալ գլխավոր աստված:
4. Եգիպտոսում ինչո՞ւ էր հաճախ փոխվում գլխավոր աստվածը:
5. Աշխարհաստեղծման մասին ի՞նչ առասպելներ կարող եք թվարկել:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Կազմե՛ք աղյուսակ և համեմատե՛ք աշխարհաստեղծման մասին առասպելները՝ նշելով դրանց նմանություններն ու տարբերությունները:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Բազմաստվածություն, դիցարան, գլխավոր աստված, Ռա, Ամոն, Էխնաթոն, աշխարհաստեղծման առասպել, Պտահ, Էլլիլ, Բրահմա, Թիամաթ, Մարդուկ

§ 11. ԳԻՐ ԵՎ ԱՐՎԵՍ

Ինչո՞ւ էր անհրաժեշտ գիրը

Հնադարյան մարդը մտապահում էր այն, ինչ անհրաժեշտ էր իրեն առօրյա կյանքում: Սակայն վիճակը սկսեց փոխվել, երբ առաջացավ պետությունը: Անհրաժեշտ էր հաշվառել ստացված բերքը, պալատների և տաճարների պահեստներում կուտակվող մթերքի և այլ իրերի քանակը, հարկերը և այլն: Այս ամենը հնարավոր չէր հիշել: **Պետությունների ձևավորումով տարբեր կրկներում ստեղծվեցին գրային համակարգեր:**

Հին Արևելքի շատ ժողովուրդներ ունեին իրենց գիրը, որոնք տարբերվում էին ոչ միայն արտաքին տեսքով, այլև նշանների իմաստներով:

Եգիպտական գաղափարագիրը

Հույն պատմիչ Հերոդոտոսը Եգիպտոսում տաճարների պատերին տեսել էր բնության տարբեր երևույթներ և առարկաներ պատկերող գրային նշաններ: Քանի որ այդ գրից օգտվում էին տաճարների քրմերը, նա այն անվանեց **հիերոգլիֆ** (սրբազան գիր):

Եգիպտական գիրը ստեղծվել էր Ք. ա. IV հազարամյակի վերջին: Այն բաղկացած էր ավելի քան **700 նշանից**: Սկզբում յուրաքանչյուր նշան նշանակում էր որևէ բառ կամ նույնիսկ նախադասություն: Հետագայում նշանները սկսեցին արտահայտել վանկեր:

Միջագետքյան սեպագիրը

Ք. ա. IV հազարամյակի վերջին շումերները ստեղծեցին գաղափարագիրը: Այն

Եգիպտացի գրագիր

իր տեսքով և բովանդակությամբ նման էր եգիպտական հիերոգլիֆներին:

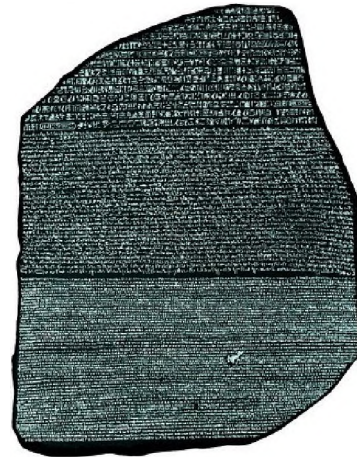
Կավի կամ քարի վրա դժվար էր կլորավուն նշաններ նկարելը: Ուստի ժամանակի ընթացքում գաղափարագիրը պարզեցվեց: Դրանք սկսեցին նմանվել սեպերից բաղկացած նշանախմբերի: **Այդ գիրը գիտնականներն անվանել են սեպագիր:**

Սեպագիրն ուներ մոտ 600 նշան: Դրանք արտահայտում էին մեկ կամ ավելի բառեր և վանկեր: Սեպագիրը փոխ առան շատ ժողովուրդներ՝ հարմարեցնելով իրենց լեզուներին:

Գրականություն

Հին Արևելքում բարձր զարգացման էր հասել գեղարվեստական գրականությունը:

Հին աշխարհի մարդկանց պատկերացումները հիմնված էին կրոնի և առասպելների վրա: Ահա թե ինչու **ժամանակի գեղարվեստական ստեղծագործություններն առավելապես կրոնական և առասպելական բնույթ ունեին:** Դրանք պատմություններ են աստվածների և առասպելական հերոսների մասին:

Ռոզեթյան քարը

Ֆրանսիացի գիտնական Ֆրանսուա Շամպոլյոնը 1822 թ. վերձանեց եգիպտական գաղափարագիրը: Նապոլեոն Բոնապարտի եգիպտական արշավանքի ժամանակ հայտնաբերվել էր մի քար՝ Ռոզեթյան քարը: Դրա վրա փորագրված է արձանագրություն հին հունական այբուբենով և եգիպտական գրերով: Համեմատելով երկու գրերը՝ Շամպոլյոնը կարողացավ ընթերցել Կլեոպատրա և Պտղոմեոս անունները: Հետագայում գիտնականները վերձանեցին եգիպտական գրի մյուս նշանները:

Ք.ա. III հազարամյակում Շուսերում և Աքքադում մեծ ուշադրություն էին դարձնում երեխաների կրթությանը: Տաճարներին կից գործում էին դպրոցներ, որտեղ երեխաներին սովորեցնում էին գրել, կարդալ, երգել, նվագել: Շրջանավարտը պարտավոր էր տիրապետել այն ժամանակներում հայտնի բոլոր բնական գիտություններին, իմանալ այս կամ այն աշխատանքային գործունեության նրբությունները և կազմակերպել այն: Կարևոր էր անգիր իմանալ բոլոր կրոնական ծեսերը, ինչպես նաև կարողանալ կազմակերպել դրանց անցկացումը:

Օրինակ՝ շումերները պատմություններ էին ստեղծում իրենց աստվածների և նշանավոր արքաների հիշարժան գործերի մասին: Դրանք գրի էին առնվում և կրոնական տոների ժամանակ ներկայացվում տաճարում հավաքված մարդկանց: Այդպիսի ստեղծագործություններ ունեին նաև մյուս ժողովուրդները:

Ճարտարապետություն և քանդակագործություն

Հին Արևելքի ճարտարապետական կառույցներն աչքի են ընկնում իրենց վիթխարի չափերով: Դրանք ընդգծում էին արքայական իշխանության աստվածային բնույթը և անսասանությունը: Այդպիսի յուրաքանչյուր կառույցի շինարարությունը տևում էր տասնամյակներ:

Եգիպտացիները գրում էին քարի և պապիրուսի վրա: Պապիրուսը Նեղոսի ափամերձ ճահիճներում աճող եղեգնի մի տեսակ էր, որի ցողունից ստանում էին նյութ և դրա վրա գրում: Գրելուց հետո այն ոլորում և պահում էին կաշվե պատյանի մեջ: Շնորհիվ պատրաստման բարձր որակի՝ պապիրուսը պահպանվել է հազարամյակներ: Այսօր թանգարաններում կան այդպիսի բազմաթիվ արձանագրություններ:

Հին Արևելքի ճարտարապետության շքեղ կառույցներից է գիկկուրատը

Շինությունների ներքին հարդարանքն աչքի էր ընկնում մեծ շքեղությամբ: Տաճարներում տեղադրվում էին աստվածների և մահացած արքաների հողակերտ արձաններ:

Հին Արևելքի երկրներում առանձնահատուկ նշանակություն ունեւր **քանդակագործությունը**: Պահպանվել են աստվածների, արքաների, զանազան առասպելական էակների հազարավոր մեծ ու փոքր արձաններ: Դրանցով զարդարված էին արքաների և ազնվականների պալատները, ինչպես նաև տաճարները և պաշտամունքի մյուս կենտրոնները:

Գիլգամեշը շումերական Ուրուկ քաղաքի արքան էր: Նա իր արժանահիշատակ գործերի համար հետագայում վերածվեց առասպելական կերպարի: Նրա անձի շուրջ հյուսվեց մի վիպերգական պատմություն: Դա աշխարհում առաջին վիպերգն է:

Գիլգամեշ արքան

Հատված Իշտար աստվածուհու տաճարի պարիսպներից

Քարե արձանը զարդարվում էր թանկարժեք քարերով և մետաղներով: Աստծու և արքայի արձանը պետք է այնպիսի տեսք ունենար, որ մեկընդմիջտ տպավորվեր տեսնողի մեջ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Հասարակության զարգացման դ՞ր փուլում է ստեղծվել գիրը:
2. Ինչի՞ հետ է կապված գրի առաջացումը:
3. Ե՞րբ է առաջացել եգիպտական գիրը և քանի՞ նշանից էր բաղկացած: Ի՞նչ էին արտահայտում այդ նշանները:
4. Ի՞նչ է սեպագիրը: Ովքե՞ր են ստեղծել այն:
5. Հին Արևելքի գեղարվեստական ստեղծագործություններն ի՞նչ բնույթ ունեն: Ինչի՞ մասին են դրանք:
6. Ո՞րն է աշխարհի հնագույն վիպերգը:

7. Հին Արևելքի ժողովուրդներն ինչո՞ւ էին վիթխարի չափերի շինություններ ստեղծում:
8. Ո՞ւմ էին նվիրված Հին Արևելքի քարե արձանները:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Խմբային աշխատանքի միջոցով փորձե՞ք հիմնավորել, որ գրի ստեղծումն անհրաժեշտություն էր մարդկության համար:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հիերոգլիֆ, պապիրուս, գաղափարագիր, սեպագիր, Գիլգամեշի վիպերգ, ճարտարապետություն, քանդակագործություն

§ 12. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գիտության ստաջացման նախադրյալները

Հին Արևելքի երկրներում գիտական իմացությունը սկիզբ առավ և զարգացավ մարդկանց առօրյա աշխատանքային գործունեության պահանջների բավարարման հետ կապված:

Մարդկանց անհրաժեշտ էր հաշվել հողատարածքի մակերեսը, ստացված նյութական բարիքները և այլն: Մետաղներ ձուլելիս, տարբեր համաձուլվածքներ ստանալիս անհրաժեշտ էր իմանալ դրանց քիմիական հատկությունները: Աստղերի ու մոլորակների դիրքն ու շարժումն իմանալը անհրաժեշտ էր օրացույց կազմելիս:

Մարդիկ գիտակցում էին, որ հնարավոր չէ բուժվել միայն գուշակների և հեքիմների օգնությամբ: Անհրաժեշտ էր մարդու մարմնի կառուցվածքի իմացություն:

Գիր ստեղծելիս անհրաժեշտ էր իմանալ այս կամ այն լեզվի հնչյունական կառուցվածքը: Գրերի շնորհիվ սերունդների կուտակած փորձն ամփոփվում և պահպանվում էր:

Աստիճանաբար առաջացան գիտության տարբեր բնագավառներին վերաբերող գիտելիքներ: **Գիտությունը հին ժամանակներում ուներ գործնական նշանակություն:** Գիտությամբ զբաղվում էին կրթված քրմերը:

Հին Արևելքում հատկապես մեծ զարգացում ապրեցին բնական գիտությունները: Մարդիկ իրենց իմացությունը փոխանցում էին օժտված երեխաներին: Վերջիններս դպրոցներում ուսանում էին ժամանակի բոլոր հայտնի գիտելիքները:

Եգիպտացի քուրմ

Մաթեմատիկա

Եգիպտոսում ստեղծվեց հաշվելու տասնորդական համակարգը (10, 100, 1000 և այլն), կարողանում էին հաշվել եռանկյան, ուղղանկյան և շրջանի մակերեսը, գիտեին կոտորակը:

Հնդկաստանում հայտնագործեցին զրո թիվը և դրա նշանակությունը մաթեմատիկական հաշվարկներում: **Ստեղծեցին այն թվանշանները, որոնք այսօր հայտնի են որպես արաբական թվեր:** Դրանցից օգտվում ենք նաև մենք:

Քիմիա

Եգիպտոսում փարավոնների և ազնվականների մարմինը մումիավորելու ընթացքում ստանում էին այնպիսի քիմիական խառնուրդներ, որոնք մարմինը պահպանում էին քայքայումից:

Չինաստանում ստացան **վառողը**, որի շնորհիվ հետագայում ստեղծվեց հրանոթը:

Աստղագիտություն

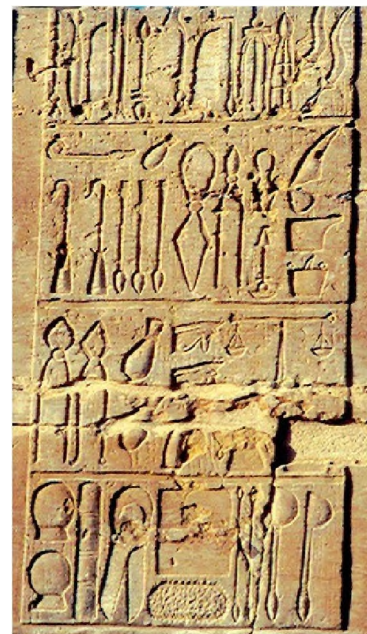
Եգիպտոսում ստեղծվեց 12 ամիսներից և 365 օրից կազմված **արեգակնային օրացույցը**: Ամիսը բաղկացած էր 30 օրից, իսկ տարվա վերջին ամսին գումարում էին ևս 5 օր: Մոլորակները տարբերում էին աստղերից: **Կազմեցին աստղային երկնքի քարտեզ:**

Միջագետքում ստեղծեցին **լուսնային օրացույց՝ կազմված 354 օրից**: Կարողանում էին հաշվարկել երկնային լուսատուների շարժումները, Արեգակի և Լուսնի խավարումների ժամանակը:

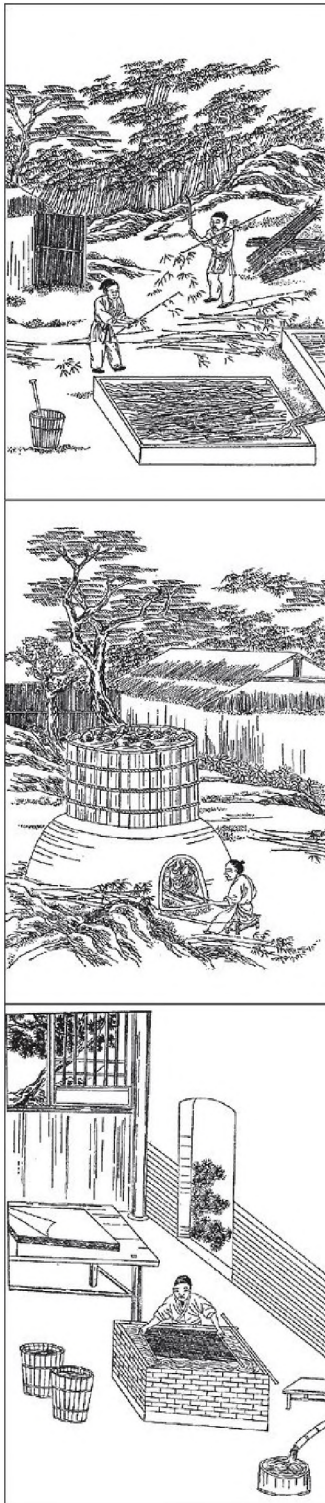
Հնդկաստանում գիտեին, որ Երկիրը կլոր է և պտտվում է իր առանցքի շուրջը, իսկ Լուսինն իր լույսը ստանում է Արեգա-

Բաբելոնական հնագույն քարտեզ, որտեղ պատկերված են Բաբելոնիան, Հայաստանը, Ասորեստանը

Բժշկական սարքավորումների պատկերներ հուշասյան վրա. Եգիպտոս

Թղթի արտադրության փուլերը. Չինաստան

կից: Օրացույցը բաղկացած էր 12 ամիսներից, յուրաքանչյուրը՝ 30 օր տևողությամբ:

Բժշկություն

Եգիպտոսում գիտեին մարդու ներքին օրգանների ճշգրիտ կառուցվածքը և դրանցից յուրաքանչյուրի նշանակությունը մարդու կյանքի համար: Հիվանդին զննելիս առաջին հերթին ստուգում էին նրա զարկերակը: **Կատարում էին ներքին օրգանների վիրահատություններ:** Կարողանում էին **փչացած ատամի փոխարեն նորը տեղադրել:** Գոյություն ունեին **հիվանդանոցներ**, որոնց անվանում էին «կյանքի տուն»:

Հնդկաստանում կային արհեստավար բժիշկներ, որոնք հիվանդությունները բուժում էին խոտաբույսերի, քսուքների միջոցով և այլ եղանակներով: Նրանք կարողանում էին բուժել աչքի, սրտի, ստամոքսի, թոքերի և մաշկի հիվանդությունները:

Չինաստանում, պարզելով թեյի բուժիչ հատկությունները, այն օգտագործում էին ամենատարբեր հիվանդություններ բուժելու նպատակով:

Գիտական արժեքների նշանակությունը

Հին Արևելքը մարդկությանը տվել է նաև գիտական այլ նվաճումներ: Չինաստանում ստեղծել են **կողմնացույցը, թուղթը, մետաքսը, հրանոթը:**

Ինչպես տեսնում ենք, ակնառու են Հին Արևելքի գիտական ձեռքբերումները: Սակայն այդ ժամանակի գիտնականները չկարողացան հաղթահարել կրոնական նախապաշարումները: Նրանց կարծիքով Երկիրը և նրա վրա գտնվող ամեն ինչ

ստեղծված էր աստվածների կողմից: Օրինակ՝ երկնային լուսատուների շարժումները կառավարում էին աստվածները: Կամ որքան էլ բժիշկը ձգտի բուժել հիվանդին, ոչինչ չի ստացվի, եթե աստված չկամենա:

Հին Արևելքի գիտական արժեքները դրեցին գիտության հետագա զարգացման հիմքերը: **Այդ արժեքների մեծ մասը հասել է մեր օրեր և շարունակում է ծառայել մարդկությանը:**

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են գիտության առաջացման նախադրյալները:
2. Հին ժամանակներում ովքե՞ր էին զբաղվում գիտությամբ:
3. Գիտության ո՞ր բնագավառներն էին զարգացած Հին Արևելքում:
4. Նշե՞ք Հին աշխարհի ամենակարևոր հայտնագործությունները, որոնք այսօր էլ ծառայում են մարդկանց:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

Տեսրում լրացրե՛ք հետևյալ աղյուսակը.

Գիտություն					
Հին Արևելքի քաղաքակրթական կենտրոններ	Մաթեմատիկա	Քիմիա	Աստղագիտություն	Բժշկություն	Այլ բնագավառներ
Եգիպտոս					
Հնդկաստան					
Չինաստան					
Միջագետք					

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գիտական գիտելիքներ, բնական գիտություններ, վառողի գյուտ, արեգակնային օրացույց, լուսնային օրացույց, «կյանքի տուն», կողմնացույց, թուղթ, հրանոթ, գիտական արժեք

1. Եգիպտական պետությունը և մշակույթը Նեղոսի ափերին ապրող եգիպտացի ժողովրդի հավաքական, նպատակաուղղված գործունեության արդյունքն են: Նոր թագավորության շրջանում Եգիպտոսն Առաջավոր Ասիայի ամենահզոր պետություններից մեկն էր:
  - *Ինչ նշանակություն ունեցավ Եգիպտոսի միավորումը: Ո՞ր երկրների միջև է կնքվել «Հավերժական բարեկամության» պայմանագիրը: Թվարկե՞ք եգիպտական նշանավոր փարավոններին: Ո՞ւմ կառանձնացնեք նրանցից և ինչո՞ւ:*
2. Շումերը, Աքքադը և Բաբելոնը Միջագետքի պատմության կերտողներն էին: Շումերներն առաջինը ստեղծեցին պետություն: Աքքադացիներն առաջինը միավորեցին Միջագետքը և անցան տարածքային նվաճումների Փոքր Ասիայում և Ասորիքում: Համնուրապիի օրենսգիրքն առաջին փորձն էր՝ ստեղծելու իրավական պետություն: Հետագայում Առաջավոր Ասիայի բոլոր օրենսդիր արքաները հենվում էին այդ օրենսգրքի վրա:
  - *Թվարկե՞ք Միջագետքի քաղաք-պետությունները: Ինչո՞ւ Համնուրապի արքան ստեղծեց օրենսգիրք: Արդյո՞ք այդ օրենսգրքի որոշ հոդվածներ կիրառելի են այսօր:*
3. Առաջավոր Ասիայի պետությունների շարքում մի քանի դար առաջատարը Ասորեստանն էր: Սակայն Իրանական սարահարթից մինչև Միջերկրական ծով և Եգիպտոս տարածվող այս տերությունը չէր կարող երկար գոյատևել: Ասորեստանի անկումից հետո տարածաշրջանում այդ դերն անցավ Բաբելոնիային:
  - *Ո՞ր արքաների օրոք հզորացավ Ասորեստանը: Ովքե՞ր և է՞րք կործանեցին Ասորեստանի տերությունը:*
  - *Բնութագրե՞ք Նաբուգոդոնոսոր արքային. ինչո՞վ է նա հայտնի:*
4. Ք. ա. XVII դարում Փոքր Ասիա թերակղզում ստեղծված Խեթական պետությունը հետագայում վերածվեց Առաջավոր Ասիայի հզորագույն տերության: Խեթերը հատկապես սերտ փոխհարաբերություններ ունեին հայկական պետական կազմավորումների հետ:

- *Երբ է Խեթական պետությունը հասել իր հզորության գագաթնակետին: Ո՞րն էր դրա մայրաքաղաքը:*
5. Միջերկրական ծովի արևելյան ափերին և Ասորիքում Ք. ա. III–I հազարամյակներում ստեղծվել էին տասնյակ խոշոր և մանր պետություններ: Այս տարածաշրջանի երկրներից միայն Միտաննին էր, որ կարողացավ կարճ ժամանակով վերածվել հզոր պետության:
- *Ի՞նչ պետություններ կային այս տարածաշրջանում: Որո՞նք էին դրանց եկամտի հիմնական աղբյուրները: Ովքե՞ր, որտե՞ղ և երբ են հիմնել Կարթագեն քաղաքը:*
6. Հնդկաստանը և Չինաստանը խոշոր և բազմազգ երկրներ էին: Այստեղ գոյություն ունեին բազմաթիվ պետություններ, որոնք մշտապես պայքարում էին միմյանց դեմ: Երկու երկրների զարգացման գլխավոր շարժիչ ուժը դարձավ քաղաքական միավորումը: Միավորման պահից սկսած՝ այստեղ նկատվեց մշակութային աննախընթաց վերելք, որն արտահայտվեց նյութական և հոգևոր արժեքների ստեղծմամբ:
- *Ովքե՞ր էին արիացիները և ի՞նչ դեր են խաղացել Հնդկաստանի պատմության մեջ: Ինչո՞վ է նշանավոր Աշոկա արքան. հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:*
  - *Հիշե՞ք, թե որ արքան է առաջինը միավորել Չինաստանը: Ո՞ւմ հետ և որ ճանապարհով էին առևտուր անում չինացիները:*
7. Իրանի տարածքում ապրում էին տասնյակ ժողովուրդներ և ցեղեր: Աքեմենյան Իրանի կազմավորումը և Առաջավոր Ասիայի խոշորագույն տերություն դառնալը նոր փուլ սկզբնավորեց Հին Արևելքի պատմության մեջ:
- *Ի՞նչ գիտեք Էլամի և Մարաստանի մասին: Հայաստանի ո՞ր արքաներն են հարաբերվել Մարաստանի հետ: Կյուրոս Մեծը հասնո՞վ իր նպատակին: Ի՞նչ նշանակություն ունեցան Դարեհ I–ի իրականացրած վերափոխումները: Ինչո՞ւ ենք ասում, որ Աքեմենյան Իրանը համաշխարհային պետություն էր: Քարտեզի վրա ցոյց տվե՞ք Հին Արևելքի հայտնի պետությունները և դրանց մայրաքաղաքները:*
8. Դուք արդեն գիտեք, որ հավատը գերբնական ուժերի հանդեպ ծագել է մարդկության պատմության վաղ փուլում՝ նախնադա-

րում: Պետության կազմավորումից հետո հասարակության կյանքում կրոնի դերն ու նշանակությունը ավելի ամրապնդվեց: Դա դրսևորվում էր նաև մարդկանց առօրյա կյանքի բոլոր բնագավառներում: Կրոնն իր դերով չէր զիջում աշխարհիկ իշխանությանը, նա ի վիճակի էր մերձեցնելու ժողովուրդներին կամ, ընդհակառակը, հեռացնելու:

- *Ինչ նմանություններ կան Արևելքի ժողովուրդների աշխարհաստեղծման առաապելյների միջև: Եգիպտոսում հաճախ էր փոխվում դիցարանի գլխավոր աստվածը, ինչո՞ւ:*

9. Գիրք մարդկության ստեղծած կարևորագույն հոգևոր արժեքներից է: Առաջավոր Ասիայի շատ երկրներում ստեղծվեցին գրային տարրեր համակարգեր: Եգիպտական գաղափարագիրը և միջագետքյան սեպագիրը ծառայեցին մարդկային հասարակությանը շուրջ երեք հազարամյակ:

- *Ինչո՞ւ էր անհրաժեշտ գիրը: Թվարկե՞ք Հին աշխարհում ստեղծված մի քանի գրային համակարգ: Փորձե՞ք պարզաբանել գրի պատմական նշանակությունը:*

10. Հին Արևելքի երկրների մշակութային բազմաթիվ նվաճումների շարքում կարևոր տեղ ունեն ճարտարապետությունը, քանդակագործությունը և գեղարվեստական գրականությունը: Շատ գործեր իրենց մտահղացմամբ և կատարողական արվեստով մնացել են անգերազանցելի:

- *Հին Արևելքի արվեստի և գրականության ինչ նշանավոր գործեր կարող եք թվարկել: Ձեր կարծիքով ո՞րն է դրանցից ամենանշանավորը. հիմնավորե՞ք ձեր ընտրությունը:*

11. Մեծ էր գիտելիքների դերն արևելյան երկրների ժողովուրդների կյանքում: Այս դարաշրջանում դրվեցին բնական գիտությունների հիմքերը: Մարդկության կարևորագույն նվաճումներից էին մեծաքանակ գիտական հայտնագործությունները:

- *Գիտության ո՞ր բնագավառներն էին զարգացած Հին Արևելքում: Հասարակական ինչ նշանակություն ունեին գիտական գիտելիքները: Հին Արևելքի գիտական ո՞ր հայտնագործություններն են մինչ օրս ծառայում մարդկանց:*

§ 13. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅԱԸ

Երկիրը և ազգաբնակչությունը

Հին հույներն իրենց պատմությունը կերտել են Բալկանյան թերակղզու հարավում և Էգեյան ծովի ավազանում: **Հունաստանը լեռներով կտրտված, ոչ մեծ երկրամասերով տարածք է:** Այդտեղ չկան խոշոր գետեր, արգավանդ դաշտավայրեր ու անտառներ: Ուստի գյուղատնտեսության զարգացման համար անհրաժեշտ էր պարարտացնել և ոռոգել հողը:

Երկիրը հարուստ էր օգտակար հանածոներով՝ երկաթ, պղինձ, անագ, ոսկի, արծաթ,

մարմար, կավ և այլն: Դրանք նպաստավոր պայմաններ էին ստեղծում արհեստագործության համար: Ժամանակի ընթացքում հույները հմտացան նավագնացության մեջ և հասան Միջերկրական ու Սև ծովերի հեռավոր ափերը:

Հույներն առանձին ցեղախմբերով այդ բնական միջավայր էին ներգաղթել Բալկանյան թերակղզու հյուսիսից և Փոքր Ասիայից: Այդ ցեղախմբերն էին **աքայացիները, դորիացիները, հոնիացիները:** Երբեմն նրանք պատերազմում էին միմյանց դեմ: Սակայն օտարների (որոնց անվանում էին **բարբարոսներ**) դեմ պայքարելիս միավորվում էին:

Կրետե-միկենյան դարաշրջանը

Կրետե կղզին Էգեյան ծովի հարավում է: Կղզում բնակվող ցեղերը **զբաղվում էին երկրագործությամբ և անասնապահությամբ:** Հետագայում **զարգացան արհեստները՝** մետաղաձուլություն, կավագործություն, կաշեգործություն, փայտամշակություն և այլն:

Համատեղ աշխատանքի և պաշտպանության նպատակով **գյուղական համայնքները սկսեցին միավորվել ամրոց-պալատների շուրջը:** Այդ պալատներում ապրում էին տեղական արքայիկները: Կրետեում կային պալատական այդպիսի տասնյակ կենտրոններ: **Ք.ա. III հազարամյակի վերջին դրանք միավորվեցին միասնական պետության մեջ: Մայրաքաղաքը Կնոսոսն էր:**

Ք.ա. XVII-XV դարերում Կրետեի թագավորությունը հասավ իր հզորության գագաթնակետին: Նա իր տիրապետությունը տարածեց Էգեյան կղզիների և

Որմնանկար
Կնոսոսի պալատից

Բալկանյան Հունաստանի վրա: Այդ տերությունն անվանել են նաև **Կրետեի ծովապետություն:**

Սակայն Ք. ա. XV դարի կեսերին Կրետեի հզորությունը փլուզվեց: Պատճառը բնական աղետն էր՝ Էգեյան ծովի հարավում տեղի ունեցած ավերիչ երկրաշարժը:

Շուտով **Կրետե ներթափանցեցին հունական արքայական ցեղերը:** Նրանք Հունաստանում ստեղծել էին մանր պետություններ, որոնցից հատկապես աչքի էր ընկնում **Միկենքը:** Արքայացիները ժառանգեցին տեղական մշակույթը, կրոնը և պետական կառավարման կարգը: Այդ պատճառով այս դարաշրջանն անվանում են **կրետե-միկենյան:** Սակայն արքայացիները չկարողացան դիմակայել Ք. ա. XII դարի կեսերին սկսված հունական մեկ այլ ցեղի՝ **դորիացիների ավերիչ արշավանքներին:** Արդյուն-

Կնոսոսի պալատի ավերակները
Կրետե կղզում

Հնագետները ուսումնասիրել են Կնոսոսի փլատակները: Այն հսկայական պալատական երկհարկ համալիր էր, տեղ-տեղ՝ եռահարկ: Ուներ հարյուրավոր սենյակներ: Դրանք ծառայում էին տարբեր նպատակների՝ արքայական ընդունարաններ, արքազան արարողությունների սրահներ, կացարաններ, հսկայական պահեստներ: Արքայի իշխանությունը բացարձակ էր: Նա միաժամանակ երկրի գերագույն քուրմն էր:

քում Կրետեի տերությունը **հեռացավ պատմության ասպարեզից**:

Մարդկությունը ժառանգել է կրետեմիկենյան մշակութային նվաճումները՝ շինարարական արվեստը, կրոնը, գիր ու գրականությունը, գիտական միտքը:

Հոմերոսյան դարաշրջանի Հունաստանը (Ք. ա. XII-IX դարեր)

Դարաշրջանն անվանում են հոմերոսյան, քանի որ ուսումնասիրության հիմնական սկզբնաղբյուրները **Հոմերոսի** «Իլիական» և «Ոդիսական» պոեմներն են:

Այս դարաշրջանի Հունաստանը հետադիմեց. անկում ապրեցին արիեստներն ու առևտուրը: Պատճառն այն էր, որ Հունաստանում գերիշխանություն հաստատած դորիացիներն ապրում էին տոհմացեղային

Թեսևսի և Մինոտավրոսի մենամարտը

Կրետեի Մինոս թագավորը Աթենքի վրա ծանր ու ստորացուցիչ հարկ էր դրել. աթենացիները յուրաքանչյուր ինը տարին մեկ պետք է Կրետե ուղարկեին յոթ պատանու և յոթ աղջկա: Նրանց խժոռում էր մարդու մարմնով և ցուլի գլխով հրեշը՝ Մինոտավրոսը, որն ապրում էր հոջակավոր Լաբիրինթոսում:

Աթենական արքայի որդին՝ հզոր Թեսևսը, որոշում է գնալ Կրետե և մարտնչել հրեշի հետ:

Կրետեում Մինոս թագավորի դուստրը՝ Արիադնեն, Թեսևսին գաղտնի տալիս է սուր և մի կծիկ թել: Թեսևսը թելի ծայրը կապում է Լաբիրինթոսի մուտքից և քանդելով կծիկը՝ մտնում Լաբիրինթոս: Հրեշը, եղջյուրներն առաջ պարզած, մոնչալով նետվում է Թեսևսի վրա, սակայն հերոսին հաջողվում է բռնել նրա եղջյուրը և սուրը մխրձել կուրծքը: Թելի հետքերով Թեսևսն իր ուղեկիցների հետ դուրս է գալիս Լաբիրինթոսից:

«Արիադնեի կծիկ» արտահայտությունը նշանակում է դժվար վիճակից դուրս գալու միջոց:

կենցաղով: Զորեղ պետական միավորումներին փոխարինեցին առանձին ցեղերն ու ցեղային միավորումները:

Հոմերոսյան **հասարակության հիմնական խավը ազատ գյուղացիներն էին**: Նրանք անձնապես ազատ էին, ունեին հողի իրենց մասնաբաժինը, վարում էին սեփական տնտեսություն և միաժամանակ զինվոր էին: Ավագանին բաղկացած էր նշանավոր տոհմերի ներկայացուցիչներից: Ավագանու անդամները ձեռք էին բերել հողի մեծ մասնաբաժիններ և հարստություն:

Ցեղերի և ցեղախմբերի գլուխ կանգնած էր արքայիկը (բասիլևս), որը նաև զորքի հրամանատարն էր: Նրա իշխանությունը սահմանափակված էր ավագանու խորհրդով: Այդ խորհուրդը որոշումներ էր

Երգիչ-ասացող Հոմերոսն ապրել է Ք.ա. VIII դարում: Նա ի մի է բերել հին ասքերը և ստեղծել «Իլիական» և «Ոդիսական» պոեմները: Դրանք պատմում են Տրոյայի (Իլիոն) դեմ մղված տասնամյա պատերազմի և հերոս Ոդիսևսի տունդարձի թափառումների մասին:

Պոեմները «հունական կյանքի հանրագիտարան» են: Այնտեղ մանրամասն նկարագրված են հին հույների կենցաղը, սովորույթները, կրոնը, հասարակական կյանքը: Երկար ժամանակ դրանք հունական դպրոցներում օգտագործվում էին որպես դասագիրք:

կայացնում բոլոր կարևոր հարցերի վերաբերյալ: Հաճախ հրավիրվում էր **աշխարհաժողով (ագորա)**: Դրան **մասնակցում էին բոլոր չափահաս տղամարդիկ**:

Հոմերոսյան դարաշրջանի վերջում տոհմացեղային կարգերը սկսեցին քայքայվել:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Թվարկե՞ք և քարտեզի վրա ցոյց տվե՞ք այն տարածքները, որտեղ բնակվել են հին հույները:
2. Հունական ինչ ցեղախմբեր կարող եք հիշել:
3. Ե՞րբ է ստեղծվել Կրետեի միասնական պետությունը: Ո՞րն էր դրա մայրաքաղաքը: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ էր Կրետեի թագավորությունը ստացել «ծովապետություն» անվանումը:
4. Կրետեի թագավորությունը ո՞ր դարերում հասավ իր հզորության գագաթնակետին:
5. Ովքե՞ր էին ստեղծել Միկենքը: Ինչո՞ւ են այս դարաշրջանն անվանում նաև կրետե-միկենյան:
6. Հունական ո՞ր ցեղերը ներթափանցեցին Կրետե Ք. ա. XII դ. կեսերին:
7. Ինչո՞ւ է Հունաստանի Ք. ա. XII–IX դարերի պատմությունը ստացել «հոմերոսյան դարաշրջան» անվանումը:
8. Ինչ հետևանքներ ունեցավ դորիացիների ներթափանցումը Կրետե և Հունաստան:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Գծապատկերի միջոցով ներկայացրե՞ք հոմերոսյան հասարակության կառավարման համակարգը: Դիտե՞ք հատվածներ Կնոսոսի պալատական համալիրը ներկայացնող ֆիլմից:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Բալկանյան թերակղզի, Էգեյան ծով, աքայացիներ, դորիացիներ, հոնիացիներ, Կրետեի ծովապետություն, Կնոսոս, կրետե-միկենյան դարաշրջան, հոմերոսյան դարաշրջան, ազատ գյուղացի, արքայիկ (բասիլևս), արքայաժողով (ագորա)

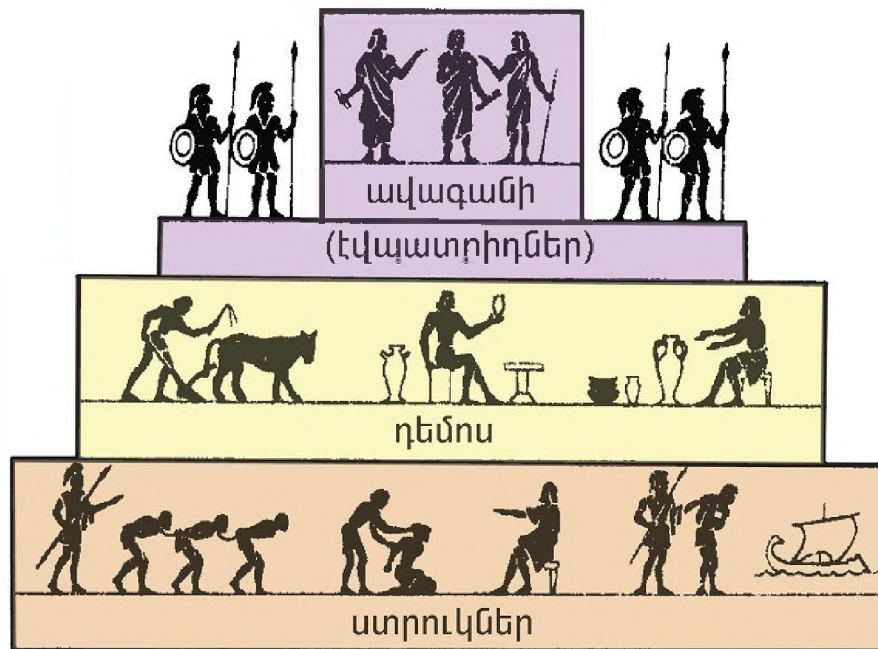
§ 14. ԱՐԽԱԻԿ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԸ (Ք. Ա. VIII-VI ԴԱՐԵՐ)

Պոլիսային կարգը

Հունաստանի պատմության այս դարաշրջանը կոչվում է **արխաիկ (վաղնջական)**, քանզի հին հույները գրեթե ոչինչ չէին հիշում իրենց պատմության նախորդ շրջանի մասին: Այս դարաշրջանում հույները ստեղծեցին **ինքնիշխան քաղաք-պետություններ՝ պոլիսներ**: Պոլիսը ձևավորվեց միևնույն երկրամասի ցեղերի միավորման շնորհիվ: Պատճառը համատեղ պաշտպանության ու կառավարման անհրաժեշտությունն էր: Միավորման հիմք դարձան ընդհանուր բարբառը, սովորույթները, աստվածների ու նախնիների պաշտամունքը: Երկրամասերի կենտրոնական բնակավայրերը՝ **Մեգարան, Կորնթոսը, Աթենքը,**

Ակրոպոլիսը Աթենքում

Արխաիկ հասարակության կառուցվածքը

Դեմոսի ներսում կային մարդիկ, որ լքում էին հողը և մեկնում քաղաք: Այստեղ նրանք դառնում էին սևագործ գործավորներ, արհեստավորներ, ձեռներեցներ, առևտրականներ:

Ոմանք հարստանում էին և կարողությամբ հավասարվում ավագանու ամենահարուստ ներկայացուցիչներին (էվպատրիդներին):

Հակառակ պատկերն էին ներկայացնում պարտային ստրուկները: Տերերը հաճախ նրանց վաճառում էին իրենց երկրամասից դուրս:

վերածվեցին խոշոր պոլիսների: Դրանցում բուռն զարգացում ապրեցին գյուղատնտեսությունը, արհեստները, առևտուրը, ծովագնացությունը:

Ժողովրդի՝ դեմոսի ձնշող մեծամասնությունը ազատ երկրագործներ էին: Շուկայական գների տատանումների պատճառով ոմանք հարստանում էին, ոմանք, ընդհակառակը, կորցնում էին իրենց ունեցվածքը:

Դրությունը շտկելու նպատակով սնանկացած մարդիկ փողի դիմաց գրավ էին դնում իրենց հողակտորը: Հողը կորցնելուց հետո նրանք երբեմն գրավ էին դնում իրենց և ընտանիքի անդամներին: Պարտքը չվճարելու դեպքում նրանք դառնում էին **պարտային ստրուկներ**:

Հակառակ դրան՝ ավագանուց ձևավորվել էր մի նեղ վերնախավ, որն ուներ և՛ հող, և՛ հարստություն, և՛ հասարակական բարձր դիրք:

Ճանապարհ դեպի ժողովրդավարություն. տիրանիա

Արիստիկ դարաշրջանի սկզբում զարգացած պոլիսներում **ավագանու (էվպատրիդներ) վերնախավն իր ձեռքը վերցրեց իշխանությունը**: Բոլոր կարևոր որոշումներն ընդունում էր նրանց խորհուրդը: Նրանց էր պատկանում կառավարությունը և դատարանը: Կառավարման այս եղանակը կոչվում էր **խմբիշխանություն (օլիգարխիա)**:

Կառավարման այդ համակարգին դեմ էր դեմոսը: Ք. ա. VII դարի սկզբից հունական զարգացած պոլիսները դարձան դեմոսի և էվպատրիդների պայքարի թատերաբեմ: Ի վերջո դեմոսը հաղթեց: Ուղի հարթվեց դեպի կառավարման նոր համակարգ՝ **ժողովրդավարություն (դեմոկրատիա)**:

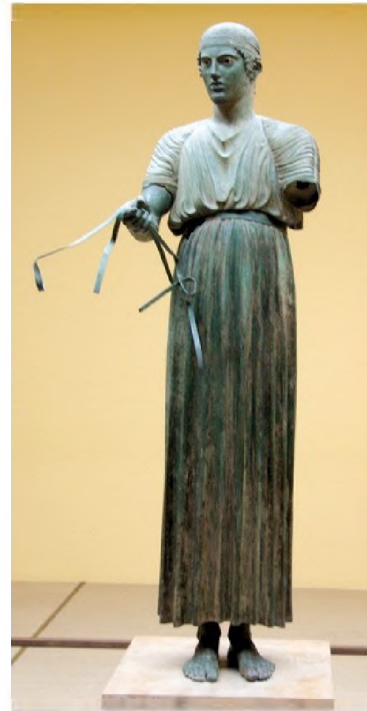
Իշխանությունն անցավ դեմոսի առաջնորդներին: Նրանց անվանում էին **տիրաններ**, իսկ կառավարման ձևը՝ **տիրանիա**: Նախապես այդ բառը չէր նշանակում «բռնապետ» և չունեի բացասական իմաստ:

Տիրանները վերացնում էին պարտային ստրկությունը, էվպատրիդների հաշվին հող տալիս ունեզուրկ գյուղացիներին: Ստեղծում էին գրավոր օրենքներ, որոնց առջև բոլոր քաղաքացիները հավասար էին:

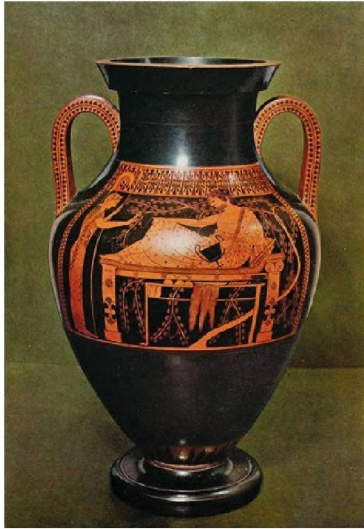
Սակայն **տիրանները ժամանակի ընթացքում սկսեցին չարաշահել իշխանությունը և իրենց վեր դասել օրենքներից**: Դեմոսն այս անգամ իր պայքարն ուղղեց տիրանների դեմ: Ք. ա. VI դ. երկրորդ կեսին **տիրանիայի դարաշրջանն ավարտվեց**:

Տունական մեծ գաղութացումը

Ք. ա. VIII-VI դարերը նշանավորվեցին նաև հունական մեծ գաղութացմամբ:

«Դելփյան ձիավարը»,
անտիկ հունական քանդակ

Կարմրանկար հունական սափոր

Դրանք օգտագործվում էին հեղուկ նյութերի պահպանման և տեղափոխման համար: Դրանց արտադրությամբ աչքի էր ընկնում հատկապես Կորնթոսը, իսկ հետագայում նաև Աթենքը: Վարպետ նկարիչները սափորների պատերը նկարագարում էին՝ պատկերելով հին հույների (և հատկապես ավագանու) կյանքի տարբեր տեսարաններ՝ սրբազան ծիսակատարություններ, խնջույքներ, մարզական խաղեր և այլն:

Դրա հիմնական պատճառները տնտեսական էին՝ հացահատիկի պակասը, օգտակար հանածոների ու հումքի կարիքը: Բացի այդ, պոլիսների ներսում պայքար էր ընթանում էվպատրիզների, իսկ ապա՝ տիրանների դեմ: **Պարտված կողմը լքում էր հայրենիքը և օտար ավերում հիմնում նոր բնակավայր՝ գաղութ:**

Հույները նախ յուրացրին **Հարավային Իտալիան**: Այստեղ հիմնեցին շատ գաղութներ՝ պոլիսների ձևով: Դրանից հետո գաղութացման ալիքը տարածվեց **Սիցիլիայում, Հարավային Ֆրանսիայում և Իսպանիայում**: **Սև ծովի** ավերին նույնպես հիմնվեցին բազմաթիվ հունական պոլիսներ:

Գաղութների մի մասն ինքնիշխան էր, իսկ մյուս մասը ենթակա էր մայր պոլիսին: Գաղութների միջև հաստատվում էին փոխշահավետ տնտեսական ու քաղաքական հարաբերություններ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է պոլիսը: Ինչպե՞ս են ձևավորվել հունական պոլիսները:
2. Ի՞նչ է դեմոսը: Ովքե՞ր էին կազմում դեմոսի մեծ մասը:
3. Ովքե՞ր էին պարտային ստրուկները:
4. Ի՞նչ է օլիգարխիան:
5. Նշե՛ք հունական մեծ գաղութացման պատճառները:
6. Թվարկե՛ք այն տարածքները, որտեղ հիմնվեցին հունական գաղութներ:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

1. Պարզաբանե՛ք «դեմոկրատիա» (ժողովրդավարություն) բառի ծագումը:
2. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ տիրանիան տապալվեց:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Պոլիս, Մեգարա, Կորնթոս, Աթենք, դեմոս, էվպատրիդներ, պարտային ստրուկ, խմբիշխանություն (օլիգարխիա), դեմոկրատիա (ժողովրդավարություն), տիրանիա, հունական մեծ գաղութացում

§ 15. ՀԻՆ ՍՊԱՐՏԱՆ ԵՎ ԱԹԵՆՔԸ

Լիկուրգոս

Համաձայն պատմական ավանդույթի՝ նա ստեղծել էր Սպարտայի հասարակական և պետական կարգը Ք.ա. VIII դարում: Արքայական տոհմից էր, այցելել էր քազմաթիվ երկրներ, ուսումնասիրել դրանց կարգը: Վերադառնալով Սպարտա՝ ձեռնարկել էր իր քարեփոխությունները: Դրանց նպատակն էր երկրում հաստատել քարեկարգություն, «որպեսզի ավագանին և արքաները շատ չհզորանան, իսկ ժողովուրդը նրանց հպատակվի ինքնակամ»:

Սպարտայի հասարակական կարգը

Սպարտան Բալկանյան Հունաստանի հարավում էր՝ **Լակոնիայում**: Հնագույն ժամանակներում այստեղ ապրում էին աքայացիները: **Ք.ա. XII դարում երկրամասը գրավեցին դորիական ցեղերը**:

Սպարտայի հասարակությունը կազմված էր **երկու հակադիր դասերից՝ սպարտիատներից և հելոտներից**:

Սպարտիատները դորիացիներն էին, որոնք իրենց ունեցվածքով և իրավունքներով հավասար էին միմյանց: Հողը պատկանում էր համայնքին: Սակայն սպարտիատները չէին զբաղվում երկրագործությամբ և արհեստներով: Նրանք **զինվոր էին և ժամանակի մեծ մասը նվիրում էին մարմնակրթությանը**:

Յուրաքանչյուր ընտանիքի տրամադրվում էր հողակտոր՝ այնտեղ ապրող հելոտներով: **Հելոտները նվաճված և ստրկացված աքայացիներն էին**: Նրանք սպարտիատների համայնքի սեփականությունն էին: Հելոտները **զուրկ էին տարրական իրավունքներից**:

Սպարտայի պետական կառավարումը

Սպարտայում համատեղ կառավարում էր **երկու արքա**: Արքաների **իշխանությունը ժառանգական էր**:

Կար նաև **Ծերակույտ**, որը կազմված էր **28 անդամից**: Նրանք **ընտրվում էին ցմահ՝ նշանավոր տոհմերի ներկայացուցիչներից**:

Արքաների հետ նրանք կազմում էին պետական կառավարման գերագույն մարմինը:

Կառավարման մարմիններից էր աշխարհաժողովը, որին մասնակցում էին բոլոր չափահաս սպարտիատները: Աշխարհաժողովը հրավիրվում էր ամիսը մեկ անգամ:

Պետության հզորության իրական հիմքը բանակն էր:

Մարտունակ բանակի միջոցով Սպարտան իր տիրապետությունը տարածեց **Հարավային Հունաստանում (Պելոպոնես)**: Սպարտայի կողմն անցան նաև Միջին Հունաստանի զարգացած պոլիսներ Կորնթոսը և Մեգարան: **Ք. ա. VI դարում ձևավորվեց Պելոպոնեսյան միությունը:**

Աթենքը Ք. ա. VII-VI դարերում

Աթենական պոլիսը **Միջին Հունաստանի Ատտիկա մարզում էր**: Ք. ա. VII դարում

Հին Սպարտա.
թատրոնի ավերակները

Բանակի գլխավոր ուժը ծանրազեն հետևակն էր: Սպարտիատները կռվում էին հոժ մարտաշարով, որ կոչվում էր փաղանգ (հուն.՝ ֆալանգ): Այն աչքի էր ընկնում իր երկաթյա կարգապահությամբ:

Բանակն առաջնորդում էր արքաներից մեկը՝ 300 հեծյալի ուղեկցությամբ: Նրանք ամենահայտնի ընտանիքների զավակներն էին:

Սպարտիատների փաղանգ

Սպարտիատ

Սպարտիատն ապրում էր չափավոր կյանքով: Սակավախոս էր, մտքերն արտահայտում էր կարճ ու դիպուկ՝ լակոնական ոճով: Սպարտացի գինվորն ուներ միայն հետևյալ ընտրությունը՝ հաղթել կամ մեռնել: Որդուն պատերազմի ուղարկող մայրը, նրան տալով վահանը, պատվիրում էր. «Վահանով կամ վահանի վրա»: Զոհվածներին Սպարտա էին բերում վահանների վրա:

աստիճանաբար ձևավորվեց Աթենքի կառավարման համակարգը: Անցումը պետականության ուղեկցվում էր տոհմային ավագանու և դեմոսի միջև սուր բախումներով:

Երկրում տիրող լարված իրավիճակը շտկելու նպատակով **Աթենքի կառավարիչ Սոլոնը** Ք.ա. 594 թ. բարենորոգումներ ձեռնարկեց: **Նա վերացրեց պարտային ստրկությունը:** Պետության միջոցներով փրկագնեց այն աթենացիներին, ում ստրկության էին վաճառել արտերկիր: Էվպատրիդներից բռնագրավեց հողի մի մասը և տվեց ունեզուրկներին: **Ըստ ունեցվածքի՝ աթենացիներին բաժանեց չորս խավի՝** հիմք ընդունելով նրանց տարեկան եկամուտը: Մարդկանց ծագումն այլևս վճռորոշ նշանակություն չունեց:

Սոլոնը բարեփոխեց նաև աթենական պետությունը: Սկսեց պարբերաբար հրավիրել **աշխարհաժողովի** (էկլեսիա) և ժողովրդական դատարանի նիստեր: Դրանց մասնակցելու իրավունք ունեին Աթենքի բոլոր քաղաքացիները: Գործում էին նաև

Պետական խորհուրդը և Կառավարությունը, որոնցում ընտրվելու իրավունք ունեին միայն ունևոր քաղաքացիները:

Սոլոնից հետո, սակայն, իրավիճակն Աթենքում սրվեց: Պայքար սկսվեց տարբեր խմբավորումների միջև: **Ք.ա. 557 թ. Պիսիստրատը գրավեց իշխանությունը** և, որպես տիրան, կառավարեց երեսուն տարի:

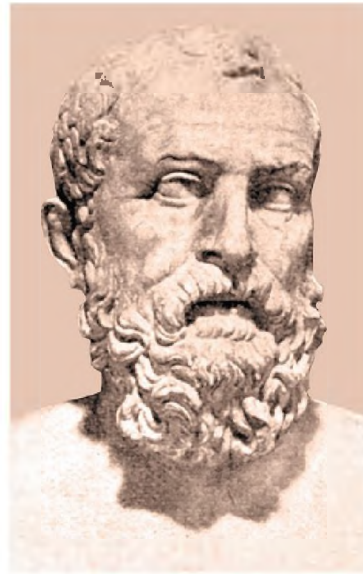
Նա շարունակեց Էվյաստրիդների հողերը բռնագրավել և հանձնել ունեզուրկ գյուղացիներին: Շուտով Ատտիկայում տիրապետող դարձավ միջին ունեցվածքի դասը: **Ստեղծվեց ոստիկանություն**: Բուռն զարգացում ապրեցին արհեստները, առևտուրը և ծովագնացությունը:

Տիրանիայի ավարտից հետո Կլիսթենեսն իրականացրեց բարենորոգումներ և դարձավ Աթենքի ժողովրդավարական կարգերի իրական կերտողը:

Ք.ա. 506 թ. Կլիսթենեսը Ատտիկայի տարածքը բաժանեց **վարչական 10 շրջանների**:

Պետական խորհրդի կազմում քաղաքացիներն ընտրվում էին առանց ունեցվածքային տարբերությունների: Նույն սկզբունքով ստեղծվեց **կառավարման բարձրագույն նոր մարմին՝ ստրատեգոսների խորհուրդը**: Ստրատեգոսները տասն էին՝ ընտրված ամենահեղինակավոր քաղաքացիներից:

Կլիսթենեսի նորամուծություններից էր նաև **օստրակիզմի իրավունքը**: Դրա էությունն այն էր, որ ամեն տարի աշխարհաժողովի մասնակիցներին առաջադրվում էր հետևյալ հարցը. **«Ո՞ւմ ես համարում Աթենքի համար վտանգավոր»**: Նախապես բաժանված կավե սալիկների՝ օստ-

Սոլոն

Հունական յոթ իմաստուններից մեկն էր: Արեց ամեն բան, որ Աթենքը խուսափի տիրանիայից և բռնություններից: Նա կարծում էր, որ մարդիկ կարող են հասնել հաջողությունների փոխզիջման ճանապարհով. «Հարուստները թող իրաժարվեն բացարձակ իշխանությունից, իսկ աղքատները՝ անկարգությունից և ընչաքաղցությունից»:

Մի անգամ ժողովուրդը Սոլոնին հարցրեց. «Որո՞նք են լավագույն օրենքները»: Նա պատասխանեց. «Նրանք, որոնք դուք կարող եք ընդունել, իրագործել և ապրել բարեկեցիկ կյանքով»:

Օստրակոն՝ վտարման ենթակա անձի անունով

Հնագիտական պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել են բազմաթիվ օստրակոններ: Դրանց վրա արձանագրված են շատ հայտնի և անհայտ անուններ: Օստրակիզմի ենթարկված անձը լքում էր Աթենքը, սակայն պահպանում էր իր ունեցվածքը:

Առանձին դեպքերում աշխարհաժողովը որոշում էր ընդունում արտոյալին սահմանված ժամկետից շուտ վերադարձնելու մասին: Առաջնորդվում էր նրա մարդկային և գործարար հատկանիշներով, որոնք կարող էին օգտակար լինել Աթենքին:

րակոնների վրա յուրաքանչյուրը գրում էր նրա անունը, ում համարում էր այդպիսին: Ով ամենից շատ էր հիշատակվում, տասը տարով լքում էր Աթենքը: **Օստրակիզմը կարևոր դեր խաղաց արենական ժողովրդավարության կայացման գործում:**

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որտե՞ղ է գտնվում Սպարտան:
2. Հասարակական Ինչ դասերի էր բաժանված Սպարտան: Ինչ իրավունքներ ուներ դրանցից յուրաքանչյուրը:
3. Ի՞նչ է Ծերակույտը: Սպարտայում ովքե՞ր էին դառնում դրա անդամ:
4. Ի՞նչ նշանակություն ուներ բանակը Սպարտայում:
5. Հունաստանի ո՞ր մասում է Աթենքը: Ո՞վ էր Սոլոնը: Ինչո՞ւ նա բարեփոխումներ ձեռնարկեց:
6. Ներկայացրե՞ք պետության կառավարման բնագավառում Սոլոնի իրականացրած բարեփոխումները:
7. Ի՞նչ ձեռքբերումներ ունեցավ Աթենքը Պիսիստրատի կառավարման տարիներին:
8. Ի՞նչ կարևոր ներդրում ունեցավ Կլիսթենեսը արենական ժողովրդավարության կայացման գործում:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Գծապատկերի տեսքով ներկայացրե՛ք Սպարտայի և Աթենքի կառավարման համակարգերը: Համեմատե՛ք դրանք:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սպարտա, սպարտիատներ, հելոտներ, Պելոպոնեսյան միություն, Ծերակույտ, Սոլոն, աշխարհաժողով (Էկլեսիա), Ատտիկա, Պիսիստորատ, Կլիսթենես, ստրատեգոս, օստրակիզմ

§ 16. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԸ Ք. Ա. V ԴԱՐՈՒՄ

Հույն-պարսկական պատերազմները (Ք. ա. 500–449 թթ.)

Ավանդության համաձայն՝ գորավար Միլթիադեսը զինվոր Ֆիդիպիդեսին որպես սուրհանդակ ուղարկեց Աթենք՝ հաղթանակի լուրը ավետելու: Հույն զինվորը առանց կանգառի վազեց 42 կմ 195 մ հեռավորությունը, լուրը հաղորդեց և անշնչացած ընկավ: 1896 թ., երբ վերականգնվեցին օլիմպիական խաղերը, վագրի նոր ձև մտցվեց խաղացանկում մարաթոնյան վագրը: Այս մարզաձևում մարզիկները պետք է հաղթահարեն ձիշտ 42 կմ 195 մ երկարությունը:

Ք. ա. VI դարի վերջին, ինչպես գիտեք, պարսիկներն իրենց տիրապետությունն էին հաստատել Փոքր Ասիայի առափնյա հունական պոլիսների վրա (Միլեթ, Եփեսոս, Հալիկաոնաս): **Պարսիկները նպատակ դրեցին գրավելու Էգեյան ծովի կղզիները և Բալկանյան Հունաստանը:**

Ք. ա. 490 թ. Աթեննյան տերության բանակն ափ իջավ **Ատտիկայի առափնյա Մարաթոնի դաշտում:** Չնայած պարսկական զորքը կրկնակի ավելի էր աթենականից, աթենական աշխարհագրորդ **Միլթիադեսի** գլխավորությամբ կատարյալ հաղթանակ տարավ:

Պարսիկների գլխավոր արշավանքը տեղի ունեցավ Ք.ա. 480-479 թթ.: Արշավանքը ղեկավարում էր Քսերքսես արքան:

Այս անգամ պարսից հարյուրիազարանոց բանակը Հունաստան մտավ հյուսիսից: **Թերմոպիլյան կիրճում Սպարտայի արքա Լեոնիդասը փորձեց կանգնեցնել հակառակորդին, բայց ուժերը խիստ անհավասար էին: Նա իր 300 մարտիկների հետ զոհվեց:** Սերունդների հիշողության մեջ Լեոնիդասը մնաց իբրև **հերոսության ու փառքի մարմնացում:**

Հակառակորդը ներխուժեց Ատտիկա, որտեղից բնակչությունը հասցրել էր տեղափոխվել **Սալամին կղզի:** Սալամինի ծովա-

«Սալամինի ճակատամարտը».
Վիլհելմ ֆոն Կաուլբախ,
1868 թ.

Ծովափին՝ բարձր բլրի վրա՝ ոսկե գահավորակին, բազմել էր պարսից արքան: Դիտում էր ճակատամարտը և կասկած չունեւ հաղթանակի վերաբերյալ: Կողքին գրագիրներն էին, որ հավերժացնեին ծովամարտի մանրամասները: Սակայն արքայի հույսերը չարդարացան: Հույները լավ գիտեին տեղանքը, քամիների ու հոսանքների ուղղությունը: Նրանց նավերը թեթև էին ու դյուրաշարժ: Մինչդեռ հակառակորդի նավերը ծանր էին, մեծ ու դժվարկառավարելի, խրվում էին ծովածոցի ծանծաղուտներում: Հույները մոտենում և այրում էին հակառակորդի նավերը, կովում էին արտակարգ քաջությամբ: Շատերը զոհվում էին հանուն հայրենիքի ազատության: Օրվա վերջին հակառակորդի նավերից քչերն էին մնացել: Դրանք լքեցին Սալամինի ծովածոցը: Հույների հաղթանակը կատարյալ էր:

Սպարտայի արքա Լեոնիդասը

ծոցում **աթենական նավատորմը փայլուն հաղթանակ տարավ**: Քսերքսեսը թողեց իր բանակը և վերադարձավ: Նա այլևս չէր հավատում իր հաղթանակին:

Դրանից հետո պատերազմն ընթացավ Էգեյան ծովի կղզիներում և Փոքր Ասիայում: **Ք. ա. 449 թ. ի վերջո կնքվեց հաշտության դաշնագիր**: Պարսիկները հրաժարվում էին նվաճողական ծրագրերից և խոստանում այլևս չմիջամտել Հունաստանի ներքին գործերին:

Այսպիսով՝ հույն-պարսկական պատերազմներն ավարտվեցին հունական պոլիսների հաղթանակով:

Պերիկլեսյան դարաշրջանի Աթենքը (Ք. ա. 444-429 թթ.)

Հույն-պարսկական պատերազմների ընթացքում Հունաստանում տեղի ունեցավ ժողովրդավարության հետագա խորացում: Բարենորոգումներն իրենց տրամաբանական ավարտին հասցրեց **ականավոր պետական գործիչ Պերիկլեսը**: Տասնհինգ տարի անընդմեջ նա ընտրվեց **Աթենքի առաջին ստրատեգոս**:

Պերիկլեսը կարգավորեց հասարակական կյանքի բոլոր կողմերը՝ նախ և առաջ կարևորելով **քաղաքացիության հարցը**: Քաղաքացի ճանաչվեց շուրջ 50 000 չափահաս տղամարդ, որոնց ծնողները աթենացի էին: Ատտիկայում բնակվող կանայք ու երեխաները, ինչպես նաև բազմաթիվ օտարերկրացիները քաղաքացի չէին համարվում: Աթենացիների հետ նրանք կազմում էին երկրի **ազատ բնակչությունը**՝ մոտ 350 000 մարդ:

Նրանց հակադրված էին անազատները՝ մեծ մասամբ օտար ծագումով ստրուկներ: Նրանք իրավագուրկ էին և կազմում էին Ատտիկայի **բնակչության մոտ 20 տոկոսը**:

Պերիկլեսն օրենքով սահմանեց քաղաքացիների իրավահավասարությունը: Անկախ ունեցվածքային, մտավոր ու կրթական մակարդակից՝ Աթենքի քաղաքացիներն օրենքի առաջ հավասար էին: **Պետական պաշտոն վարելու համար սահմանվեց աշխատավարձ**: Ամենաաղքատ քաղաքացիներն անգամ հնարավորություն ստացան մասնակցելու պետական գործերին:

Մեծացավ աշխարհաժողովի դերը: Այն ընդունում էր բոլոր օրենքները և հետևում դրանց կատարմանը: Ընթացիկ խնդիրները լուծում էր **Պետական խորհուրդը**, որը ենթակա էր աշխարհաժողովին:

Պերիկլեսյան Աթենքը դարձավ արվեստների և գիտության կենտրոն: Այստեղ ապրում ու ստեղծագործում էին շատ նշանավոր պատմագիրներ, իմաստասերներ, թատերագիրներ, ճարտարապետներ, նկարիչներ, քանդակագործներ: Քաղաքում կառուցվեցին բազմաթիվ տաճարներ, պետական ու բնակելի շինություններ: Աթենքը վերածվեց Հունաստանի մշակութային կենտրոնի:

Պոլիսային կարգի անկումը

Հույն-պարսկական պատերազմներից որոշ ժամանակ անց պոլիսների միջև խորացան ներքին հակասությունները, որոնք հանգեցրին համահունական պատերազմի: **Ք.ա. 431-404 թթ. ընթացքով**, այսպես կոչված, **Պելոպոնեսյան պատերազմը**: Հույները կոպում էին միմյանց դեմ՝ հողի,

Պերիկլես

Սերում էր ազնվական ընտանիքից, ստացել էր համակողմանի կրթություն, փայլուն հոեետոր էր: Միտքն ու գործը միտված էին ժողովրդի բարեկեցության ապահովմանը: Իզուր չէ, որ նրա կառավարման տարիները համարվում են պոլիսային ժողովրդավարության ծաղկման ժամանակաշրջան:

հարստության և ազդեցության համար: Հիմնական ախոյանները Աթենքը և Սպարտան էին: Աթեննյան տերության նյութական օժանդակությամբ **Սպարտան կորզեց հաղթանակը:**

Պատերազմը քայքայեց երկրի տնտեսությունը, սրեց ներքին հակասությունները: Դրան հետևեցին սովն ու համաճարակը: **Այս ծանր պայմաններում հունական զարգացած պոլիսներում միաձույլ դեմոսը վերափոխվեց ամբոխի:** Նրան օտար դարձան բարձր գաղափարները: Ի հայտ եկավ քաղաքական գործիչների մի նոր սերունդ, որն առաջնորդվում էր ոչ թե հասարակության, այլ սեփական շահերով: Նրանց կոչում էին **ամբոխավարներ:** **Ընտրակաշառքով և գեղեցիկ խոստումներով նրանք ժողովրդին դարձնում էին կույր գործիք:**

Այս իրադարձություններով ավարտվեց Հին Հունաստանի դասական դարաշրջանի պատմությունը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ե՞րբ են սկսվել հույն–պարսկական պատերազմները: Բ. ա. 490 թ. ինչ նշանավոր ճակատամարտ է տեղի ունեցել:
2. Թվարկե՞ք Քսերքսեսի արշավանքի ժամանակ տեղի ունեցած գլխավոր իրադարձությունները:
3. Ե՞րբ և ինչո՞վ ավարտվեցին հույն–պարսկական պատերազմները:
4. Ինչպե՞ս Պերիկլեսը լուծեց Աթենքի բնակիչների քաղաքացիության հարցը:
5. Պետական կառավարման համակարգում ինչ փոփոխություններ կատարեց Պերիկլեսը:
6. Գնահատե՞ք Պերիկլեսի գործունեությունը:
7. Ե՞րբ է տեղի ունեցել Պելոպոնեսյան պատերազմը: Ո՞վ հաղթեց այդ պատերազմում:
8. Ե՞րբ և ինչ պատճառներով անկում ապրեց ժողովրդավարությունը: Ի՞նչ է ամբոխավարությունը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Դիտնք «Երեք հարյուր սպարտացիներ» ֆիլմը, ապա կատարնք անհրաժեշտ մեկնաբանություններ:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Հայտնի է աթենացի զորավար Թեմիստոկլեսի հետևյալ արտահայտությունը. «Հայրենիքը պոլիսի ո՛չ պատերն են, ո՛չ տաճարները, ո՛չ էլ անգամ նախնիների գերեզմանները, այլ քաղաքացիները և նրանց օրենքները»: Համաձայն եք նրա տեսակետին. հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հույն-պարսկական պատերազմներ, Մարաթոնի ճակատամարտ, Քսերքսես, Լեոնիդաս, Սալամինի ծովամարտ, Պերիկլես, Աթենքի քաղաքացի, Պելոպոնեսյան պատերազմ, ամբոխավարություն, դասական դարաշրջանի ավարտ

§ 17. ԴԱՍԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ

Կրոնը

Հույների կրոնը բազմաստվածային էր: Ք. ա. VIII-VI դարերում ձևավորվեց օլիմպիական տասներկու աստվածների պաշտամունքը: Ըստ հույների՝ աստվածները բնակվում էին Օլիմպոս լեռան գագաթին: Նրանցից յուրաքանչյուրն ուներ իր ոլորտը: Օրինակ՝

Ջևար օլիմպիական աստվածների հայրն էր, կյանքի արարիչը, երկնքի, լույսի, արդարության աղբյուրը: Ուներ նաև պատժիչ գործառույթ. շանթերով սաստում էր կարգազանցներին:

Հերան ընտանիքի, մայրության, բարոյական մաքրության դիցուհին էր, Ջևարի կինը:

Ապոլոնը Արեգակի, լույսի, ճշմարտության դիցն էր: Հովանավորում էր գիտությունները, արվեստները և արիեստները:

Ափրոդիտեն գեղեցկության ու սիրո դիցուհին էր:

Արեսը ռազմի դիցն էր:

Դիոնիսոսը պտղաբերության, խաղողի որթի, գինու և զվարճանքի դիցն էր: Հովանավորում էր թատրոնը:

Պոսեյդոնը գետերի, լճերի, ծովերի և օվկիանոսների տիրակալն էր, նավագնացների հովանավորը:

Բացի օլիմպիական ընտանիքի աստվածներից՝ կային բազմաթիվ ոգիներ, հերոսներ, որոնց հույները նույնպես պաշտում էին:

Ջևար արձանը

Կրթությունը

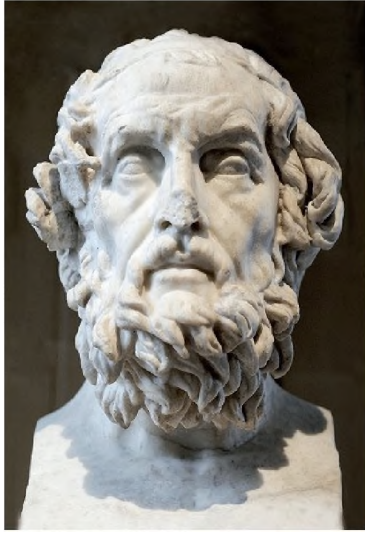
Ք. ա. VIII դ. Հունաստանում սկզբնավորվեց գրավոր մշակույթը: Հույները փյունիկեցիներից փոխ առան այբուբենը և հարմարեցրին իրենց լեզվին՝ ստեղծելով **22 տառից** կազմված **այբուբեն**: Գրառումները կատարվում էին մոմածածկ տախտակների կամ պապիրուսների վրա: Ստեղծվեցին առաջին գրքերը:

Արիստիլ դարաշրջանում գրաձանաչ մարդկանց մեծ պահանջ առաջացավ: Պոլիսներում սկսեցին **պետական ծախսերով բացել տարրական դպրոցներ**: Երեխաներին սովորեցնում էին գիր, հաշիվ, սրբազան երգեր ու ծեսեր: Ք. ա. V դ. Հունաստանում գրաձանաչության մակարդակը բավականին բարձր էր:

Հետագայում հայտնվեցին նաև **բարձր տիպի դպրոցներ**: Դրանք մասնավոր էին,

«Աթենքի դպրոցը».
Ռաֆայել Սանտի

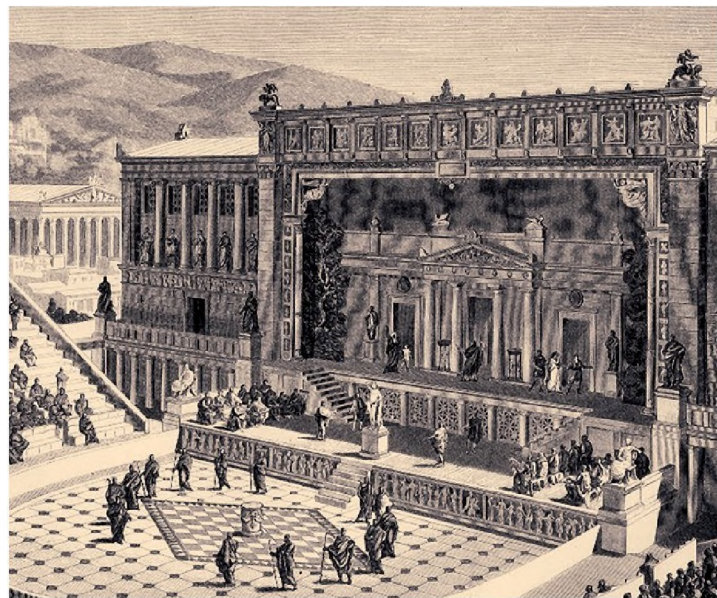
Հոմերոս

պատկանում էին հանրաճանաչ իմաստասերներին: Այդպիսիք էին **Պլատոնի ալադեմիան** և **Արիստոտելի լիկեոնը**: Իմաստասերներն իրենց աշակերտներին գիտելիքներ էին տալիս բնության և հասարակության մասին:

Գրականությունը և թատրոնը

Գրականությունը ձևավորվել է հնագույն առասպելների և ասքերի հիման վրա: Հատկապես մեծ տարածում ուներ ասքերի այն շարքը, որը պատմում էր Տրոյայի դեմ արայացիների մղած տասնամյա պատերազմի մասին: Արդեն գիտեք, որ վիպասաց Հոմերոսը ի մի բերեց դրանք և ստեղծեց «**Իլիական**» ու «**Ոդիսական**» **պոեմները**, որոնք **համաշխարհային գրականության գլուխգործոցներ են**:

Արխաիկ դարաշրջանում ձևավորվեց գրականության մի **նոր ժանր՝ քնարերգությունը**: Քնարի նվագակցությամբ բանաստեղծները կարդում էին իրենց ստեղծագործությունները, որոնք սիրո և տառապանքի,

Դիոնիսոսի թատրոնը
Դելփիքում

հրճվանքի և հիասթափության, հավատարմության և խարդավանքի մասին էին:

Նույն դարաշրջանում Դիոնիսոս աստծուն նվիրված ծիսակատարություններից ծնվեց **թատրոնը**: Հունական թատրոններում բեմադրվում էին **ողբերգություններ (տրագեդիա)** և **կատակերգություններ (կոմեդիա)**:

Ներկայացումների համար սկսեցին կառուցել կիսաշրջանի տեսքով հատուկ շինություններ, որոնք կոչվեցին **ամֆիթատրոններ**:

Արվեստը

Հունաստանում հատկապես զարգացած էին **ճարտարապետությունն ու քանդակագործությունը**: Համաչափության սկզբունքով հույն վարպետները ստեղծում էին բազում շինություններ: Շաղախ չէին օգտագործում, խոշոր քարերը՝ մարմար, կրաքար, բազալտ, մշակում էին մեծ ձգարտությամբ և դնում իրար վրա: Գարտարապետական մեծարժեք շինություններ էին ստեղծվում բոլոր զարգացած պոլիսներում:

Մարմնակրթությունը

Մարմնական դաստիարակությունը հույների կյանքի անբաժանելի մասն էր: Նրանց կարծիքով՝ մարդը պետք է ձգտեր կատարելության ինչպես մտավոր, այնպես էլ մարմնական զարգացման գործում: Կառուցում էին **գիմնազիոններ**, որտեղ մարդիկ զբաղվում էին տարբեր մարզաձևերով՝ վազք, կռիվամարտ, նետաձգություն, ձիավարություն և այլն: Շուտով սկսեցին կազմակերպել տեղական և համահունակ մրցումներ:

ՕԼԻՄՊԻԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐ

Խաղերն անցկացվում էին Օլիմպիա ավանում, որտեղ Ջևաի և նրա կնոջ՝ Հերա դիցուհու տաճարներն էին: Կառուցվել էր նաև գիմնազիոն՝ մարզումների և ստադիոն՝ մրցումների համար: Դասական շրջանում խաղերը տևում էին հինգ օր:

Առաջին օրը կատարվում էին սրբազան ծիսակատարություններ: Մարզիկներն ու դասավորները հանդիսավոր երգվում էին լինել ազնիվ ու արդար:

Հաջորդ երեք օրերին մարզիկները մրցում էին ձիավարությունից, մարտակառք կատավարելուց, ըմբշամարտից, կռիվամարտից, վազքից և այլն:

Վերջին՝ հինգերորդ օրը հրապարակվում էին հաղթողների անունները: Նրանք պարգևատրվում էին դափնեպսակով: Դրան հաջորդում էր սրբազան ձաշկերույթ: Մարզիկները լքում էին Օլիմպիա ավանը՝ խոստանալով քարձր պահել խաղերի հեղինակությունը:

Օլիմպիական խաղերը շարունակվել են մինչև Ք.հ. 393 թ.: Քրիստոնեական եկեղեցու պահանջով դրանք արգելվել են: Վերականգնվել են միայն 1896 թ., երբ Աթենքում կազմակերպվեցին մեր ժամանակների Առաջին օլիմպիական խաղերը:

Սկավառականետորդը

Դրանցից ամենաճանաչվածը աստվածների պատվին կազմակերպվող օլիմպիական խաղերն էին: **Առաջին օլիմպիական խաղերը** անցկացվել են **Ք.ա. 776** թվականին: Դրանք կազմակերպվում էին չորս տարին մեկ անգամ: Խաղերի ընթացքում Հունաստանում հռչակվում էր համընդհանուր խաղադուրսյուն, դադարում էին պատերազմները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ըստ հույների՝ որտեղ էին բնակվում իրենց աստվածները:
2. Ումից էին հույները փոխ առել այբուբենը: Քանի տառ ուներ հունական այբուբենը:
3. Թվարկե՞ք Հին Հունաստանի բարձր տիպի դպրոցները: Ի՞նչ էին այնտեղ սովորեցնում:
4. Հունական ո՞ր պոեմներն են համաշխարհային գրականության գլուխգործոցներ: Ո՞վ է դրանց հեղինակը:
5. Ինչպե՞ս է առաջացել թատրոնը: Ի՞նչ էին բեմադրում թատրոններում:
6. Ե՞րբ են կայացել առաջին օլիմպիական խաղերը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Տեսրոմ լրացրե՞ք աղյուսակը՝ ըստ օրինակի.

Հունական դիցարան	Ինչի աստվածն է	Հայկական դիցարանի համարժեք աստվածը
Ափրոդիտն	Սիրո և գեղեցկության	Աստղիկ

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Օլիմպիական տասներկու աստվածներ, իմաստասեր (փիլիսոփա), Պլատոնի ակադեմիա, Արիստոտելի լիկեոն, ողբերգություն, կատակերգություն, ամֆիթատրոն, գիմնազիոն, օլիմպիական խաղեր

1. Հունաստանը, չնայած, որ հնում մարդկային և նյութական սահմանափակ հնարավորություններ ուներ, մեծ ավանդ է ներդրել համաշխարհային պատմության մեջ: Հին Հունաստանից է սկսվում արդի Եվրոպան:
  - *Կրետեի թագավորությունն ինչ դեր է խաղացել Հունաստանի պատմության մեջ: Բնութագրե՛ք Հոմերոսյան դարաշրջանը, որքան է այն տևել:*

2. Արիաիկ դարաշրջանում Հունաստանում ձևավորվեց պետության մի ինքնատիպ տարատեսակ՝ պոլիսը (քաղաք–պետություն): Դրանում աստիճանաբար հզորացավ միջին ունեցվածքի հասարակական դասը: Նա տապալեց ավագանու տիրապետությունը և հաստատեց ժողովրդավարական կարգեր: Մեծ գաղութացման շնորհիվ հունական կենցաղն ու մշակույթը տարածվեցին Միջերկրական և Սև ծովերի ավազաններում:
  - *Թվարկե՛ք հունական մի քանի հայտնի պոլիսներ և ցույց տվե՛ք քարտեզի վրա: Պոլիսներում կառավարման ինչ համակարգ հաստատվեց: Ինչ է օլիգարխիան: Ինչո՞ւ հույները գաղութներ հիմնեցին ծովափնյա տարրեր վայրերում:*

3. Ք. ա. VIII–VI դարերում ձևավորված Սպարտա պետությունը մեծ դեր է խաղացել Հունաստանի պատմության մեջ: Դա պայմանավորված էր նրա յուրօրինակ հասարակական կառուցվածքով, ինչպես նաև սպարտացիների բարոյական և մարդկային արժեքներով:
  - *Գծապատկերով ներկայացրե՛ք Սպարտայի դասային կառուցվածքը և կառավարման համակարգը: Դաստիարակության ինչ համակարգ էր գործում Սպարտայում: Բնութագրե՛ք և փորձե՛ք պատկերել մի սպարտացու:*

4. Աթենքը Ատտիկա երկրամասի կենտրոնն էր, գտնվում է Միջին Հունաստանում: Աթենքում անզիջում պայքար ծավալվեց էվպատրիդների խմբիշխանության դեմ: Բարեփոխումների արդյունքում Ք. ա. VI դարում ձևավորվեց Աթենքի ժողովրդավարական պոլիսը:
- *Ո՞ւմ բարեփոխումների շնորհիվ Աթենքում հաստատվեց ժողովրդավարություն: Գծապատկերով ներկայացրե՛ք Աթենքի կառավարման համակարգը:*
5. Ք. ա. V դ. սկզբներին պատերազմներ սկսվեցին հույների և պարսիկների միջև: Աթենյան տերության դեմ մղված ազատագրական պայքարի ընթացքում Աթենքում մեծ զարգացում ապրեց ժողովրդավարությունը: Նրա զագաթնակետը դարձան Պերիկլեսի կառավարման տասնհինգ տարիները:
- *Որո՞նք էին հույն-պարսկական պատերազմների պատճառները, ինչո՞վ ավարտվեցին դրանք:*
  - *Ինչպե՞ս են կոչվում և ինչ նշանակություն ունեցան Պերիկլեսի կառավարման տարիները: Ատում են՝ Աթենքը դարձավ Հունաստանի հոգևոր կենտրոնը. հիմնավորե՛ք այդ տեսակետը:*
6. Դասական դարաշրջանում հին հույները ստեղծեցին մշակութային բարձրակարգ արժեքներ, որոնք կազմում են եվրոպական արդի մշակույթի հիմքը: Դրանք վերաբերում են ամենատարբեր բնագավառների՝ կրոն, իմաստասիրություն, թատրոն, ճարտարապետություն, դպրոց, գրականություն, կերպարվեստ և մարմնակրթություն:
- *Ո՞ր ժամանակաշրջանն է ընդգրկում հունական դասական մշակույթը: Ներկայացրե՛ք այդ մշակույթի նվաճումներն՝ ըստ բնագավառների:*
  - *Ե՞րբ են կայացել Առաջին օլիմպիական խաղերը: Այսօր անցկացվում են օլիմպիական խաղեր: Ինչ գիտեք դրանց մասին:*

§ 18. ԱԼԵԹՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԴՈՆԱՑԻ

Մակեդոնիայի վերելքը

Հունական պոլիսների ճգնաժամի շրջանում Բալկանյան թերակղզում հզորանում էր մեկ այլ երկիր՝ **Մակեդոնիան**: Այս երկիրը համեմատաբար ուշ մտավ պատմական ասպարեզ: Նրանում դեռ կենսունակ էին տոհմական կյանքի վերապրուկները: Ավագանին ուժեղ էր, իսկ արքայական իշխանությունը՝ թույլ:

Իրավիճակը փոխվեց **Փիլիպոս II-ի** (թ. ա. 359–336 թթ.) օրոք: Ամրապնդվեց արքայական իշխանությունը, զարգացավ տնտեսությունը: **Ստեղծվեց ժամանակի լավագույն բանակը**, որի կորիզը հունական կատարելագործված փաղանգն էր:

Արքան վարում էր նպատակասլաց արտաքին քաղաքականություն: **Նա ծրագրել էր նվաճել Հունաստանը**: Գործելով մերթ դիվանագիտությամբ, մերթ ռազմական միջոցներով՝ Փիլիպոս II-ը ի վերջո հասավ իր նպատակին: **Թ. ա. 338 թ.** նրա բանակը մտավ Հունաստան և **պարտության մատնեց պոլիսների միացյալ զորքին**: Նա Կորնթոսում հրավիրեց վեհաժողով: Փիլիպոս II-ի ղեկավարությամբ ստեղծվեց համահունական **Կորնթոսյան միությունը**: Միության նպատակն էր վրեժ լուծել պարսիկներից՝ հույների ոտնահարված պատվի համար: Փիլիպոսը ներ-

Փիլիպոս II

Մակեդոնիայի այս արքան քարդ ու հակասական անձնավորություն էր: Հեռառես էր ու զգույշ, բայց միաժամանակ՝ հախտուն ու անկանխատեսելի:

Իրեն պահում էր պարզ ու հասարակ, լսում էր անգամ հասարակ զինվորի կարծիքը: Այդուհանդերձ, սիրում էր շքեղությունն ու փառքը:

Հաճախ խախտում էր կնքած պայմանագրերը:

Սիրում էր կրկնել. «Ոսկով քեռնված ավանակը կարող է գրավել ուզածդ ամրոցը»:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու սարկոֆագը, որի վրա քանդակված են դրվագներ նրա հերոսական արշավանքներից

Ք.ա. 331 թ. գարնանը Ալեքսանդր Մակեդոնացին դուրս եկավ Եգիպտոսից և ուղղություն վերցրեց դեպի Միջագետք: Նրան այցելեցին պարսից արքա Դարեհ III-ի դեսպանորդները: Արքան առաջարկում էր կնքել խաղաղության դաշնագիր՝ խոստանալով ճանաչել Ալեքսանդրի իշխանությունը Եփրատից արևմուտք ընկած տարածքների նկատմամբ: Ալեքսանդրի պատասխանը դիպուկ էր ու լակոնական. «Պետք չէ ինձ զիջել այն, ինչ արդեն գրավել եմ զենքով»:

կայանում էր որպես հույների և մակեդոնացիների առաջնորդ: Նա սկսեց պատերազմի նախապատրաստվել Իրանի դեմ, սակայն Ք. ա. 336 թ. դավադրաբար սպանվեց:

Գահ բարձրացավ թագաժառանգ **Ալեքսանդրը (Ք. ա. 336-323 թթ.)**: Տաղանդավոր այդ երիտասարդը ստացել էր հունական կրթություն, նրա ուսուցիչն էր իմաստասեր **Արիստոտելը**: Գիտելիքների և անկոտրում կամքի շնորհիվ նրան վերապահված էր դառնալ Հին աշխարհի մեծագույն գործիչներից մեկը:

Ալեքսանդր Մակեդոնացին ավարտին հասցրեց պարսիկների դեմ պատերազմի նախապատրաստությունը:

Ալեքսանդրի տերության կազմավորումը

Ք. ա. 334 թ. երիտասարդ արքան 40- հազարանոց բանակով մուտք գործեց Փոքր Ասիա: Սկսվեց նրա նշանավոր **Արևելյան արշավանքը**: Այն տևեց շուրջ տասը տարի՝ մինչև **Ք. ա. 325 թ.**: Ալեքսանդրը նախ գրավեց գրեթե ամբողջ Փոքր Ասիան, ապա Փյունիկիան, Եգիպտոսը և Ասորիքը: **Գլխավոր ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ք. ա. 331 թ. Հյուսիսային Միջագետքում՝ Գավգամելա կոչվող վայրում**: Պարսկական զորքը ջախջախվեց:

Հետագայում պարսիկներն առանց դիմադրության հանձնեցին իրենց մայրաքաղաքը՝ **Պերսեպոլիսը**: Այն կողոպտվեց ու ավերվեց: Այնուհետև **Ալեքսանդրը հպատակեցրեց Արևելքը՝ ընդհուպ մինչև Հնդկաստան**: Նա ուներ բազմաթիվ մտահոգացումներ, սակայն բանակը հոգնել էր: Հրաժարվելով առաջ շարժվելուց՝ զինվորները ստիպեցին Ալեքսանդրին դադարեցնել արշավանքը:

«Ալեքսանդր Մակեդոնացու
մուտքը Բաբելոն»
Շառլ Լեբրեն

Արիստոտելը դասավանդում է Ալեքսանդրին

Ալեքսանդրի ուսուցիչ Արիստոտելը նրան հորդորում էր գրավել Արևելքը և ստրկացնել տեղացիներին: Սակայն նա հրաժարվեց այդ ծրագրից: Ընդհակառակը, արեց ամեն բան՝ արևելցիների համակրանքը շահելու համար:

Պատմում են, որ Աքեմենյան վերջին արքա Դարեհ III-ը իր ենթականերից մեկի դավադրության զոհը դարձավ: Ալեքսանդրը ձերբակալեց դավադրին և կազմակերպեց դատավարություն: Ինքն էլ հանդես եկավ որպես մեղադրող: Վերջում պահանջեց մահապատիժ, քանի որ «նա ձեռք էր բարձրացրել իր աստվածային տիրակալի վրա»:

Ալեքսանդրը գիտեր գնահատել իր հակառակորդներին: Եվ դա բազմապատկում էր նրա փառքը:

Ք. ա. 325 թ. արքան վերադարձավ Բաբելոն, որը դարձրել էր իր տերության մայրաքաղաքը: Պատմության մեջ նախադեպը չունեցող տերությունը միավորում էր Հունաստանից ու Մակեդոնիայից մինչև Հնդկաստան ընկած տարածքը:

Հեղինականություն (հեղինիզմ)

Հեղինականություն բառացի նշանակում է **հունականություն**: Ալեքսանդրի տերության ստեղծմամբ **տեղի ունեցավ հունական և արևելյան մշակույթների փոխներթափանցում, համադրում**:

Հսկայական տարածք ընդգրկող տերությունում Ալեքսանդրի առջև լուրջ խնդիր ծառայեցավ: Անհրաժեշտ էր կարգավորել այնտեղ ապրող բազմաթիվ ժողովուրդների կյանքը: Նրանք հասարակական զարգացման ամենատարբեր մակարդակներում էին՝ տոհմացեղային կենցաղից մինչև պոլիսային կարգ:

Ալեքսանդրը փորձեց միավորել Արևելքի՝ իր իշխանությանը ենթակա ժողովուրդներին: Նա սկսեց հետաքրքրվել նրանց օրենքներով, սովորույթներով ու բարքերով,

իր կողմը գրավել ավագանուն: Նրա նպատակն էր համադրել այն լավագույնը, որ ստեղծել էին հույները և Արևելքի ժողովուրդները: **Հունարենը դարձավ ազգամիջյան հաղորդակցության պաշտոնական լեզու:**

Փորձ արվեց համադրությունն իրագործելու նաև կրոնի ասպարեզում: Արքան ցանկանում էր իր տերության մեջ հաստատել հավերժական կրակի պաշտամունքը: Մնոցվեց նաև արքայի պաշտամունքը: Նա ներկայացվում էր իբրև կենդանի աստված:

Ալեքսանդրը մեծ կարևորություն էր տալիս քաղաքներին՝ իբրև փոխշփումների միջավայրի: Նա իր արշավանքի ժամանակ **հիմնեց ավելի քան յոթանասուն քաղաք:** Յուրաքանչյուր երկրում հունական և արևելյան արժեքների համադրությունը դրսևորվում էր յուրահատուկ ձևերով:

Հունաստանի և Արևելքի արժեքների այս համադրությունը աշխարհի միավորման (համաշխարհայնացման) առաջին պատմական փորձն էր:

Ալեքսանդր Մակեդոնացին և
Դարեհ III-ը Գավգամելայի
ճակատամարտում, խճանկար

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որտե՞ղ է գտնվում Մակեդոնիան: Ո՞ւմ օրոք Մակեդոնիայում ամրապնդվեց արքայական իշխանությունը:
2. Ո՞րն էր Կորնթոսյան միության պաշտոնապես հռչակված նպատակը:
3. Ե՞րբ է սկսվել Ալեքսանդր Մակեդոնացու Արևելյան արշավանքը: Քանի՞ տարի է տևել այն:
4. Թվարկե՛ք Ալեքսանդր Մակեդոնացու նվաճած երկրներն ու տարածքները:
5. Բացատրե՛ք «հելլենականություն» հասկացությունը: Հասարակական կյանքի ո՞ր բնագավառներում այն դրսևորվեց:
6. Ի՞ր արշավանքների ընթացքում քանի՞ քաղաք է հիմնադրել Ալեքսանդրը: Ի՞նչ նպատակ էր դա հետապնդում:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Փորձե՛ք հիմնավորել, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին Հին աշխարհի մեծագույն գործիչներից է:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Մակեդոնիա, Փիլիպոս II, Կորնթոսյան միություն, Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Արևելյան արշավանք, Գավգամելայի ճակատամարտ, հելլենականություն, աշխարհի միավորման (համաշխարհայնացման) առաջին պատմական փորձ

§ 19. ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Ալեքսանդրի տերության տրոհումը

Ալեքսանդր Մակեդոնացին մահացավ Ք. ա. 323 թ. 33 տարեկան հասակում: Արքայական իշխանության համար դաժան պատերազմներ սկսվեցին: Միմյանց դեմ պայքարում էին Ալեքսանդր Մեծի զորավարները, որոնցից յուրաքանչյուրը ձգտում էր զբաղեցնելու թափուր գահը: Ի վերջո **Ալեքսանդրի տերությունը տրոհվեց**: Առաջացան հելլենիստական նոր պետություններ՝ **Սելևկյան տերությունը, Եգիպտոսը, Մակեդոնիան, Պերգամոնը** և այլն:

Եգիպտոս

Այս պետությունը **հիմնել է** Ալեքսանդրի զորավարներից **Պտղոմեոսը Ք. ա. 305 թվականին**: Տարածքն ընդգրկում էր Նեղոսի հովիտը և Էգեյան ծովի արևելյան ափի որոշ հատվածներ: Բանակը և երկրի կառավարումը կենտրոնացած էին մակեդոնացիների ու հույների ձեռքին:

Համայնական գյուղացիներն իրավագուրկ էին: Նրանք պարտավոր էին պետությանը առաջին հերթին մատակարարել հացահատիկ: Գյուղացիներից քիչ էին տարբերվում արհեստավորները:

Դրան հակառակ՝ արքունիքն ապրում էր շվայտ կյանքով: Արքան իր մտերիմներին, պաշտոնյաներին ու զինվորականներին նվիրում էր կալվածքներ և ստրուկներ՝ դարձնելով պետական իշխանության հենարան:

Պտղոմեոս I

Ալեքսանդր Մակեդոնացու մանկության ընկերն էր: Մասնակցել է նրա բոլոր ձեռնարկումներին: Արևելյան արշավանքի ժամանակ եղել է մակեդոնական հեծելազորի հրամանատարներից մեկը:

Պահել է օրագիր, որտեղ նկարագրել է արշավանքի պատմությունը: Այն սկզբնաղբյուր է դարձել հետագա հեղինակների համար:

Ալեքսանդրը նրան վստահել է հարուստ և զարգացած Եգիպտոսի կառավարումը: Արքայի մահից հետո Պտղոմեոսը նրա դիակը տարել և թաղել է Ալեքսանդրիայում: Հույս ուներ դառնալու նրա ժառանգորդը, որը, սակայն, չիրականացավ:

Սելևկոս Նիկատոր

Ալեքսանդր Մակեդոնացու գորավարներից էր: Աչքի չի ընկել գորավարական տաղանդով, սակայն ուներ կազմակերպչական մեծ ընդունակություններ:

Ալեքսանդրի մահից հետո դարձել է Բաբելոնիայի կառավարիչը: Իշխանության համար ծավալված պայքարում Սելևկոսը հաջողությամբ խուսանավում էր զանազան խմբավորումների միջև:

Իրեն հռչակեց հելլենիստական ամենամեծ տերության արքա: Հիմք դրեց Սելևկյանների արքայատոհմին:

Մայրաքաղաքը Ալեքսանդրիան էր, որը հիմնել էր Ալեքսանդր Մակեդոնացին **Ք. ա. 332 թ.**: Քաղաքն ուներ 100 հազարից ավելի բնակչություն. մեծամասնությունը մակեդոնացիներ և հույներ էին: Եգիպտացիները, որ Ալեքսանդրին դիմավորել էին իբրև ազատարարի, այժմ մերժված էին: Նրանց ու նվաճողների միջև հակասությունն ու պայքարը երբեք չդադարեց: Դա աստիճանաբար թուլացրեց հելլենական Եգիպտոսը: **Ք. ա. 30 թ.** երկիրը գրավվեց Հռոմի կողմից և վերածվեց նրա մի նահանգի:

Սելևկյան տերություն

Այս պետությունը **հիմնել է Ալեքսանդրի գորավարներից Սելևկոսը Ք. ա. 305 թ.**: Իր տարածքով **հելլենիստական երկրներից ամենամեծն էր**: Մայրաքաղաքն էր **Անտիոքը**: Ասորիքից բացի՝ տերությունը ներառում էր Միջագետքը, Իրանը, Միջին Ասիան՝ ընդհուպ մինչև Հնդկաստան:

Երկրի հիմնական բնակչությունը գյուղացիներն էին: Նրանք միավորված էին համայնքների մեջ և ազատ էին: Համայնքն արքային վճարում էր չափավոր հարկ, կատարում շինարարական աշխատանքներ:

Ծառայության դիմաց իր գործակալներին ու զինվորականներին արքան նվիրաբերում էր հող և ստրուկներ: Դրանց հիման վրա ստեղծվում էին մասնավոր տնտեսություններ՝ դաստակերտներ, ազարակներ, որտեղ հիմնական աշխատող ուժը ստրուկներն էին:

Քաղաքներն ունեին արտոնյալ կարգավիճակ: Արքային վճարում էին սահմանափակ հարկեր և ունեին ներքին ինքնա-

վարություն: Հետևելով Ալեքսանդրի օրինակին՝ Սելևկյան արքաները հիմնում էին նորանոր քաղաքներ: Դրանք հելլենականության և արքայական իշխանության կայուն հենարաններն էին: Այդ քաղաքներով էին անցնում միջազգային առևտրի մայրուղիները՝ Չինաստանից և Հնդկաստանից դեպի Միջերկրական ծովի ավազանի երկրները:

Ք. ա. 190 թ. Մագնեսիա քաղաքի մոտ սելևկյանները ծանր պարտություն կրեցին հռոմեացիներից: Հպատակ ժողովուրդներից շատերն անկախացան: Այնուհետև Սելևկյան պետությունը սահմանափակվեց Ասորիքի տարածքում: Երկիրը բզկտվում էր գահակալական կռիվներից: Կարող և հեղինակավոր տիրակալ հրավիրելու միտքը դարձավ անհրաժեշտություն: Ընտրությունը կանգ առավ հայոց **Տիգրան Մեծ** արքայից արքայի վրա: **Ք. ա. 84 թ. Ասորիքը միացվեց Հայոց տերությանը:** Դա Սելևկյան պետության վերջն էր:

Հետագայում Ասորիքը բռնակցվեց Հռոմին և վերածվեց նրա մի նահանգի:

Հելլենիստական մշակույթի կենտրոնները

Հելլենիստական տիրակալները մշակույթը ծառայեցնում էին հպատակներին միավորելու և իրենց իշխանությունն ամրապնդելու նպատակին: Նրանց հովանավորությամբ ձևավորվեցին **մշակույթի կենտրոններ Ալեքսանդրիան, Պերգամոնը, Անտիոքը** և այլն:

Ալեքսանդրիան Ք. ա. III դարի առաջին կեսից սկսեց վերածվել համաշխարհային մշակույթի կենտրոնի: Ստեղծվեց նշա-

Տիգրան Մեծի պատկերով մետաղադրամ

Հայոց արքա Տիգրան Մեծը (Ք. ա. 95–55 թթ.) սերում էր Արտաշեսյան արքայատոհմից: Ստեղծել է հսկա տերություն, որը տարածվում էր Կովկասյան լեռներից մինչև Եգիպտոսի սահմանները: Կառուցել է Տիգրանակերտ մայրաքաղաքը և բազմաթիվ այլ քաղաքներ: Ք. ա. 69–68 թթ. ծանր պատերազմ է վարել Հայաստան ներխուժած հռոմեական բանակի դեմ և հաղթանակ տոնել: Ք. ա. 66 թ. Հռոմի հետ կնքել է խաղաղության դաշնագիր: Հրաժարվել է արտաքին նվաճումներից: Հայաստանը ձանաչվել է «հռոմեական ժողովրդի բարեկամ և դաշնակից»:

Ալեքսանդրիայի գրադարանում.
փորագրություն, XIX դ.

Նավոր Մուսեյոնը (մուսաների տաճարը):
Այստեղ ստեղծագործելու համար հրավիրվեցին ժամանակի ականավոր մաթեմատիկոսներ, աշխարհագրագետներ, պատմագիրներ, իմաստասերներ ու բանաստեղծներ: **Պետությունը հոգում էր նրանց բոլոր ծախսերը:** Ժամանակի ընթացքում ձևավորվեց **Ալեքսանդրիայի գրադարանը**, որտեղ պահվում էր շուրջ 500 հազար ձեռագիր պապիրոս:

Հելլենիստական գիտության նվաճումներից էր նաև **Ալեքսանդրիայի փարոսը՝** շուրջ 120 մետր բարձրությամբ մի աշտարակ: Փարոսի բրոնզե հայելիները լուսավորում էին ծովը և ապահովում անվտանգ նավարկություն:

2002 թ. Ալեքսանդրիայում՝ հին գրադարանի տեղում, կառուցվեց նոր և ժամանակակից «Ալեքսանդրիայի գրադարանը», որտեղ պահվում է մոտ 8 մլն գիրք: Ընթերցասարահր գրադեցնում է 70 000 մ² տարածք: Մուտքն ազատ է բոլոր ցանկացողների համար:

Այն կոչված է վերականգնելու գրադարանի նախկին փառքը:

Պերգամոնը համանուն թագավորության մայրաքաղաքն էր: Այն Փոքր Ասիայի արևմուտքում էր: **Ք.ա. III դարի վերջին այստեղ հիմնվեցին ակադեմիա և գրադարան՝ 350 հազար ձեռագրով:** Այստեղ հորթի կաշվից ստեղծվել էր գրության հատուկ նյութ՝ **մագաղաթ:**

Անտիոքը նույնպես ամբարել էր մեծ քանակությամբ գիտական և գեղարվեստական գրականություն: Այստեղ ձևավորվել էր իմաստասիրական դպրոց, որը շարունակում էր Արիստոտելի Լիկեոնի ավանդույթները:

Ժամանակակիցները հիացնումքով էին խոսում Անտիոքի ճարտարապետական տեսքի մասին: Նրբագեղությամբ այն չուներ հավասարը ողջ հելլենիստական աշխարհում:

Պերգամոնի գոհասեղանը

Համարվել է աշխարհի հրաշալիքներից մեկը: Կառուցվել է Պերգամոնի արքաների ջանքերով մոտ Ք.ա. 160 թվականին: Ուներ 120 մ լայնություն: Զոհասեղանի երկայնքով ձգվում էր շքեղ հարթաքանդակների շարքը: Այն պատկերում էր օլիմպիական աստվածների պայքարը չար ուժերի (տիտանների) դեմ:

Վերականգնված վիճակում այժմ պահվում է Բեռլինի ազգային թանգարանում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ալեքսանդրի տերության տրոհման արդյունքում հելլենիստական ինչ պետություններ առաջացան:
2. Ո՞վ և ե՞րբ է հիմնադրել հելլենիստական Եգիպտոսը: Ո՞րն էր դրա մայրաքաղաքը:
3. Ո՞վ և ե՞րբ է հիմնադրել Սելևկյան տերությունը: Ո՞ր տարածքներն էր այն ընդգրկում:
4. Ինչո՞վ էր բացատրվում քաղաքների արտոնյալ կարգավիճակը Սելևկյան տերությունում:
5. Ինչ հետևանքներ ունեցավ Մագնեսիայի ճակատամարտը Սելևկյան տերության համար:
6. Ո՞վ հրավիրվեց՝ նստելու Սելևկյան գահին Ք. ա. I դարում:
7. Թվարկե՞ք հելլենիստական մշակույթի կենտրոնները:
8. Նշե՞ք այդ կենտրոնների մշակութային ձեռքբերումները:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Ալեքսանդրի մահից հետո նրա ստեղծած աշխարհակալ տերությունը տրոհվեց:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Պտղոմեոս, Ալեքսանդրիա, Սելևկոս, Սելևկյան տերություն, Անտիոք, Մագնեսիայի ճակատամարտ, Մուսեյոն, Ալեքսանդրիայի գրադարան, Ալեքսանդրիայի փարոս, Պերգամոն, մագաղաթ

1. Ալեքսանդր Մակեդոնացու գործունեությամբ համաշխարհային պատմության մեջ սկսվում է նոր դարաշրջան, որն ստացել է հելլենականություն (հելլենիզմ) անունը: Համադրվեցին արևելյան և հունական արժեքները արտադրության, հասարակական կյանքի կազմակերպման, գիտության, արվեստի և կրոնի ասպարեզներում:
  - *Երբ սկսեց գործեղանալ Մակեդոնիան: Քարտեզի վրա ցոյց տվեք Ալեքսանդրի նվաճած երկրներն ու տարածքները:*
  - *Ալեքսանդր Մակեդոնացին համաշխարհային պատմության մեծագույն ղեկավարից է. համաձայն եք այս տեսակետի հետ, տվեք ձեր գնահատականը:*

2. Ալեքսանդր Մակեդոնացու մահից հետո ձևավորվեցին մի շարք հելլենիստական պետություններ: Դրանցում պետական հովանավորությամբ մեծ զարգացման հասան գիտությունն ու մշակույթը:
  - *Ինչո՞ւ Ալեքսանդրի տերությունը նրա մահից հետո արագորեն տրոհվեց: Թվարկե՛ք հելլենիստական պետությունները: Հայաստանը եղե՞լ է հելլենիստական երկիր (հիշե՛ք Հայոց պատմությունից):*
  - *Որո՞նք էին հելլենիստական մշակույթի կենտրոնները, ինչ նվաճումներով են դրանք հայտնի:*

§ 20. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅՍԸ

Հին Իտալիա. քնական պայմանները և ազգաքնակչությունը

Հռոմի պատմությունը սկզբնավորվել ու ծավալվել է Իտալիայում՝ Ապենինյան թերակղզում: Իտալիայի ափերը երեք կողմից ողողում են Միջերկրական ծովի ջրերը: Ալպյան լեռները հյուսիսից բաժանում են երկիրը մնացած Եվրոպայից: Իտալիայի մաս են կազմում նաև հարակից կղզիները, որոնցից ամենամեծը Սիցիլիան է:

Երկրում կան ջրառատ գետեր, արգավանդ դաշտեր, առատ բուսականություն: Ընդերքը հարուստ է պղնձով, անագով, երկաթով, ոսկով ու արծաթով:

Հնուց ի վեր Իտալիայում քնակվում էին տարբեր ցեղեր ու ցեղախմբեր: Նրանք զբաղվում էին երկրագործությամբ, անասնապահությամբ, արհեստներով: Հյուսիսում ապրող ժողովուրդներից հայտնի էին **Էտրուսկները**, Միջին Իտալիայում՝ **լատինները**, իսկ հարավում՝ **հույները**: Վերջիններս զաղութացման ալիքով էին այստեղ հաստատվել:

Հռոմը թագավորական դարաշրջանում

Հռոմ քաղաք-պետությունը հիմնվել է **Ք. ա. 753 թ.** Միջին Իտալիայում՝ Տիբրոսի գետաբերանից ոչ հեռու՝ յոթ բլուրների

Սերվիոս Տուլիոս

Ըստ պատմական ավանդության՝ հասարակ ծագում ունեւր։ Ուշիւ էր ու բանիւսց։ Արքան նրան որդեգրեց և ամուսնացրեց իր դստեր հետ։

Ժառանգելով իշխանությունը՝ Սերվիոս Տուլիոսը որոշեց բարեփոխել Հռոմը։ Ասում են՝ նա դեսպաններ է ուղարկել հույների մոտ՝ ուսումնասիրելու նրանց փորձը։

Նրան են վերագրվում հետևյալ խոսքերը. «Ես ցանկացա, որ հռոմեացիները գնահատվեն ըստ իրենց արդար աշխատանքի պտուղների»։

վրա։ Համաձայն ավանդույթի՝ Հռոմի **հիմնադիրը** հերոս **Հռոմուլոսն** էր։ Նա միավորել էր հարևան ցեղերը՝ տալով քաղաքին ու պետությանը իր անունը։ Այսպես սկսվել է Հռոմի պատմության **արքայական դարաշրջանը**, որը տևել է մոտ երկու հարյուր հիսուն տարի։ Այդ ընթացքում հաջորդաբար **իշխել են յոթ արքաներ**։

Հռոմում պահպանվել էին տոհմացեղային կյանքի շատ վերապրուկներ։ Արյունակից ընտանիքները միավորվում էին տոհմի մեջ՝ առաջնորդի ղեկավարությամբ։ Տոհմերն իրենց հերթին միավորվում էին և կազմում ցեղ, որի առաջնորդն ընտրվում էր ամենաազդեցիկ տոհմերի ավագներից։

Տեղին պատկանող ընդհանուր հողատարածքը պարբերաբար վերաբաժանվում էր ըստ տոհմերի և ընտանիքների անդամների։ Հետագայում այդ կարգը խախտվեց։ Ավելի ուժեղներն իրենց ամրակցեցին մեծ ու բերրի հողակտորներ։ Այդուհանդերձ, **հողի միակ սեփականատերը ցեղն էր։ Այդ իրավունքը փոխանցվեց հռոմեական պետությանը**, որի հողատարածքները կոչվում էին **հասարակական դաշտ**։ Ցեղակիցները, հետագայում նաև հռոմեական քաղաքացիները ձևականորեն ունեին հավասար իրավունքներ և պարտականություններ։ Սակայն **գերակայում էր տոհմական ավագանին**։

Բոլոր չափահաս տղամարդիկ, Հռոմի քաղաքացի ձանաչվելով, ընտանիք կազմելու և հասարակական դաշտից հողակտոր ձեռք բերելու իրավունք էին ստանում։ Նրանք դառնում էին նաև զինվոր՝ պատրաստ կյանքով պաշտպանելու հայրենիքը։

Աշխարհաժողովին մասնակցելը քաղաքացիների իրավունքն էր:

Տոհմերի ավագները (շուրջ 300 հոգի) կազմում էին հռոմեական պետության գերագույն մարմինը՝ **Ծերակույտը (Սենատ)**: Այն որոշումներ էր կայացնում պետական կյանքի բոլոր հիմնախնդիրների վերաբերյալ և հետևում դրանց կատարմանը:

Պետության գլուխ կանգնած էր արքան, որի իշխանությունը, սակայն, ժառանգական չէր: Նրան ընտրում էր Ծերակույտը՝ աշխարհաժողովի հավանությամբ: **Արքան գերագույն քուրմն էր, ռազմական առաջնորդը և դատավորը:**

ՀՈՌՄԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ

(ավանդություն)

Լատինական քաղաքներից մեկում արքայի դուստրը ռազմի Մարս աստծուց ունեցավ երկվորյակ՝ Հռոմուլոսին և Հոնմոսին: Արքայի եղբայրը, վախենալով, որ երեխաները կժառանգեն գահը, որոշեց ազատվել նրանցից. դրեց կողովը և նետեց Տիբրոս գետը:

Սակայն ալիքները նրանց ափ հանեցին, էգ գայլն էլ կերակրեց: Մի հովիվ մեծացրեց ու դաստիարակեց նրանց: Եղբայրները վրեժ լուծեցին թշնամուց:

Որոշեցին հիմնել իրենց քաղաքը: Այնտեղ, որտեղ ալիքները նրանց ափ էին հանել, սկսեցին քաղաք կառուցել: Բայց վեճ ծագեց, և Հռոմուլոսը սպանեց Հոնմոսին:

Հռոմուլոսը ավարտին հասցրեց քաղաքի շինարարությունը և իր անունով կոչեց Հռոմ: Քաղաքի խորհրդանիշը դարձավ էգ գայլը:

Տարբեր վայրերից մարդիկ եկան և բնակվեցին Հռոմում: Հրապարակում կատարվեց հանդիսավոր ծիսակատարություն. փորվեց մի փոս, և յուրաքանչյուրն այնտեղ լցրեց իր հայրենիքից բերած հողը:

Հռոմի խորհրդանիշը՝ կերակրող գայլը

Հանրապետական կարգի հաստատումը

Տոհմացեղային վերապրուկները խոչընդոտում էին պետության ամրապնդմանը:

Հռոմի արքա **Սերվիոս Տուլիոսը ք.ա. VI դ. կեսերին բարենորոգումներ կատարեց**. իրականացրեց տարածքային և վարչական բաժանում: Քաղաքացիներին բաժանեց դասերի՝ ըստ նրանց տարեկան եկամտի չափի: Այսինքն՝ մարդկանց հասարակական դիրքը որոշվում էր նրանց վաստակով, բայց ոչ սոսկ ծագմամբ:

Այդ բարենորոգումները տեղիք տվին ներքին հակասությունների: Դրանից օգտվելով՝ **Հռոմի վերջին արքան՝ Տարքվինիոսը, որոշեց իշխանությունը կենտրոնացնել իր ձեռքում**: Նա, իրեն վեր դասելով օրենքներից, բռնություններ գործադրեց: **Արդյունքում՝ Հռոմի բնակչությունը ք.ա. 510 թ. արքային արտաքսեց**:

Աշխարհաժողովը և Ծերակույտը որոշեցին Հռոմում վերացնել արքայական իշխանությունը և **հաստատել հանրապետություն (ռեպուբլիկա)**: Սակայն վաղ Հռոմե-

Հռոմեացի սենատոր

Ծերակույտի անդամները կազմում էին փակ հասարակական խումբ: Նախապես տոհմերի հայրերն էին: Հետագայում (ք.ա. V դար) կարգ սահմանվեց, որ պետական բարձր պաշտոնյաները պաշտոնավարությունից հետո ընդգրկվեն Ծերակույտի կազմում:

Իրավունք չունեին զբաղվելու առևտրով կամ վաշխատությամբ: Պատվաբեր էր համարվում հողատիրությունը:

Հազնում էին կարմիր երիզով սպիտակ պատմուճան, կարմիր կոշիկներ: Տոնակատարությունների, սրբազան ծեսերի, թատերական ներկայացումների ժամանակ զբաղեցնում էին հատուկ պատվավոր տեղեր:

ական հանրապետությունում կրկին գերիշխում էր ավագանին: Նրանից էին ընտրվում պետության բարձրագույն պաշտոնյաները՝ կոնսուլները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Նկարագրե՞ք Ապենինյան թերակղզու աշխարհագրական դիրքը և բնակլիմայական պայմանները:
2. Ի՞նչ ցեղեր և ցեղախմբեր էին ապրում Իտալիայում:
3. Որքան է տևել Հռոմի պատմության թագավորական դարաշրջանը: Ո՞վ էր Հռոմի առաջին արքան:
4. Ի՞նչ է հասարակական դաշտը: Թագավորական դարաշրջանում ո՞վ էր համարվում հողի միակ սեփականատերը:
5. Ներկայացրե՞ք վաղ պատմական Հռոմի կառավարման համակարգը:
6. Ի՞նչ բարենորոգումներ անցկացրեց Սերվիոս Տուլիոսը:
7. Ինչո՞ւ և ե՞րբ արտաքսվեց Հռոմի վերջին արքան:
8. Դրանից հետո Հռոմում ի՞նչ կարգեր հաստատվեցին:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Համեմատե՞ք Հին Հռոմի և Վանի թագավորության արքայական իշխանությունը՝ կատարելով «Տրամագիր» վարժությունը:

ՆՈՐ ՀՏԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Իտալիա, Ապենինյան թերակղզի, Էտրուսկներ, լատիններ, Հռոմուլոս, հասարակական դաշտ, Սենատ, Սերվիոս Տուլիոս, Տարքվինիոս, հանրապետություն, կոնսուլ

§ 21. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔ- ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ Ք. Ա. V-III ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Պատրիկների և պլեբեյների պայքարը

Յուրաքանչյուր բնիկ հռոմեացի մտնում էր որևէ տոհմի և ցեղի մեջ: Հասարակության առաջ նրանց ներկայացնում էին հայրերը: Այդ պատճառով էլ նրանք կոչվում էին **պատրիկ** (**հայր ունեցող**, այսինքն՝ **ազնվածին**): **Պատրիկները Հռոմի լիիրավ քաղաքացիներ էին**: Նրանք իրավահավասար էին և պետության նկատմամբ ունեին հավասար պարտավորություններ:

Ժամանակի ընթացքում այլ վայրերից Հռոմում բնակվել էին բազմաթիվ մարդիկ: Վերաբնակվածները չունեին Հռոմի քաղաքացու կարգավիճակ: Այլ խոսքով՝ նրանք չէին կարող օգտվել հասարակական դաշտից, մասնակցել պետական մարմինների

Պատրիկների և պլեբեյների միջև խոր անդունդ կար. նրանց միջև արգելված էին ամուսնությունները: Եվ դա այն դեպքում, երբ առօրյա բոլոր գործերը պլեբեյներն էին անում՝ հաց թխում, ջուր կրում, մրգեր ու կանաչեղեն մատակարարում, մաքրում քաղաքը և այլն:

Պլեբեյները դիմում են պայքարի յուրօրինակ ձևի՝ խմբովին լքում են Հռոմը: Հարևան բլրի վրա ձամբար են ստեղծում, ընտրում են իրենց առաջնորդներին՝ ժողովրդական տրիբուններին: Հռոմում կյանքը կանգ է առնում:

Նման հեռացումները ստիպում են պատրիկներին հասկանալ, որ պլեբեյները կարևոր դեր ունեն պետության կյանքում: Եվ նրանք սկսում են զիջումների գնալ:

Պատրիկ

Պլեբեյ

աշխատանքներին: Պատրիկները նրանց բոլորին արհամարհանքով անվանում էին **պլեբեյներ՝ եկվորներ:**

Ք. ա. V դարի սկզբից մինչև Ք. ա. III դարի կեսերը պլեբեյները պայքարում էին իրավահավասարության համար: **Ք. ա. 451 թ.** պլեբեյներն ի վերջո հասան իրենց նպատակին: **Ստեղծվեցին հռոմեական առաջին գրավոր օրենքները՝** այսպես կոչված **Տասներկու տախտակների օրենքները:** Նրանք իրավունք ձեռք բերեցին ստանալու հողակտոր, մասնակցելու աշխարհաժողովին, ընտրվելու Սենատի կազմում: Կարող էին զբաղեցնել բարձրագույն պետական, ռազմական և քրմական պաշտոններ: **Վերացվեց պարտային ստրկությունը:** Օրինականացվեց պատրիկների և պլեբեյների ամուսնությունը:

Պատրիկների և պլեբեյների աստիճանական միավորմամբ կազմավորվեց միասնական հռոմեական ժողովուրդը: Պատրիկների և պլեբեյների վերնախավից ձևավորվեց նոր ավագանի:

Հանրապետության կառուցվածքը

Պատրիկների և պլեբեյների պայքարի ընթացքում Հռոմում ամրապնդվեց ժողովրդավարությունը: **Մեծացավ աշխարհաժողովի դերը:** Այն իրավիրվում էր ամիսը մեկ կամ երկու անգամ քաղաքից դուրս՝ Մարսյան դաշտում: Քաղաքացիները քննարկում էին կարևորագույն հարցեր: Այստեղ էին ընտրվում և հաշվետվություն ներկայացնում պետական բոլոր պաշտոնյաները:

Պետական մյուս կարևոր հաստատությունը **Սենատն** էր, որը **վարում էր պետու-**

Հռոմեական Ծերակույտը

թյան ընթացիկ գործերը: Ի տարբերություն աշխարհաժողովի՝ Ծերակույտը **գործում էր մշտապես:** Նրա ընդունած որոշումները հաստատվում էին աշխարհաժողովում:

Ք. ա. III դարից սկսած՝ Ծերակույտի դերը կտրուկ աճեց: Դրա կազմում արդեն ընտրվում էին նաև պատրիկների և պլեբեյների վերնախավի այն ներկայացուցիչները, ովքեր վարել էին պետական բարձր պաշտոններ և աչքի ընկել արիությամբ ու առաքինությամբ:

Աշխարհաժողովի և Ծերակույտի որոշումներն ի կատար էր ածում **կառավարությունը:** Վերջինս **գլխավորում էին երկու կոնսուլները:** Նրանք օժտված էին գերագույն իշխանությամբ: Կոնսուլներն առաջնորդում էին նաև բանակը, պետությունը ներկայացնում միջազգային հարաբերություններում:

Հունաստանի նման՝ **Հռոմում ևս բոլոր պաշտոնյաներն ընտրվում էին մեկ տարով:** Նրանք ենթակա էին օրենքներին

Հռոմեական բանակի հարվածային ուժը հետևակն էր, հեծելազորն օժանդակ դեր ուներ: Զինվորները բաժանվում էին մի քանի ենթախմբի՝ ըստ ընդունակությունների, փորձի և ունեցվածքի: Չէ որ իրենք էին հոգում զենքի և հանդերձանքի ծախսը: Վարձ չէին ստանում: Ծառայությունը և պարտականություն էր, և պատիվ: Քսան տարի ծառայելուց հետո ճանաչվում էին վետերան՝ ստանալով հողակտոր և դրամական նվիրատվություն:

Ամեն լեգեոն ուներ իր զինանշանը՝ արծիվ: Դրա կորստի դեպքում լեգեոնը ցրվում էր:

Մեծ արվեստով էր կառուցվում լեգեոնի ճամբարը: Դա համարվում էր Հռոմի մանրակերտը: Զինվորների և սպայության կենցաղը պարզ էր: Սնվում էին հատիկներից պատրաստված կերակուրով՝ ոսպ, սիսեռ, ոլոռ: Միս հազվադեպ էր լինում: Օրնիրուն վարժվում էին:

Ժամանակակիցներն ասում էին. «Լեգեոնի արծիվը Հռոմի ոգին է, հրամանատարը՝ հոգին, զինվորը՝ մարմինը»:

և զանցանքի համար պատասխանատու էին դատարանի առաջ: Պաշտոնյաները ծառայության համար չէին վարձատրվում. դա պատվի գործ էր:

Հռոմեական բանակը

Բանակը յուրահատուկ տեղ ուներ հռոմեական պետությունում, որի կորիզը լեգեոնն էր: Այն կազմված էր հատուկ պատրաստություն անցած շուրջ 6 հազար զինվորից: Լեգեոնը բաժանվում էր հարյուրյակների: Դրանցից վեցը կազմում էին մեկ գումարտակ: Զինվորների ընտիր մարզվածությունը, սպառազինությունը և երկաթյա կարգապահությունը լեգեոնը դարձրին ժամանակի լավագույն ռազմական ուժը:

Տարբեր քնազավառներում կատարված բարեփոխումների շնորհիվ Հռոմը վերածվեց զորեղ պետության:

Հռոմեական լեգեոնի զինանշանի օրինակ: SPQR հապավումը լատիներեն նշանակում է «Սենատը և Հռոմի բաղաբացիները»:

Հռոմեացի լեգեոններ և բարանետ մեքենա

Հոռմը սկսեց քայլեր ձեռնարկել ամբողջ Իտալիան իրեն ենթարկելու ուղղությամբ: Այդ գործընթացը տևեց Ք. ա. VI դարից մինչև Ք. ա. III դարի կեսերը: Հոռմն առաջնորդվում էր «**Բաժանիր և տիրիր**» սկզբունքով:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ովքեր էին պատրիկները:
2. Ո՞ր իրավունքներից չէին օգտվում պլեբեյները:
3. Ի՞նչ արդյունք ունեցավ պլեբեյների երկարատև պայքարը:
4. Ներկայացրե՞ք աշխարհաժողովի դերը հռոմեացիների կյանքում:
5. Ի՞նչ էր Ծերակույտը կամ Սենատը:
6. Ի՞նչ կառուցվածք ուներ բանակը Հին Հոռմում:
7. Երբվանից է սկսվել և որքան է տևել Հոռմի կողմից ամբողջ Իտալիան իրեն ենթարկելու գործընթացը: Հոռմն այդ գործում ի՞նչ սկզբունքով էր առաջնորդվում:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պատրիկ, պլեբեյ, Տասներկու տախտակների օրենքներ, կոնսուլ, լեգեոն, «Բաժանիր և տիրիր»

§ 22. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ

Պայքար Կարթագենի դեմ

Կարթագեն պետությունը Աֆրիկայի հյուսիսում էր: Այն հիմնել էին փյունիկեցի վերաբնակիչները Բ. ա. IX դարի վերջին: Բնակչության հիմնական զբաղմունքը առևտուրն ու նավագնացությունն էին: **Նրանք առևտրական հարաբերություններով իրար էին կապել Փյունիկիան, Եգիպտոսը, Հունաստանը, Իտալիան, Իսպանիան:**

Կարթագենում ստեղծվել էր հանրապետություն՝ ավագանու և Ծերակույտի գերակայությամբ:

Բ. ա. 218 թ. Հաննիբալն իր զորքով, Իսպանիայից անցնելով Պիրենեյան և Ալպյան լեռները, հասավ Իտալիա: Այդ ռազմարշավը մեծագույն ձեռքբերում էր հին ռազմական արվեստում: Չնայած իր տարած բազում հաղթանակներին՝ Հաննիբալին այդպես էլ չհաջողվեց գրավել Հռոմը:

Հաննիբալն իր զորքով
անցնում է Ալպերը

Ք. ա. III դ. Հռոմի և Կարթագենի միջև պայքար սկսվեց՝ Միջերկրական ծովի արևմտյան շրջաններին տիրելու համար: Տեղի ունեցան պատերազմներ, որոնք կոչվել են Պունիկյան:

Հռոմեացիների համար առավել ծանրը Պունիկյան երկրորդ պատերազմն էր (**Ք. ա. 218-201 թթ.**): Կարթագենցիներին առաջնորդում էր նշանավոր **զորավար Հաննիբալը**: Նա ծրագրել էր մտնել Իտալիա և վերջ տալ Հռոմին:

Հաննիբալի բանակը Ք. ա. 218 թ. Իսպանիայից ցամաքային ճանապարհով մտավ Իտալիա: Սկզբում հռոմեացիները թերազնահատում էին հակառակորդին: Կարծում էին, թե պետք է տալ վճռական ճակատամարտ, հաղթել նրան և դուրս քշել երկրից: Այդ ռազմավարությունը հանգեցրեց աղետի: **Ք. ա. 216 թ. Կաննեի ճակատ**

տամարտում հռոմեացիները ծանր պարտություն կրեցին:

Դրանից հետո հռոմեացիներն ընտրեցին մեկ այլ ռազմավարություն: Բաժանելով բանակը մի քանի մասի՝ սկսեցին կրնկակոխ հետապնդել թշնամուն: Նրանք թույլ չէին տալիս, որ Հաննիբալը հանգիստ տա զինվորներին, համալրի պաշարները: Ի վերջո Հաննիբալը շրջափակվեց Հարավային Իտալիայում:

Հռոմի Ծերակույտը որոշում կայացրեց՝ պատերազմը տեղափոխել Կարթագենի տարածք: Հռոմեական բանակը նավերով կտրեց Միջերկրական ծովը և ափ իջավ Աֆրիկայում: Հաննիբալը ստիպված էր լքել Իտալիան: **Կարթագեն քաղաքից ոչ հեռու Ք. ա. 202 թ. տեղի ունեցավ վճռական ճակատամարտ: Հռոմեացիները Սկիպիոն Աֆրիկացու հրամանատարությամբ հաղթանակ տարան:**

Թեպետ խիստ թուլացած, բայց Կարթագենը Հռոմին շարունակ վտանգ էր ներշնչում: Հռոմեացիները տազնապով հետևում էին նրա վերականգնմանը՝ աշխատելով ամեն կերպ խոչընդոտել դրան: Ի վերջո, Ք. ա. 146 թ. հռոմեական բանակը գրավեց և հիմնահատակ կործանեց Կարթագենը:

Միջերկրածովյան ափագանի նվաճումը

Կարթագենից հետո հռոմեացիներն իրենց հայացքն ուղղեցին դեպի Միջերկրական ծովի արևելյան շրջանները: Հռոմը նախ իր գերակայությունը հաստատեց Հունաստանում (Ք. ա. 196 թ.)՝ հայտարարելով, թե «գիտությունների և արվեստների հայրե-

Սկիպիոն Աֆրիկացի

Նա սերում էր հին պատրիկական ընտանիքից: Ասպարեզ եկավ Հռոմի համար ծանր ժամանակներում, երբ ընթանում էր Պունիկյան երկրորդ պատերազմը: Հաննիբալը շարունակում էր իր ավերածությունները: Երիտասարդ Սկիպիոնը Ծերակույտում հայտարարեց. «Պատերազմի բախտը պետք է լուծել Իտալիայի սահմաններից դուրս»:

Նա նախ գրավեց Իսպանիան, որտեղից Հաննիբալն օժանդակություն էր ստանում: Հետո լեգեոնները տարավ Աֆրիկա և խոշոր հաղթանակ տարավ Կարթագենի դեմ:

Այս բացառիկ ռազմական տաղանդի տեր մարդը նաև լայնախոհ մտավորական էր: Սիրում էր կրկնել. «Հայրենիքը հզոր է ոչ միայն ռազմական, այլև մշակութային մեծագործություններով»:

Մագնեսիայի ճակատամարտը վճռորոշ դեր ունեցավ Արևելքի մի շարք ժողովուրդների կյանքում: Դրանց թվում էին նաև հայերը:

Մագնեսիայից հետո նրանք հռչակեցին իրենց անկախությունը: Արտաշես I-ը վերականգնեց Մեծ Հայքի սահմանները և կատարեց բարեփոխություններ: Պետությունն արագ զարգացավ և միջազգային հեղինակություն էր վայելում:

Ժամանակակիցների հիացնում էր արքայի նոր մայրաքաղաքը՝ Արտաշատը: Այն անվանում էին Նոր Կարթագեն: Բացի գեղեցկությունից ու շքեղությունից, նկատի ունենին նաև այն, որ քաղաքի հատակագծի ստեղծմանը մասնակցել էր Հաննիբալը, որ Մագնեսիայի ճակատամարտից հետո մի որոշ ժամանակ ապաստանել էր Մեծ Հայքում:

նիքը» ազատագրում է մակեդոնական լծից: Պոլիսները զրկվեցին ինքնուրույն քաղաքականություն վարելու իրավունքից:

Հռոմը հաջորդ հարվածն ուղղեց **Սելևկյան տերության** դեմ: Այնտեղ էր ապաստանել Հաննիբալը և համոզում էր Անտիոքոս III-ին պատերազմ սկսել Հռոմի դեմ: Հռոմեական բանակն ասի իջավ Փոքր Ասիայում: Արդեն ասվել է, որ **Ք. ա. 190 թ. Մագնեսիայի ճակատամարտում Անտիոքոս III-ը պարտվեց**: Նա վճարեց մեծ ռազմատուգանք: Հռոմեացիները ճանաչեցին Սելևկյաններից անջատված երկրների անկախությունը: Դրանց թվում էին **Մեծ Հայքը և Ծոփքը**:

Հռոմն սկսեց օժանդակություն ցույց տալ Եգիպտոսին՝ ընդդեմ Սելևկյան տերության: Եգիպտոսն ընդունեց Հռոմի հովանավորությունը. այդ պահից սկսած՝ նրա հետ էր համաձայնեցնելու իր արտաքին քաղաքականությունը:

Այսպես՝ **Ք. ա. II դարի կեսերին Միջերկրական ծովի ավազանի մեծագույն մասի նկատմամբ հաստատվեց Հռոմի գերիշխանությունը**:

Քաղաք-պետությունից դեպի տերություն

Տիրոս գետի ափին ձևավորված Հռոմ քաղաք-պետությունը վերածվեց համաշխարհային տերության: Ինչպես և Իտալիայի դեպքում, նա **առաջնորդվում էր «Բաժանի՛ր և տիրի՛ր» սկզբունքով**: Միջերկրականի ավազանում **հռոմեական գերակայությունը դրսևորվում էր ամենատարբեր ձևերով**: Պետությունների մի խմբի հետ Հռոմը վարում էր մեղմ քաղաքականու-

թյուն. քավական էր, որ այդ պետությունները ճանաչեին իր գերիշխանությունը: Մյուսները պարտավոր էին վճարել հարկ և տրամադրել զինվոր: Երրորդները կորցնում էին իրենց պետականությունը և վերածվում հռոմեական պետության **նահանգի (պրովինցիա)**:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Նկարագրե՞ք Կարթագենի աշխարհագրական դիրքը և բնակչության հիմնական զբաղմունքը:
2. Ո՞րն էր Հռոմի և Կարթագենի բախման գլխավոր պատճառը: Որքան է տևել այդ հակամարտությունը:
3. Ո՞վ էր կարթագենցիներին առաջնորդում Պունիկյան երկրորդ պատերազմի ժամանակ:
4. Ի՞նչ ընթացք ուներ այդ պատերազմը սկզբում, ինչո՞վ այն ավարտվեց:
5. Ի՞նչ քայլեր ձեռնարկեց Հռոմը Միջերկրածովյան ավազանում Կարթագենի անկումից հետո:
6. Ի՞նչ քաղաքականություն էր վարում Հռոմը Միջերկրական ծովի ավազանում իրեն ենթակա պետությունների նկատմամբ:
7. Ներկայացրե՞ք այդ պետությունների աստիճանակարգությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կարթագեն, Պունիկյան երկրորդ պատերազմ, Հաննիբալ, Կանների ճակատամարտ, Սկիպիոն Աֆրիկացի, Անտիոքոս III, քաղաք-պետությունից՝ համաշխարհային տերություն

§ 23. ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՃԳՆԱԺԱՄԸ

Ք. ա. II-I դարերի ձգնաժամը

Վաղ Հռոմեական հանրապետությունում հասարակության հիմնական խավը միջին գյուղացիներն էին: Նրանց եկամտի աղբյուրը հասարակական դաշտի հողակտորներն էին: Արհեստներն ու առևտուրը թույլ էին զարգացած: Սակայն պատերազմները, նոր երկրների նվաճումը, մեծ թվով ռազմագերիների և ռազմավարի ներհուսքը փոխեցին երկրի հասարակական պատկերը:

Լեզեոնի զինվորները գյուղացիներ էին, որոնք ծառայում էին տերության տարբեր ծագերում: Անընդհատ զոհեր էին լինում: Կենդանի մնացածներն իրենց տնտեսությամբ չէին զբաղվում: Ուստի **զինվորները չնչին գներով վաճառում էին իրենց հողակտորները և զորացրվելուց հետո հեռանում Հռոմ**: Նրանք ապրում էին պետությունից տրվող նպաստի հաշվին: Այս ամենի

Գնեոս Պոմպեոս

Հուլիոս Կեսար

Կատոն Կրտսեր

Կլոդիոս

Լատիներեն ռեսպուբլիկա (հանրապետություն) նշանակում է ժողովրդի գործ: Այսինքն՝ առանձին մարդկանց շահը ենթարկվում էր ընդհանուր շահին: Սակայն հանրապետության անկման ժամանակ կատարվեց հակառակը: Մի կողմից՝ Ծերակույտի վերնախավը (Կատոն Կրտսեր), մյուս կողմից՝ քաղաքային ստորին խավերը (Կլոդիոս), երրորդ կողմից՝ զորավարները (Գնեոս Պոմպեոս, Հուլիոս Կեսար) ձգտում էին իրենց ենթարկելու հանրապետությունը:

արդյունքում քայքայվեց և քանակապես կրճատվեց միջին գյուղացիությունը:

Ավագանին մեծ օգուտներ քաղեց արտաքին նվաճումներից: Ի հաշիվ քայքայված գյուղացիների՝ ստեղծեցին խոշոր կալվածքներ, որտեղ աշխատում էին բացառապես ստրուկներ: Ազատ աշխատանքը դուրս մղվեց:

Այս փոփոխությունների հետևանքով **ժողովրդի կամքն արտահայտող աշխարհաժողովը կորցրեց իր ազդեցությունը:** Առաջնությունն անցավ ավագանուն և Ծերակույտին: **Աճեց առանձին գործիչների ձգտումը՝ պետությունը ծառայեցնելու իրենց անձնական շահերին:**

Ընկել էր նաև քանակի մարտունակությունը: Համընդհանուր զինապարտությունն այլևս արդյունավետ չէր: **Ք. ա. II դարի վերջերից քանակն սկսեց պարտություններ կրել:** Անհրաժեշտ էր ստեղծել արհեստավարժ քանակ:

Ճգնաժամի հաղթահարման փորձերը

Հռոմի հեռատես գործիչները հանգեցին այն համոզման, որ անհրաժեշտ են արմատական փոփոխություններ:

Առաջին քայլերը կատարեցին **Գրաքոս Լեթայրները՝ Տիբերիոսը և Գայոսը:** Ք. ա. 130–120–ական թվականներին նրանք հանդես եկան բարեփոխումների ծրագրով: Դրա հիմնական նպատակն էր վերադառնալ դեպի «բարի անցյալը»:

Պահանջվում էր վերականգնել միջին գյուղացիությունը՝ հասարակական դաշտից հողակտոր տրամադրելով յուրաքանչյուր ցանկացողի: Ինչպես նաև՝ աշխար-

Տիբերիոսը դիմում է ժողովրդին

հաժողովին վերադարձնել իշխանությունը, ստեղծել արհեստավարժ բանակ, Իտալիայի բոլոր դաշնակիցներին տալ հռոմեական քաղաքացու իրավունք:

Ծերակույտը և ավագանին կատաղի դիմադրություն ցուցաբերեցին: Տեղի ունեցավ զինված ընդհարում: Ջոհվեցին հազարավոր մարդիկ: Դրանց թվում էին Տիբերիոսն ու Գայոսը: Բայց **Գրաքոսների գործն ապարդյուն չանցավ:** Նրանք հասցրին զգալիորեն վերականգնել միջին գյուղացիությունը: **Ք.ա. II դարի վերջին բանակը դարձավ արհեստավարժ.** զինվորական գործը վերածվեց մասնագիտության: Շուտով իտալական դաշնակիցներն ստիպեցին

Տիբերիոսի հողային օրինագիծն առաջացրեց «հարուստների և հզորների» կատաղի դիմադրությունը: Նրանք հասարակական դաշտից յուրացրել էին մեծ հողակտորներ և չէին ցանկանում դրանցից հրաժարվել:

Այդժամ Տիբերիոսը ժողովրդի առաջ հանդես եկավ մի ձևով. «Գազաններն անգամ ունեն իրենց բույնը: Բայց նրանք, ովքեր կռվում ու մեռնում են հանուն Հոմի, ոչինչ չունեն, բացի օղից և լույսից: Անտուն թափառում են երկրով մեկ՝ կանանց և զավակների հետ: Եվ ստում են զորավարները, երբ մարտից առաջ զինվորներին կոչ են անում պաշտպանելու հարազատ սրբավայրերն ու գերեզմանները: Նրանք չունեն դրանք: Չունեն հողի մի թիզ անգամ: Կռվում և մեռնում են ուրիշների հարստության ու շքեղ կյանքի համար»:

Եվ հռոմեացիներն անսացին Տիբերիոսին: Աշխարհաժողովն օրենք ընդունեց՝ հողակտոր տալ ընչազուրկ քաղաքացիներին:

Հռոմին՝ ձանաչելու իրենց որպես պետության լիիրավ քաղաքացիներ:

Ճգնաժամի հաղթահարման մեկ այլ փորձ ձեռնարկեց զորավար Կոռնելիոս Սուլլան Ք. ա. 82–78 թվականներին: Նա իր բանակով գրավեց Հռոմը և իրեն հռչակեց **բռնապետ (դիկտատոր):**

Սուլլան նույնպես երազում էր վերադառնալ դեպի «բարի անցյալը», այսինքն՝ Ծերակույտի դերի ընդլայնում՝ ի հաշիվ աշխարհաժողովի: Իսկ Ծերակույտն իր հերթին անվերապահ ենթարկվելու էր բռնապետին: Ընդդիմությանը վերջ տալու նպատակով սպանվեցին բռնապետի հազարավոր հակառակորդներ:

Սուլլայից հետո ծայրաստիճան սրվեց Հռոմի ներքին դրությունը:

Սպարտակի ապստամբությունը

Համաշխարհային տերության ձևավորման ընթացքում ստրուկների թիվը **Հռոմում շեշտակի աճել էր:** Նրանք կատարում էին ամենաձանր աշխատանքները և ապրում ամենասուղ պայմաններում: Դա տեղիք էր տալիս ապստամբությունների:

Հռոմեական ստրուկների ամենահզոր ապստամբությունը տեղի է ունեցել Ք. ա. 73–71 թթ.: Այն սկսեցին մի խումբ գլադիատորներ: Վերջիններս ստրուկ մարզիկներ էին, որոնք կրկեսում մարտնչում էին միմյանց դեմ: **Ապստամբների ղեկավարը Սպարտակն էր:** Շուտով նրանց միացան հազարավոր այլ ստրուկներ: Շուրջ երեք տարի նրանք ավերում էին հռոմեական գյուղերն ու քաղաքները՝ պարտության մատնելով կառավարության զորքերին:

Կոռնելիոս Սուլլա

Հնուց ի վեր հռոմեական բանակն աշխարհագրային էր: Հասարակ գյուղացիները նաև զինվորներ էին:

Սակայն Ք. ա. II դ. վերջերից բանակն սկսեց պարտություններ կրել: Կատարվեցին բարեփոխումներ, և ստեղծվեց արիեստավարժ բանակ: Ծառայությունը դարձավ զինվորի հիմնական արհեստը, որի համար նա աշխատավարձ էր ստանում:

Կատարվածի իմաստը ժամանակակիցները հասկացան տասնամյակներ անց. «Զինվորը կտրվել է Հռոմից: Նրա իրական հայրենիքն այժմ ռազմաճամբարն է, իսկ նրա հայրը՝ զորահրամանատարը»:

Հանուն վերջինիս՝ բանակը պատրաստ էր զենքն ուղղել Հռոմի դեմ: Եվ դրանից առաջինն օգտվեց Սուլլան: Նրա բռնապետության հիմքը բանակն էր:

Միայն ուժերի գերագույն լարումով հռոմեացիները հաղթանակ տոնեցին ստրուկների նկատմամբ: Նրանք կոտորեցին ապստամբների մեծամասնությանը, իսկ գերի ընկածներին կենդանի խաչեցին: Այդ դաժանությամբ պետությունը ցանկանում էր վախ ներշնչել բոլոր ստրուկներին:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք էին գյուղացիական միջին խավի քայքայման պատճառները Հռոմեական պետությունում:
2. Եկամտի ի՞նչ աղբյուրներ ուներ հռոմեական ավագանին:
3. Թվարկե՞ք Գրաքոս եղբայրների բարեփոխության ծրագրի հիմնական կետերը:
4. Ի՞նչ նպատակ ուներ Սուլլան և ի՞նչ միջոցներով էր փորձում հասնել դրան:
5. Ե՞րբ է տեղի ունեցել հռոմեական ստրուկների ամենահզոր ապստամբությունը: Ո՞վ էր դրա ղեկավարը:
6. Ինչո՞վ ավարտվեց ստրուկների ապստամբությունը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Համեմատե՞ք Գրաքոս եղբայրների և Սուլլայի վարած քաղաքականությունը: Ձեր կարծիքով դրանցից ո՞րն էր ավելի արդյունավետ:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Գրաքոս եղբայրներ, արիեստավարժ բանակ, Կոռնելիոս Սուլլա, բռնապետ, գլադիատոր, Սպարտակի ապստամբություն

§ 24. ԱՆՅՈՒՄ ՊՐԻՆՑԻՊԱՏԻՆ

Առաջին եռապետությունը

Ստեղծված իրավիճակից փորձում էին օգտվել ազդեցիկ պետական գործիչները, որոնք ձգտում էին Հռոմում հաստատելու սեփական գերիշխանությունը: Նրանցից առանձնանում էին **Գնեոս Պոմպեոսը, Հուլիոս Կեսարը և Մարկոս Կրասոսը:**

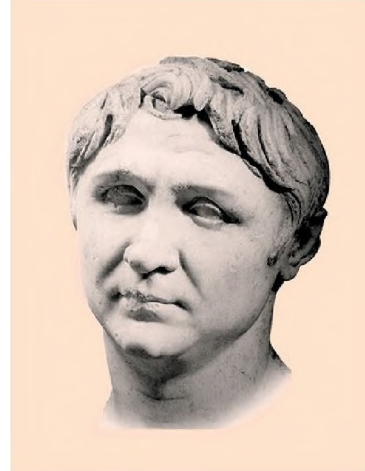
Սկզբում նախընտրելի էին Պոմպեոսի հնարավորությունները: Նա մեծ հեղինակություն ուներ բանակում: Նրա վարած պատերազմների արդյունքում Հռոմի գերակայությունն Արևելքում տարածվել էր Կովկասյան լեռներից մինչև Եգիպտոս:

Պոմպեոսը, համոզվելով, որ միայնակ չի կարող հասնել բացարձակ իշխանության, **Ք. ա. 60 թ. համաձայնության եկավ Կեսարի և Կրասոսի հետ:** Ստեղծվեց **առաջին եռապետությունը:** Նրանք երեքով սկսեցին վճռել Հռոմի բոլոր կարևոր հարցերը: Սակայն նրանց միությունն անկայուն էր: Հավասարակշռությունը խախտվեց, երբ **Ք. ա. 53 թ. Կրասոսը** զոհվեց պարթևների դեմ ձեռնարկած պատերազմում:

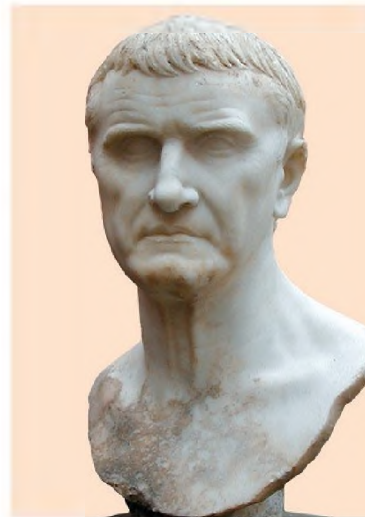
Ասպարեզում մնացին Պոմպեոսը և Կեսարը: Նրանց հարաբերությունները լարված էին: Յուրաքանչյուրը ձգտում էր մենիշխանության: Պոմպեոսը ցանկանում էր հասնել դրան խաղաղ ճանապարհով՝ համագործակցելով Ծերակույտի հետ: Մինչդեռ Կեսարը նախընտրեց զենքը:

Քաղաքացիական պատերազմը և Կեսարի բռնապետությունը

Ք. ա. 49 թ. Կեսարն իր բանակով անցավ Ռուբիկոն գետը, որն Իտալիայի հյուսի-

Գնեոս Պոմպեոս

Մարկոս Կրասոս

սային սահմանն էր: Նա գիտակցում էր, որ պատերազմ է սկսում: «Վիճակը զգված է» խոսքերով Կեսարն իր բանակն առաջնորդեց դեպի Հռոմ:

Պատերազմը դաժան էր և արյունալի: Զոհվեց Պոմպեոսը, նրա կողմնակիցները պարտություն կրեցին: Հռոմեական տերության ամբողջ տարածքում՝ Իսպանիայից մինչև Եփրատ, Բրիտանիայից մինչև Հյուսիսային Աֆրիկա, հաստատվեց Կեսարի իշխանությունը:

Հասնելով իր նպատակին՝ Կեսարն աշխատում էր թուլացնել բանակի դերը: Նա ձգտում էր բարենորոգումների միջոցով ստեղծելու քաղաքացիական համաձայնություն: Սակայն Հռոմում ոչինչ չէր կատարվում առանց Կեսարի կամքի: **Նա իսկական բռնապետ էր:**

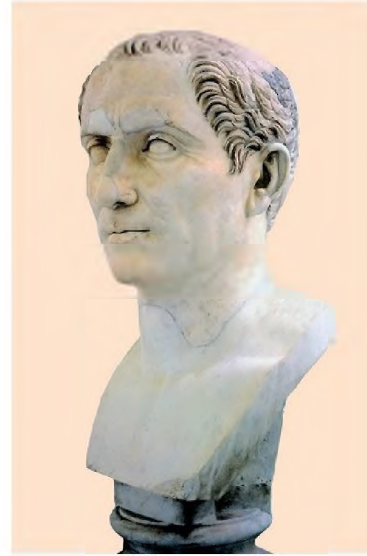
Հուլիոս Կեսարի հետ են կապված համաշխարհային ճանաչում ունեցող հռոմեական մի շարք թևավոր խոսքեր: Օրինակ՝ «Եկա, տեսա, հաղթեցի /veni, vidi, vici»: Այսպիսի մի հակիրճ խոսքով է նա տեղեկացրել Հռոմի Սենատին՝ Պոնտոսի արքայի նկատմամբ Ք. ա. 47 թ. տարած հաղթանակի մասին:

Կեսարի հակառակորդները նրա դեմ դավադրություն կազմակերպեցին: **Ք. ա. 44 թ. Կեսարը սպանվեց Ծերակույտի դահլիճում:** Բռնապետության այս նոր փորձը նույնպես ավարտվեց անհաջողությամբ: Սակայն Հռոմում շատերը համոզված էին, որ հին հանրապետական կարգը անդառնալիորեն փլուզվում է:

Մենիշխանության հաստատումը Հռոմում. Օգոստոսի պրինցիպատը

Գայոս Օկտավիանոսը Կեսարի զարմիկն էր ու ժառանգը: Զորավար Մարկոս Անտոնիոսի հետ նա պայքար սկսեց հին ավագանու դեմ: Նրանք հաղթեցին և սկսեցին Հռոմեական տերությունը կառավարել համատեղ: **Արևելքում կառավարում էր Անտոնիոսը, որի իշխանության կենտրոնը Եգիպտոսն էր: Օկտավիանոսը Հռոմից կառավարում էր տերության արևմտյան մասը:** Սակայն երկուսն էլ երազում էին բացարձակ իշխանության մասին:

Օկտավիանոսի և Անտոնիոսի հակամարտությունը լուծվեց **Ք. ա. 31 թ.:** Հունաստանի արևմտյան ափին՝ **Ակտիում հրվանդանի մոտ, տեղի ունեցավ ծովամարտ:** Անտոնիոսը պարտություն կրեց և փախավ Եգիպտոս, որտեղ իր կնոջ՝ Եգիպտոսի թագուհի Կլեոպատրայի հետ ինքնասպան եղավ: Հռոմեական տերությունում հաստատ-

Հուլիոս Կեսար

Հռոմում խոր անդունդ էր գոյացել հասարակ ժողովրդի և Ծերակույտի միջև: Կեսարը սիրում էր կրկնել. «Ծերակույտականների անհոգի մեծամտությունը ստիպում է ինձ դիմել ժողովրդին՝ համատեղ պայքարի համար»: Արդեն Ք.ա. 46 թ. հաղթելով իր բոլոր հակառակորդներին՝ նա կառավարում էր իբրև բռնապետ: Լուրեր էին պտտվում, թե ցանկանում է թագավորական գահ և ծիրանի ունենալ:

Ծերակույտի վերնախավի շրջանում ձևավորվեց դավադրություն: Առաջնորդներից էր Բրուտոսը՝ բռնապետի սիրելին: Ք.ա. 44 թ. մարտի 15-ին Կեսարը սրախողխող արվեց հենց Ծերակույտի դահլիճում: Ասում են՝ նա ընկել է իր հակառակորդ Պոնպետի արձանի մոտ:

Գայոս Օկտավիանոս
(Օգոստոս)

Գայոս Օկտավիանոսը (Օգոստոս) Կեսարի քրոջ թոռն էր: Կտակով ճանաչվել էր նրա ժառանգորդը: Հռոմեական ժողովուրդն ու բանակն ընդունեցին նրան ու աստարեցին:

Պատանին վերլուծել և հասկացել էր Կեսարի կործանման պատճառը: Անցնելով քաղաքացիական պատերազմի թոհուրոհի միջով և հաղթելով իր բոլոր հակառակորդներին՝ նա չցանկացավ բռնագրավել գերագույն իշխանությունը: Հասավ նրան, որ «ժողովուրդն ու Ծերակույտը նրան խնդրեցին հոգ տանել հայրենիքի մասին»:

Չունենալով Կեսարի ոչ ռազմական, ոչ էլ ճարտասանական ընդունակությունները: Բայց ուներ մեկ այլ տաղանդ՝ իր շուրջը համախմբելու ընդունակ մարդկանց և ստիպելու նրանց ծառայել ընդհանուր գործին: Չափավոր էր ու համեստ: Օրենք, կարգ ու կանոն հաստատեց ամենուր՝ սկսած ընտանիքից մինչև տերունական պալատ, Հռոմից մինչև հեռավոր նահանգներ:

վեց Օկտավիանոսի մենիշխանությունը (Ք. ա. 27 – Ք. հ. 14 թթ.):

Օկտավիանոսը գործում էր զգույշ և հավասարակշռված: Տույց էր տալիս, թե վերականգնում է «բարի և հին հանրապետությունը»: **Ներկայանում էր իբրև Հռոմի հասարակ քաղաքացի, ով մնացածներից տարբերվում էր միայն հեղինակությամբ:** Իրականում պատկերն այլ էր: Օկտավիանոսն ուներ անսահման իշխանություն, վարում էր պետության ամենաբարձր պաշտոնները: Ամեն բան կատարվում էր միայն նրա կամքով: Նրա անձն սկսեց սրբացվել: **Նրան շնորհվեց Օգոստոս (Սրբազան) պատվանունը:**

Իր երկարատև կառավարման ընթացքում Օգոստոսը բարեփոխեց Հռոմեական տերությունը՝ բանակը, գանձարանը, նահանգների կառավարումը: Նա հովանավորում էր արվեստը, գիտությունը, գրականությունը: Օգոստոսի շնորհիվ Հռոմում

վերականգնվեց խաղաղության և ապահովության մթնոլորտը:

Օգոստոսի հաստատած կառավարման համակարգը միապետություն էր՝ հանրապետության քողի տակ: Այն անվանում են նաև պրինցիպատ, այսինքն՝ առաջին քաղաքացու կառավարում:

Օգոստոսի կառավարումով սկսվում է Հռոմի պատմության կայսերական դարաշրջանը:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ովքե՞ր էին փորձում Հռոմում հաստատել սեփական գերիշխանությունը:
2. Ե՞րբ է ստեղծվել առաջին եռապետությունը Հռոմում: Ովքե՞ր ձևավորեցին այն:
3. Պոմպեոսի ու Կեսարի միջև ինչո՞ւ պատերազմ սկսվեց և ի՞նչ ավարտունեցավ:
4. Ինչո՞ւ Ծերակույտի անդամները դավադրություն կազմակերպեցին Կեսարի դեմ:
5. Հռոմեական տերության ո՞ր մասերում էին իշխում Օկտավիանոսը և Անտոնիոսը:
6. Ինչո՞վ ավարտվեց նրանց միջև հակամարտությունը:
7. Ինչպե՞ս է կոչվում Օգոստոսի հաստատած կառավարման համակարգը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

Ներկայացրե՞ք Կեսարի ու Օկտավիանոսի պատմական կերպարները և համեմատե՞ք նրանց:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գնե՛ոս Պոմպեոս, Հուլիոս Կեսար, Մարկոս Կրասոս, եռապետություն, «Վիճակը զգված է», մենիշխանություն, Օկտավիանոս Օգոստոս, Անտոնիոս, Ակտիումի ծովամարտ, պրինցիպատ, Հռոմի պատմության կայսերական դարաշրջան

§ 25. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱՂԿՈՒՄՆ ՈՒ ԱՆԿՈՒՄԸ

Տերության «ոսկեդարը»

Միապետության ամրապնդումն ընթանում էր վայրիվերումներով: Եղավ մի շրջան (96–180 թթ.), երբ միապետները շեշտված հարգանքով էին վերաբերվում հանրապետական ավանդույթներին: Այսպես կոչված **ոսկեդարում** տերությունը ծաղկում էր: Անվտանգ էին երկրի սահմանները, կարգավորված էր պետական կառավարման համակարգը:

Մեծ առաջընթաց ապրեց մշակույթը: Կառուցվեցին բազմաթիվ շքեղ շինություններ: **Ճանապարհների ցանցով Հռոմը կապվեց տերության ամենահեռավոր նահանգների հետ:** Հատկապես տպավորիչ էին հռոմեական կամուրջներն ու ջրմուղները:

Այդ շրջանը հռոմեացիները կապում էին երկու կայսրերի անունների հետ: Առաջինը **Մարկոս Տրայանոսն էր (98–117 թթ.):** Նրա օրոք Հռոմեական կայսրությունը **հասավ իր ռազմական հզորության գագաթնակետին:** Հաղթանակներ տանելով Հռոմի բոլոր սահմաններում՝ Տրայանոսը ծնկի բերեց նաև ամենահզոր հակառակորդին՝ Պարթևստանին: Սակայն Տրայանոսից հետո Հռոմը վերադարձավ իր հին սահմաններին:

Մյուս կայսրը **Մարկոս Ավրելիոսն (161–180 թթ.)** էր: Նա խոշոր իմաստասեր էր և հմուտ պետական գործիչ: Նրա կարծիքով անիմաստ էր ընդլայնել տերու-

Մարկոս Տրայանոս

թյունը: Անհրաժեշտ էր բարձրացնել բնակիչների բարեկեցությունն ու ապահովությունը, որպեսզի նրանք հպարտանան, որ ապրում են Հռոմի հովանու ներքո:

Ճգնաժամը և դրա հաղթահարման փորձը

«Ոսկեդարից» հետո տերությունում ուժեղացան հակասությունները: **Խախտվեց ներքին հավասարակշռությունը:** Դրանից օգտվելով՝ հարևան բարբարոս ժողովուրդները սկսեցին ավերել նրա տարածքները:

Տերությունը համախմբելու նպատակով **212 թ. հրովարտակով նրա բոլոր ազատ բնակիչները ճանաչվեցին Հռոմի քաղաքացի:** Բայց դա նրանց արդեն ոչ մի առավելություն չէր տալիս:

Հռոմն անգոր էր կասեցնելու թշնամիների հարձակումները: **Թուլացել էր կենտրոնական իշխանությունը:** Տերության տարբեր ծագերում բռնկվեցին լեգեոնների ապստամբություններ: Լեգեոնների հրամանատարները հաճախ իրենց կայսր էին հռչակում և արշավում սեփական մայրաքաղաքի դեմ: Շատերն սկսեցին հասկանալ, որ Օգոստոսի ստեղծած «քողարկված միապետությունը» սպառել է իր հնարավորությունները: Դրանցից էր **նշանավոր զորավար, կայսր Դիոկղետիանոսը (284–305 թթ.):**

Բանակի օժանդակությամբ հռչակվելով կայսր՝ նա **Հռոմեական կայսրությունում հաստատեց բացարձակ միապետություն:** Հանրապետական հաստատությունները վերացվեցին կամ պահպանվեցին ձևականորեն: Բոլոր կարևոր հարցերը լուծվում էին կայսերական արքունիքում: Բազմապատկվեց պաշտոնյաների քանակը:

Մարկոս Ավրելիոս

Հսկայածավալ տերությունը կառավարելու համար Դիոկղետիանոսն ընտրեց **կառավարչակից**: Ինքը կառավարում էր արևելյան հարուստ նահանգներում, իսկ կառավարչակիցը՝ արևմուտքում: Հռոմն արդեն կորցրել էր իր դերը, թեպետ շարունակում էր համարվել մայրաքաղաք:

Բարեփոխվեց բանակը, փորձ կատարվեց զորացնելու հռոմեական ավանդական հոգևոր արժեքները և կրոնը: Հալածանքներ սկսվեցին տերությունում մեծ տարածում գտած քրիստոնեության դեմ:

Տերության բաժանումն ու անկումը

Դիոկղետիանոսի ձեռնարկումները չկարողացան փրկել դրությունը: Նրանից հետո վերսկսվեցին իշխանության համար պատերազմները: Հաղթեց **Կոստանդիանոս Մեծը**: Նա իր **մայրաքաղաքը դարձրեց (330 թ.)** Բոսփորի նեղուցի ափին գտնվող հունական **Բյուզանդիոն** քաղաքը: Նա քաղաքը վերա-

Դիոկղետիանոսի պատկերով ոսկեդրամ

Նրա ջանքերով Հռոմեական կայսրությունում հաստատվեց կառավարման նոր համակարգ: Դա ստացել է դոմինատ անվանումը: Այսինքն՝ տիրոջ բացարձակ իշխանություն: Ամեն բան դրվեց արքունիքի և պաշտոնության խստիվ հսկողության տակ՝ բանակ, նահանգներ, տնտեսություն:

Դիոկղետիանոսը մտածում էր, որ Հռոմին սպառնացող ամենամեծ վտանգը իշխանության ժառանգականությունն է: Ուստի որոշեց, որ ինքն ու իր կառավարչակիցը կկառավարեն քսան տարի: Ապա կհեռանան՝ իշխանությունը հանձնելով իրենց ընտրած փոխարինողներին: Այդպես էլ արեց՝ 305 թվականին նա թողեց իշխանությունը:

Ասում են՝ մի անգամ, երբ Հռոմն ապրում էր ծանր օրեր, նրան խնդրեցին վերադառնալ: Նա հրաժարվեց՝ ասելով. «Ինչ իմաստ ունի, բարեկամներս, մի տեսնեք, թե ինչ լավ կադամր եմ աճեցնում»:

կառուցեց շքեղ շինություններով և կոչեց իր անունով՝ **Կոստանդնուպոլիս**:

Սակայն գնալով ակներև էր դառնում Հռոմեական կայսրության արևելյան և արևմտյան հատվածների տարբերությունը: Արևելքն անհամեմատ ավելի զարգացած էր, իսկ արևմուտքում գերակայում էին գյուղական կյանքն ու կենցաղը: Ի վերջո դա հանգեցրեց տերության բաժանմանը: **395 թ.** այն **տրոհվեց** երկու ինքնուրույն կայսրությունների՝ **Արևելյան կայսրության և Արևմտյան կայսրության**:

Արևելյան կայսրությունն աստիճանաբար վերակառուցվեց, և ձևավորվեց մի նոր տերություն՝ **Բյուզանդիան**: Վերջինս գոյատևեց ավելի քան հազար տարի:

Այլ կերպ ընթացավ արևմտյան հատվածի պատմությունը: Այն անընդհատ թուլանում էր, իսկ բարբարոս ժողովուրդների՝ հոների, գոթերի, վանդալների արշավանք-

ԿՈՍՏԱՆԴԻԱՆՈՍ ՄԵԾ

307–323 թթ. Հռոմեական տերությունում ընթանում էին գահակալական կռիվներ: Բազմաթիվ հակառակորդներից հաղթեց Կոստանդինոս Մեծը: Նա փորձեց շարունակել Դիոկղետիանոսի բարեփոխությունները: Սակայն հակառակ նրան՝ քրիստոնյաների նկատմամբ բարեհաճ էր: Կարծում էր, որ նրանց պետք է օգտագործել տերության ամրապնդման համար:

313 թ. Միլանի հրովարտակով քրիստոնեությունը տերության այլ կրոններին հավասար ձանաչվեց: 325 թ. կայսեր հովանավորությամբ Նիկեայում հրավիրվեց համաքրիստոնեական առաջին ժողովը:

Կայսրը մահացավ ռազմարշավի ժամանակ: Ասում են՝ նրան երևացել է յուսեղեն մի խաչ, և երկնային ձայնն ասել է. «Սրանով կհաղթես»: Մահվան մահճում Կոստանդինոս Մեծը մկրտվել է և մահացել իբրև քրիստոնյա:

Կոստանդինոս Մեծի ոսկեդրամը, որտեղ նա պատկերված է Արևի աստծո հետ, որը կոչ է հպատակ ժողովուրդներին՝ ձանաչելու նրա իշխանությունը:

ները գնալով ավելի ահարկու էին դառնում: Նրանք թափանցում էին անգամ Իտալիայի խորքերը: Հռոմը բազմիցս գրավվեց ու կողոպտվեց:

476 թ. Արևմտահռոմեական կայսրությունը դադարեց գոյություն ունենալ:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞ր ժամանակաշրջանն է համարվում Հռոմեական կայսրության «ոսկեդարը»: Ինչո՞ւ:
2. Ի՞նչ քաղաքականություն էին վարում Մարկոս Տրայանոսը և Մարկոս Ավրելիոսը կայսրությունն ամրապնդելու համար:
3. Ի՞նչ նպատակ էր հետապնդում 212 թ. հրովարտակր: Այն տվե՞ց սպասված արդյունքը:
4. Ո՞վ էր Դիոկղետիանոսը: Կառավարման մեջ ի՞նչ նորություն մտցրեց նա:
5. Ո՞ւմ օրոք և ե՞րբ փոխվեց կայսրության մայրաքաղաքը:
6. Ինչո՞ւ տրոհվեց Հռոմեական կայսրությունը: Քանի՞ մասի բաժանվեց այն:
7. Ե՞րբ է կործանվել Արևմտյան հռոմեական կայսրությունը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Տեսրոմ գրեք 96–180 թթ., 98–117 թթ., 161–180 թթ., 330 թ., 395 թ., 476 թ. տարեթվերին համապատասխանող պատմական փաստերը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հռոմեական կայսրության «ոսկեդարը», Մարկոս Տրայանոս, Մարկոս Ավրելիոս, Դիոկղետիանոս, բացարձակ միապետություն, Կոստանդիանոս Մեծ, Կոստանդնուպոլիս, Բյուզանդիա, հոներ, գոթեր, վանդալներ, Արևմտյան հռոմեական կայսրություն

§ 26. ԿՐՈՆԸ

Հոռմեական դիցարանը

Հին հռոմեացիները երկրպագում էին քազմաթիվ աստվածների: Հեթանոսական աստվածները միավորված էին մեկ ընտանիքի մեջ: Համաձայն հռոմեական պատկերացումների՝ ողջ տիեզերքը նույնպես մեկ միասնական ընտանիք էր, որտեղ ամեն ոք կատարում էր իր պարտականությունները: Հոռմեական գլխավոր աստվածները հունականի պես տասներկուսն էին: Օրինակ՝

Յուպիտերը աստվածների հայրն էր, երկնքի, ամպրոպի, օրենքի դիցը,

Յունոնան՝ Յուպիտերի կինը, աստվածների մայրն էր, ընտանիքի դիցուհին,

Մարսը ռազմի դիցն էր,

Վեներան սիրո և գեղեցկության դիցուհին էր,

Միներվան արհեստների, արվեստների, իմաստության և ռազմի դիցուհին էր,

Նեպտունը գետերի, լճերի, ծովերի, օվկիանոսի դիցն էր,

Դիանան անտառների, բուսականության, լուսնի դիցուհին էր,

Սատուրնոսը երկրագործության, քերթավության, առատության դիցն էր:

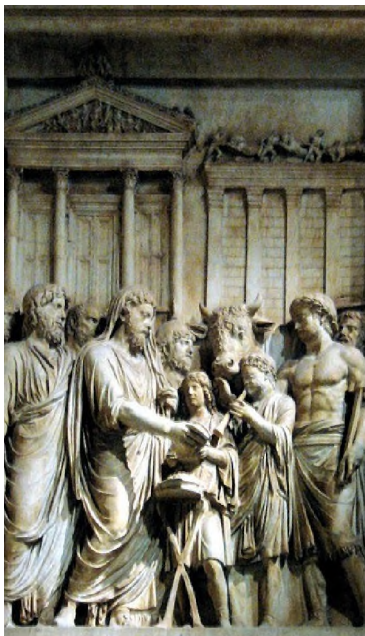
Կային նաև քազում տեղական աստվածություններ: Հռոմեացիները հատուկ ակնածանքով էին վերաբերվում նախնիների հիշատակին: Պաշտում էին նրանց՝ իբրև ընտանիքի պահապան ոգիների: Աստվածներին ու նախնիներին նվիրված շատ տոներ կային:

Հոռմի Պանթեոնի ներքին հարդարանքը. Ջովանի Պաոլո Պանինի, XVIII դ.

Միներվա աստվածուհին,
խճանկար

Մարկոս Ավրելիոսն իր տոհմակիցների հետ՝ Յուպիտերի տաճարում գոհաբերության ծիսակարգի ժամանակ

136

Այսուհանդերձ, **հռոմեացիների և աստվածների հարաբերությունները գործնական էին**: Դիմելով վերջիններիս՝ նրանք սովորաբար կրկնում էին. «Տալիս եմ, որ տասս»: Այսինքն՝ քեզ նվերներ եմ բերել և երկրպագում եմ, որ դու էլ ինձ տասս այն, ինչ ուզում եմ:

Քրիստոնեության ծագումը և տարածումը

Առաջին դարում Պաղեստինում ձևավորվեց մի նոր կրոն՝ **քրիստոնեությունը**: Այն նվիրված էր Տիեզերքն արարող ամենակարող Աստծու պաշտամունքին: Աստված հայրական սիրով է վերաբերվում աշխարհին ու մարդկանց և հանուն նրանց առաքել է իր միակ որդուն՝ **Հիսուս Քրիստոսին**: Նա **փրկիչ** է. եկել է աշխարհ, որպեսզի մարդկանց ցույց տա ճշմարիտ կյանքի ուղին:

Քրիստոսի հետևորդները հավատում էին, որ կատարելով նրա պատվիրանները՝ կարող են ապրել երջանիկ կյանքով, իսկ մահվանից հետո՝ հայտնվել դրախտում:

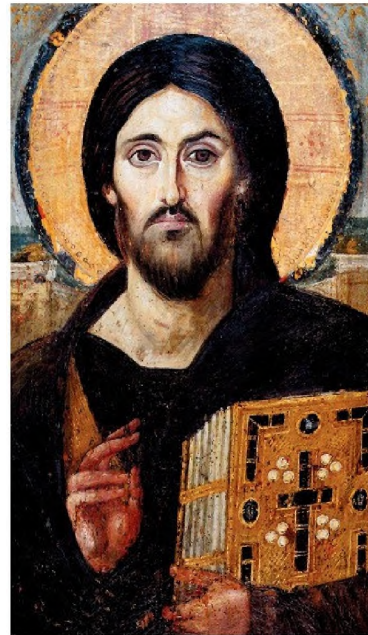
Քրիստոնյաների համայնքները սկզբնական շրջանում սակավաթիվ էին՝ բաղկացած հիմնականում ստորին խավերի ներկայացուցիչներից: Նրանց հետապնդում էին և ենթարկում կտտանքների: Հայտնի են դեպքեր, երբ նրանց կենդանի այրել են կամ կրկեսներում գցել գիշատիչներին որպես կեր:

Սակայն հետագայում վերաբերմունքն աստիճանաբար փոխվեց: Քրիստոնյա էին դառնում նաև վերնախավի շատ ներկայացուցիչներ:

Քրիստոնեությունը տարածվեց Հռոմեական կայսրության բոլոր կողմերում՝ Ասորիքում, Եգիպտոսում, Փոքր Ասիայում, Հունաստանում, Իտալիայում, ավելի ուշ նաև Իսպանիայում, Գալլիայում, Բրիտանիայում: Ամենուրեք ստեղծվեցին նրանց համայնքները՝ իրենց հոգևոր հովիվներով ու առաջնորդներով: Մարդկանց հրապարում էր այն, որ քրիստոնեությունը ճանաչում էր Աստծու առաջ բոլորի ազատությունը և հավասարությունը՝ անկախ ունեցվածքից, դիրքից, ազգությունից:

Քրիստոնեության տարածման գործում մեծ նշանակություն ունեցավ նրանց Սուրբ Գիրքը՝ Աստվածաշունչը: Այն բաղկացած է Հին և Նոր Կտակարաններից: Նոր Կտակարանը նվիրված է Քրիստոսի և նրա տասներկու աշակերտների (առաքյալներ) գործերին և ուսմունքին:

Վերջին մեծ հալածանքները քրիստոնյաների նկատմամբ կատարվեցին Դիոկղետիանոսի օրոք (301 թ.): Սակայն հռոմեական վերնախավի շրջանում հասունանում էր այն գաղափարը, որ քրիստոնեությունը հասարակության միավորման կարևոր միջոց է: Նրանց ազդեցությամբ ընդունվեց Միլանի հրովարտակը (313 թ.), որով քրիստոնեությունը հավասար ճանաչվեց այլ կրոններին և ստացավ գործունեության ազատություն: Այս գործընթացի ավարտը եղավ այն, որ հետագայում՝ 381 թ., քրիստոնեությունը դարձավ Հռոմեական կայսրության պաշտոնական կրոնը:

Հիսուս Քրիստոսի սրբապատկերը, Սուրբ Եկատերինայի վանք, VI դ., Եգիպտոս

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Քանի՞ աստվածներ կային հռոմեական դիցարանում:
2. Սովորաբար հռոմեացիները աստվածներին դիմելիս ինչ էին ասում, և ինչ էր դա նշանակում:
3. Երբ է առաջացել քրիստոնեությունը: Ո՞վ է Քրիստոսը և ինչ առաքելությամբ էր եկել աշխարհ:
4. Ի՞նչ է Աստվածաշունչը, քանի՞ մասից է բաղկացած:
5. Ո՞ր թվականին կայսրության տարածքում քրիստոնեությունը ճանաչվեց այլ կրոններին հավասար: Իսկ պաշտոնական կրոն:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Կազմե՛ք աղյուսակ և լրացրե՛ք հռոմեականին համապատասխանող աստվածների անունները հին հունական և հայկական դիցարանից:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Յուպիտեր, Յունոնա, Մարս, Վեներա, Հիսուս Քրիստոս, Պաղեստին, քրիստոնեություն, Միլանի 313 թ. հրովարտակ, Սուրբ Գիրք, պաշտոնական կրոն

§ 27. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ

Կրթությունը

Հռոմեացիների լեզուն լատիներենն էր: Ստեղծվել էր 24 տառից բաղկացած լատինական այբուբեն: Այդ այբուբենից այժմ էլ օգտվում են շատ ժողովուրդներ:

Հռոմեական պետությունը գրագետ մարդկանց կարիք ուներ: Ուստի Ք.ա. II դարից սկսած՝ ստեղծվեց տարրական դպրոցների համակարգ՝ պարտադիր բոլոր քաղաքացիների համար: Երեխաները սովորում էին գրել, կարդալ և հաշվել: Ծանոթանում էին իրենց հայրենիքի պատմության դրվագներին:

Դրանից հետո կրթությունը վճարովի էր: Կային միջին և բարձր կարգի դպրոցներ, որտեղ աշակերտները խորացնում էին գիտելիքները քերականության, ճարտա-

Վերգիլիոսն Օգոստոսի համար ընթերցում է իր «Էնեական» պոեմը, որտեղ շարադրված է Հռոմի պատմությունը՝ սկսած առասպելական նախահայր Էնեասից մինչև Օգոստոս:

«Մանուկ Կիկերոնը
ընթերցանության պահին».
Վինչենցո Ֆոպպա

սանության և իրավագիտության մեջ: Առավել ընդունակները կրթությունը շարունակում էին հելլենիստական կենտրոններում՝ **Աթենք, Ալեքսանդրիա, Հռոդոս**: Նրանք դառնում էին հռոմեական պետության և մշակույթի ականավոր դեմքեր: Նրանցից են **Պոմպոնոսը, Կեսարը** և ուրիշներ:

Գրականությունը

Հեռավոր ժամանակներում հռոմեացիների մեջ տարածված էին առասպելներն ու ասքերը աստվածների և հերոս նախնիների մասին: Գրի ու գրականության տարածման հետ երևացին արհեստավարժ գրողներ: Նրանցից են բանաստեղծներ **Վերգիլիոսը** և **Հորացիոսը**, ովքեր գովերգել են Օգոստոսի դարաշրջանը:

Զարգացավ նաև **ճարտասանությունը**: Աշխարհաժողովում, Ծերակույտում և դատարաններում հնչող տրամաբանված և հյութեղ խոսքը մեծ կարևորություն ուներ որոշումներ կայացնելիս: Ի հայտ եկան խոշոր ճարտասաններ, որոնց ճառերը հրատարակվում և ուսումնասիրվում էին: Նրանցից **խոշորագույնը Մարկոս Կիկերոնն** էր:

Գիտությունը

Հռոմեական գիտությունը կիրառական բովանդակություն ուներ: Ստեղծվել են կյանքի տարբեր բնագավառներին նվիրված աշխատություններ: Առանձնանում են **Կատոն Ավագի՝** գյուղատնտեսության, **Վիտրուվիոսի՝** ճարտարապետության մասին ընդհանրացնող գործերը:

Ստեղծվել են հանրագիտական բնույթի աշխատություններ, որոնք նպատակ ունեին ի մի բերելու տարբեր գիտությունների

արդյունքները: Այդ առումով հիշատակելի է **Պլինիոս Ավագը**: Ակնառու էին հաջողությունները **պատմագրության** և **իրավագիտության** բնագավառում:

Հռոմեական **ճարտարագիտությունն** օգտագործում էր գիտության նվաճումները զուտ գործնական խնդիրներ լուծելու համար: Ստեղծվում էին աշխատանքի նոր գործիքներ ու սարքեր: Կառուցվում էին ճանապարհներ, կամուրջներ, ջրմուղներ:

Ճարտարապետությունը և կերպարվեստը

Հռոմեական կառույցներն աչքի էին ընկնում իրենց չափերով ու հորինվածքի բարդությամբ: Դրան հասնում էին **մաթեմատիկական ճշգրիտ հաշվարկներով** և **բետոնի կիրառմամբ**: Վերջինս ստանում էին կրաքարի լուծույթի և հրաբխային մոխրի համադրությամբ: Դա իսկական հեղաշրջում

Հսկա ամֆիթատրոնը նախատեսված էր թատերական և գլադիատորական ներկայացումների համար: Այն այսօր էլ կանգուն է Հռոմի կենտրոնում:

Կոլիզեոն.
Իտալիա, Հռոմ, 72–80 թթ.

Տրայանոսի հաղթապյունը և
դրանից մի դրվագ

142

առաջացրեց շինարարական արվեստում:
Երևացին միաձույլ պատեր, կամարներ,
գմբեթներ:

Ասվածն իր արտահայտությունն է գտել
Հռոմի ֆորումում (հրապարակ), որն աչքի է
ընկնում պալատական շինություններով,
տաճարներով, հաղթականարներով: Քիչ
հեռու **խոշորագույն մարզահամալիրը՝
Կոլիզեումն** էր, որը տեղավորում էր 70 000
հանդիսատես: Նույն սկզբունքով էր կառուց-
վել նաև **խոշորագույն տաճարը՝ Պանթե-
ոնը**: Վերջինիս գմբեթը հիմա էլ կանգուն է և
համարվում է աշխարհում խոշորագույննե-
րից մեկը:

Ճարտարապետական շինությունները
հռոմեացիները զարդարում էին շքեղ զար-
դանախշերով, քանդակներով ու որմնա-
նկարներով: Պահպանվել են դրանց բազում
նմուշներ, որոնք աչքի են ընկնում կատար-
ման բարձր վարպետությամբ: Դրանցում
արտացոլված են հռոմեացիների կյանքի
տարբեր կողմերը: Այս առումով հատկա-
նշելի է **Տրայանոսի հաղթապյունը**, որի
վրա պատկերված են պատմության կարևո-
րագույն իրադարձությունները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞րն էր հոռմեացիների լեզուն: Քանի՞ տառից էր կազմված նրանց այբուբենը:
2. Կրթական ինչ համակարգ կար Հոռմեական տերությունում: Ինչ էին ուսումնասիրում վճարովի դպրոցներում:
3. Թվարկե՞ք հոռմեական գրականության և գիտության հայտնի ներկայացուցիչների:
4. Հոռմեական պատմիչներից ո՞ւմ կարող եք նշել, Հայաստանի պատմության մասին նրանցից ովքեր են գրել կամ տեղեկություններ հաղորդել:
5. Ինչ է ճարտասանությունը: Հայտնի ինչ ճարտասանների կարող եք նշել:
6. Նշե՞ք հոռմեական ճարտարապետության մի քանի գլուխգործոց:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Համեմատե՞ք Հին Հռոմի և Հունաստանի գիտության և արվեստի նվաճումները, նշե՞ք նաև, թե դրանցից որոնք են կիրառվում նաև մեր օրերում:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հռոդոս, Վերգիլիոս, Հորացիոս, ճարտասանություն, Մարկոս Կիկերոն, Կատոն Ավագ, Պլինիոս Ավագ, Վիտրովիոս, Կոլիզեում, Պանթեոն, քետոն, Տրայանոսի հաղթապյուն

1. Իտալիան իր բնական հնարավորություններով պայմաններ է ստեղծել Հին աշխարհի մեծագույն տերություններից մեկի ձևավորման համար: Միջին Իտալիայում ձևավորվեց մի քաղաք-պետություն, որն իր հիմնադրի անունով կոչվեց Հռոմ: Շուրջ երկուսուկես դար տևեց Հռոմի պատմության արքայական դարաշրջանը: Համաժողովրդական շարժման շնորհիվ Հռոմում հաստատվեց հանրապետություն (ռեսպուբլիկա):
  - *Երբ է հիմնադրվել Հռոմ քաղաքը և ո՞ւմ անունով է կոչվել: Ինչո՞ւ և երբ տապալվեց թագավորությունը Հին Հռոմում:*
2. Նախապես Հռոմը փոքր պետություն էր: Սակայն Ք. ա. V դարից սկսած՝ Հռոմն աստիճանաբար հզորացավ և իր տիրապետությունը հաստատեց ողջ Իտալիայում: Պատճառը հանրապետական կարգն էր: Անցնելով բազում փորձությունների միջով՝ այն կատարելագործվեց: Համախմբեց հռոմեացիներին, ձևավորեց միասնական ժողովուրդ և սովեց հպարտություն՝ լինելու ազատ Հռոմի քաղաքացի:
  - *Ինչո՞վ ավարտվեց պատրիկների և պլեբեյների դարավոր պայքարը: Գծապատկերի տեսքով ներկայացրե՞ք Հռոմի Հանրապետության կառուցվածքը:*
3. Հռոմը, Ք. ա. III–II դարերում Իտալիայի սահմաններից դուրս պարտության մատնելով բազմաթիվ հակառակորդների, իր տիրապետությունը հաստատեց Միջերկրական ծովի ամբողջ ավազանում: Այսպես Հռոմը վերածվեց համաշխարհային տերության:
  - *Ո՞ր երկրներին պարտության մատնեց Հռոմը, և ինչպե՞ս ձևավորվեց Հռոմեական տերությունը: Պետությունների կախվածության ինչ աստիճանակարգ ստեղծեց Հռոմը: Պարզաբանե՞ք «Բաժանիր և տիրիր» սկզբունքի էությունը:*

4. Ք. ա. II դարի վերջին Հռոմի Հանրապետությունում առաջացել էր ճգնաժամ: Իրավիճակը շտկելու համար Գրաքոս եղբայրները փորձեցին վերականգնել միջին գյուղացիությունը, սակայն զոհ գնացին ավագանու դիմադրությանը: Ճգնաժամից դուրս գալու մյուս ուղին փորձեց զորավար Սուլլան՝ հաստատելով բռնապետություն: Դա ավելի սրեց հակասությունները: Բռնկվեց ստրուկների ապստամբություն՝ Սպարտակի գլխավորությամբ:

- *Որո՞նք էին հանրապետական կարգի ճգնաժամի պատճառները: Ինչ նշանակություն ունեցան Գրաքոս եղբայրների բարեփոխումները: Ինչո՞ւ ճգնաժամը հաղթահարելու Սուլլայի փորձը դրական արդյունքներ չտվեց: Ինչո՞վ է նշանավոր Սպարտակի ապստամբությունը:*

5. Հռոմեական հանրապետության ճգնաժամը Ք. ա. 50–30–ական թվականներին հասավ իր գագաթնակետին: Ծայրաստիճան սրվել էին հակասությունները ունեգուրկ հռոմեացիների և ավագանու, նահանգների ազգաբնակչության և Հռոմի, ստրուկների և ստրկատերերի միջև: Դա տեղիք տվեց քաղաքացիական պատերազմի և Կեսարի բռնապետության հաստատմանը: Սակայն Կեսարը դարձավ դավադրության զոհ: Այլ ճանապարհով ընթացավ Օկտավիանոսը: Նրա հաստատած կառավարման համակարգը և մյուս բարեփոխումները Հռոմեական տերությանը տվեցին ևս երեք հարյուր տարվա կյանք:

- *Ինչո՞ւ և է՞րբ Հռոմում ստեղծվեց առաջին եռապետությունը: Ո՞րն էր Կեսարի բռնապետության տապալման գլխավոր պատճառը:*
- *Ի՞նչ է պրինցիպատը, և ո՞վ է հաստատել այն: Բնութագրե՞ք Օկտավիանոսին, գնահատե՞ք նրա դերը Հռոմի պատմության մեջ:*

6. Հռոմեական տերությունն իր հզորության գագաթնակետին հասավ II դարում՝ տալով ակնառու արդյունքներ կյանքի բոլոր բնագավառներում: «Ոսկեդարից» հետո, սակայն, տերությունը սկսեց քայքայվել: Հռոմեական կայսրությունը տրոհվեց արևելյան և արևմտյան հատվածների:

- *Ո՞ր շրջանն է համարվում տերության «ուկեդարը»: Ինչո՞ւ տերության ճգնաժամը հաղթահարելու փորձերն ի վերջո չհաջողվեցին: Ե՞րբ տրոհվեց տերությունը և քանի՞ մասի, դրանցից ո՞րն ավելի կենսունակ եղավ: Ինչո՞ւ և ե՞րբ կործանվեց Արևմտյան հռոմեական կայսրությունը:*
7. Հնուց ի վեր հռոմեացիները բազմաստված էին: Հավատում էին, որ աստվածներն իրենց բարեկեցության աղբյուրն են: Առաջին դարում ձևավորվեց քրիստոնեությունը, որը քարոզում էր մարդկանց հավասարությունը Հայր Աստծո առաջ: Չնայած դաժան հալածանքներին՝ նոր կրոնն աստիճանաբար տարածվեց և դարձավ Հռոմեական տերության պաշտոնական կրոնը:
- *Ներկայացրե՞ք հին հռոմեական դիցարանը: Ե՞րբ է առաջացել քրիստոնեությունը, ինչո՞ւ այն տարածվեց Առաջավոր Ասիայում և Հռոմեական կայսրությունում: Ո՞ր երկրում է քրիստոնեությունը աշխարհում առաջին անգամ հռչակվել պաշտոնական կրոն: Իսկ Հռոմեական կայսրությունում ե՞րբ է այն դարձել պետական կրոն:*
8. Հունական և հելլենական մշակույթը համադրելով իրենց ազգային արժեքներին՝ հին հռոմեացիները ստեղծեցին յուրօրինակ մշակույթ: Ստեղծվեցին արժեքներ, որոնք մարդկության մշակութային ժառանգության անբաժան մասն են: Դրա շատ նվաճումներ արդիական են նաև մեր օրերում:
- *Կրթական ինչ համակարգ էր գործում Հին Հոմոնում: Աղյուսակի տեսքով ներկայացրե՞ք հռոմեական մշակույթի և գիտության նվաճումներն ըստ քնագավառների: Թվարկե՞ք հայտնի մշակութային գործիչներին:*

ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԵԶՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ

- Ակադեմիա** — Այսպես էր կոչվում Ք. ա. IV դարում Աթենքում Պլատոնի հիմնած դպրոցը:
- Ամֆիթատրոն** — Հին Հունաստանում և Հռոմում թատերական ներկայացումների համար կառուցված կիսաշրջանաձև շինություն:
- Անտիկ (լատ.՝ հին)** — Հին Հունաստանին և Հին Հռոմին վերաբերող. օրինակ՝ անտիկ մշակույթ, պատմական շրջան:
- Արենա** — Հին Հռոմի ամֆիթատրոնների ձվաձև հրապարակը:
- Արեոպագոս** — Բարձրագույն դատական և վերահսկող մարմին Հին Աթենքում:
- Արիադնեի կծիկ** — Օգնության միջոց. ըստ հին հունական դիցաբանության՝ Կրետեի թագավոր Մինոսի դուստր Արիադնեն արենացի հերոս Թեսեսին տվեց մի կծիկ, որի օգնությամբ նա դուրս եկավ Լաբիրինթոսից:
- Արիացիներ** — Ռազմատենչ ցեղեր, որոնք Հայկական լեռնաշխարհից Ք. ա. II հազարամյակի սկզբին ներթափանցեցին Իրան, ապա որոշ ժամանակ անց՝ Հնդկաստան: Ստեղծեցին զարգացած քաղաքակրթություն:
- Բազմաստվածություն** — Այլ կերպ՝ հեթանոսություն. կրոնի ձև, երբ մարդիկ երկրպագում էին բազմաթիվ աստվածների և նրանց դասակարգում դիցարանի տեսքով:
- Բարեփոխում (բարենորոգում, ռեֆորմ)** — Հասարակական կյանքի կամ դրա որևէ բնագավառի վերափոխում: Նպատակն է առաջընթաց, զարգացում ապահովել:
- Բռնապետ (լատ.՝ դիկտատոր)** — Անսահմանափակ իշխանություն ունեցող պետության ղեկավար. Հին Հռոմում բռնապետը նշանակվում էր Սենատի կողմից արտակարգ իրավիճակներում:
- Բուդդայականություն** — Համաշխարհային երեք կրոններից մեկը. հիմնադրել է Բուդդան Հնդկաստանում Ք. ա. VI դարում:
- Բուրգ** — Այդպես են կոչվում Եգիպտոսի փարավոնների համար կառուցված դամբարանները:
- Գաղութ** — Հին աշխարհում այդպես էին կոչվում պոլիսների կողմից հիմնականում ծովափերին կառուցված բնակավայրերը. դրանք հաճախ ենթակա էին հիմնադիր պոլիսին:
- Գիմնագիտն (գիմնագիա)** — Հին Հունաստանում մարմնակրթությամբ զբաղվելու շինություն:

- Գլադիատոր** — Հռոմեական ստրուկ, որին հատուկ վարժեցնում էին՝ ամֆիթատրոններում մենամարտելու համար:
- Զիկկուրատ** — Պաշտամունքային շինություն. բաբելոններեն բառացի նշանակում է բարձունք, լեռնագագաթ: Առաջինը կառուցել են Հին Միջագետքում, Ք. ա. III հազարամյակի վերջերին: Զ.-ի ներքևի մասից դեպի գագաթը բարձրանում էին հսկայական չափերի աստիճաններ, ամենավերևում տաճարն էր՝ աստծու բնակատեղին:
- Թատրոն** — Հունարեն՝ հանդիսությունների վայր, ներկայացում. հին հույները թատրոնն անվանում էին «քաղաքացիների դպրոց»:
- Ժողովրդավարություն (դեմոկրատիա)** — Կառավարման ձև, երբ օրենքների ստեղծմանը և պետության կառավարմանը մասնակցում է ողջ ժողովուրդը (հունարեն՝ դեմոս):
- Իմաստասիրություն (փիլիսոփայություն)** — Իմաստասեր (փիլիսոփա) են անվանել Հին Հունաստանի և Հռոմի նշանավոր մտածողներին և գիտնականներին:
- Լակոնական ոճ** — Հնարավորինս քիչ բառերով միտքը բովանդակալից արտահայտելու ոճ: Բնորոշ է եղել հին սպարտացիներին: Նրանք ապրում էին Լակոնիա մարզում. այստեղից էլ՝ անվանումը:
- Լեգեոն** — Հին Հռոմի բանակի հիմնական զորամիավորում. կազմված էր շուրջ 6000 զինվորից:
- Խմբիչխանություն (հուն.՝ օլիգարխիա)** — Հունական պոլիսներում կառավարման ձև, երբ իշխանությունը գտնվում էր ավագանու մի փոքր խմբի՝ ընտրախավի ձեռքում:
- Ծերակույտ (Սենատ)** — Ավագանու ներկայացուցիչներից կազմված ժողով. Հին Հունաստանում և Հռոմում օրենսդիր գերագույն մարմին:
- Հանրապետություն (լատ.՝ ռեսպուբլիկա – հանրային գործ)** — Պետության ձև, որտեղ իշխանության բարձրագույն մարմինները կազմվում են ժողովրդի ընտրովի ներկայացուցիչներից:
- Հիերոգլիֆ** — Բառացի նշանակում է սրբազան գիր: Գրի հնագույն տեսակ՝ գաղափարագիր. առաջացել է Եգիպտոսում Ք. ա. IV հազարամյակի վերջին:
- Հին քարի դար** — Հունարեն՝ պալեոլիթ. պատմության հնագույն շրջանի՝ քարի դարի առաջին ենթափուլը:
- Հռետոր** — Ճարտար, տպավորիչ, ազդեցիկ խոսել կարողացող մարդ՝ ճարտասան:
- Կայսր** — Այդպես է կոչվել Հռոմեական կայսրության միապետը: Ծագել է Կեսարի անունից:
- Կոնսուլ** — Հին Հռոմի պետական բարձրագույն պաշտոնյա:

- Մագաղաթ (ասոր.՝ գալարված մատյան)** — Կաշվից պատրաստված գրանյութ:
- Մետաքսի ճանապարհ** — Հին աշխարհի և միջնադարի նշանավոր միջազգային առևտրական ճանապարհ, որը 7000 կմ ձգվում էր Չինաստանից մինչև Եվրոպա: Դրա մի հատվածը անցնում էր Հայաստանի տարածքով:
- Միապետություն** — Կառավարման ձև, որի դեպքում իշխանությունը կենտրոնացված է մեկ անձի՝ միապետի ձեռքում:
- Միջին քարի դար** — Հունարեն՝ մեզոլիթ. քարի դարի երկրորդ ենթափուլը:
- Մումիա** — Հատուկ նյութերով մշակված՝ զմռսված մարդու դիակ. դրա շնորհիվ այն պահպանվում է շատ երկար ժամանակ: Մումիաների պատրաստումը մեծ տարածում ուներ Հին Եգիպտոսում, կապված էր անմահության և հանդերձյալ կյանքի մասին պատկերացումների հետ: Հայտնի են և մեզ են հասել հատկապես փարավոնների մումիաներ:
- Նոր քարի դար** — Հունարեն՝ նեոլիթ. քարի դարի երրորդ ենթափուլը:
- Չինական մեծ պարիսպ** — Հին աշխարհի նշանավոր կառույցներից մեկը: Այն Չինաստանը հյուսիսից պաշտպանում էր թշնամիների հարձակումներից: Երկարությունը 5000 կմ է:
- Պապիրուս** — Գրանյութ, որը պատրաստվում էր եղեգնի մի տեսակից: Ցողունից ստանում էին հատուկ նյութ, չորացնում էին, հարթեցնում և վրան գրում:
- Պատրիկ** — Հին Հռոմի ավանդական ընտանիքի (տոհմի) անդամ. բառացի նշանակում է՝ հայր ունեցող:
- Պլեբեյ** — Բառացի նշանակում է՝ դրսից լցվածներ. Հին Հռոմում այդպես էին կոչվում եկվոր բնակիչները, որոնք երկար ժամանակ չունեին հռոմեական քաղաքացիություն:
- Պղնձի-քարի դար** — Հունարեն՝ էնեոլիթ. նախնադարի պատմության քարի դարին հաջորդող փուլը:
- Պյուռհոսյան հաղթանակ** — Նշանակում է հաղթանակ, հաջողություն, որը համարժեք չէ դրա ձեռքբերման համար թափված ջանքերին: Առաջացել է Էպիրոսի արքա Պյուռհոսի անունից: Նա Ք. ա. 370-ական թթ. հռոմեացիների դեմ պատերազմում տարավ հաղթանակ՝ չափից ավելի մեծ զոհերի գնով: Ի վերջո, նա պարտվեց այդ պատերազմում:
- Պրինցիպատ (լատ.՝ առաջին)** — Հռոմեական վաղ կայսրության դարաշրջանում ձևավորված կառավարման ձև՝ «քողարկված միապետություն»:
- Պրովինցիա (նահանգ)** — Հռոմեական տերության վարչական մեծ միավոր. լատիներեն բառացի նշանակում է պարտված երկիր:

Սատրապություն — Աքեմենյան Իրանի վարչական միավոր:

Սեպագիր — Գրային համակարգ, որն առաջացել է Ք. ա. III հազարամյակի սկզբին Շումերում: Անվանումն առաջացել է կավի կամ քարի վրա արվող գրային նշանների ձևից, որոնք նման էին սեպիկների:

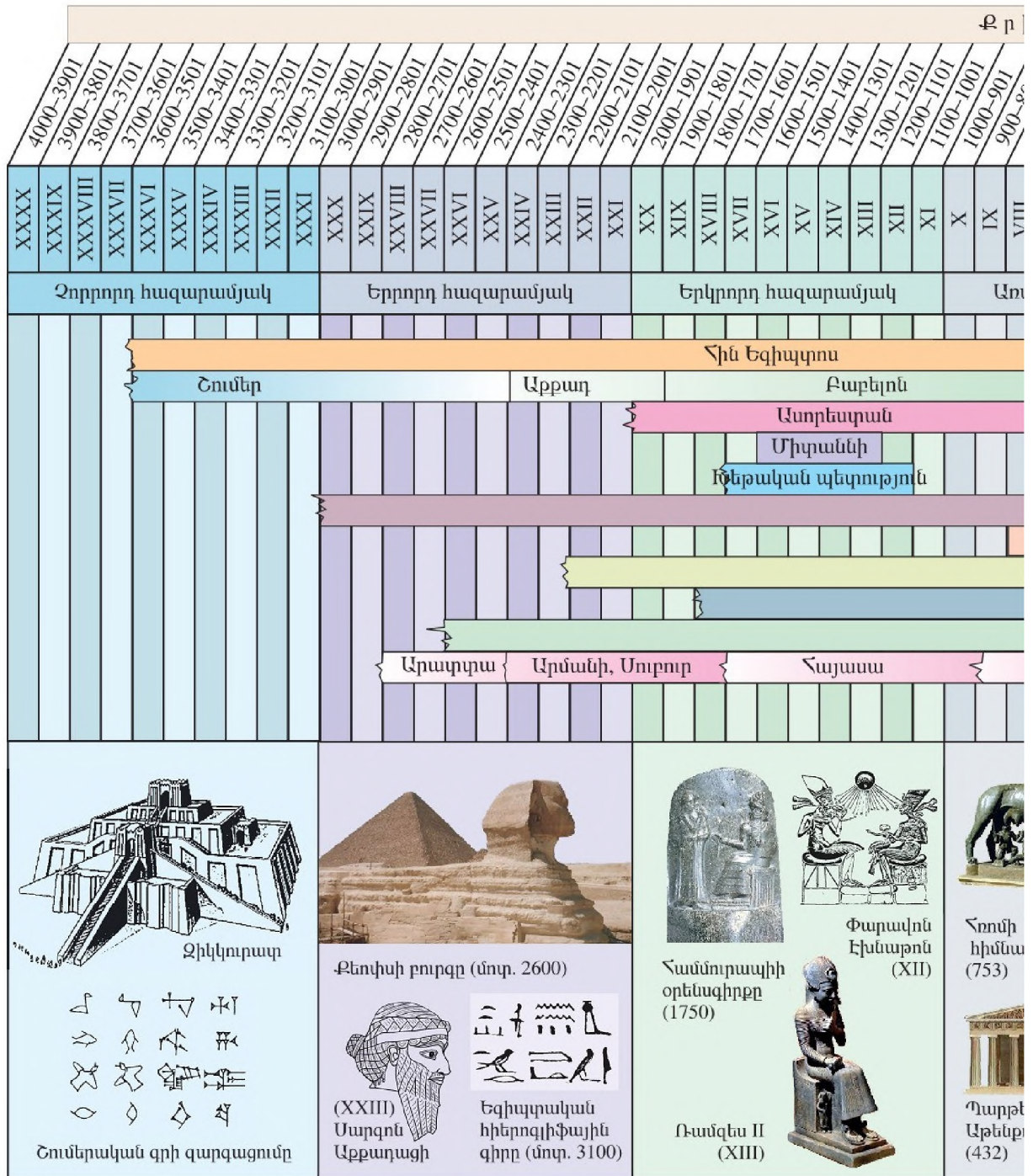
Վարնա (հասարակական խումբ) — Հին Հնդկաստանի բնակչության չորս խմբերի անվանումը:

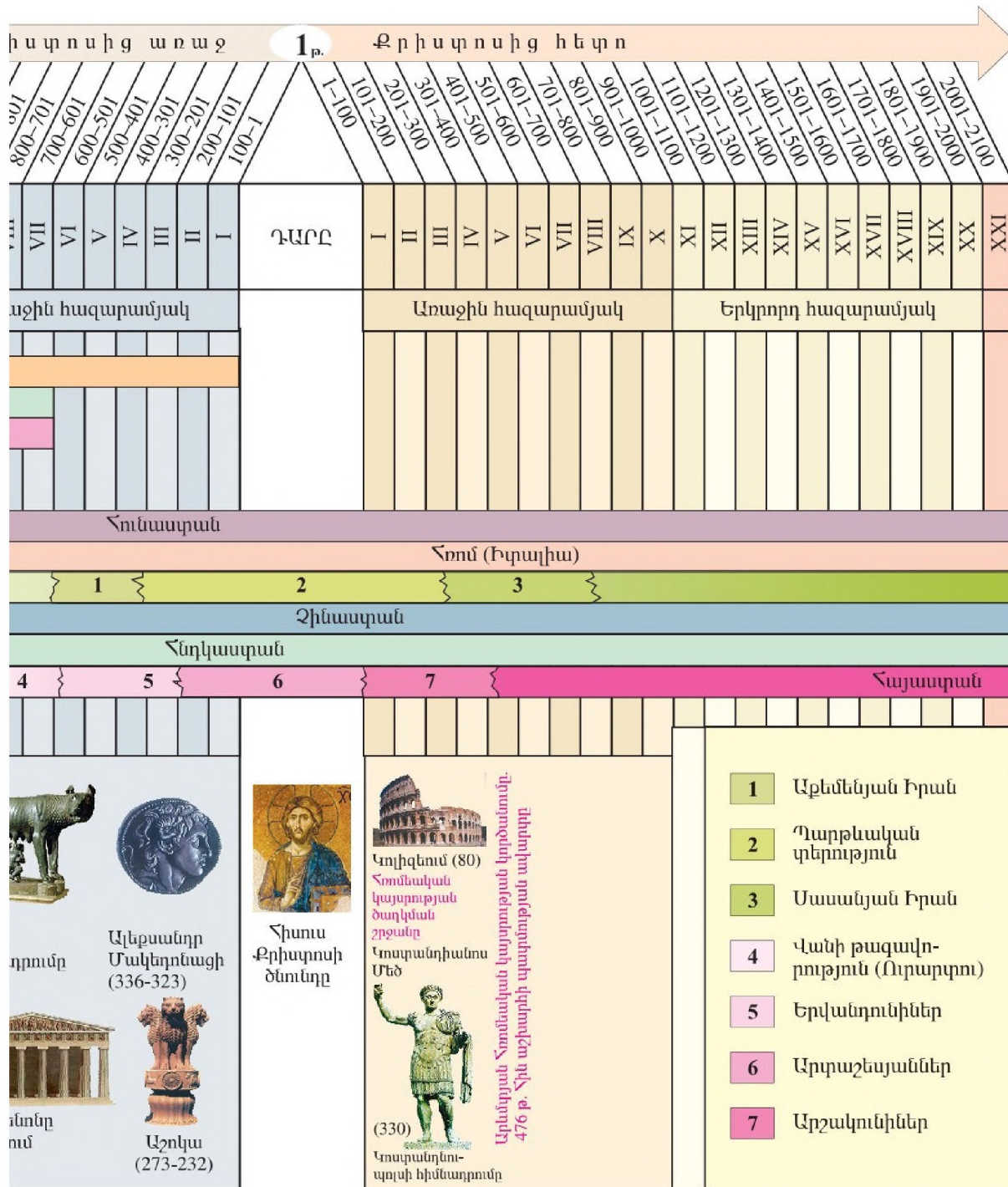
Տիրան (բռնակալ) — Հին Հունաստանում բռնի ուժով իշխանությունը գրաված և միանձնյա կառավարող անձ:

Փարավոն — Բառացի նշանակում է մեծ տան՝ պալատի տեր, այդպես էին կոչվում Հին Եգիպտոսի արքաները:

ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ
ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ
ՍԱՆԴՂԱԿ

ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

- Հնագույն շրջանից մինչև **Ք. ա. XII հազարամյակ** — Հին քարի դար
- Ք. ա. XII-X հազարամյակներ** — Միջին քարի դար
- Ք. ա. X-VI հազարամյակի կեսեր** — Նոր քարի դար
- Ք. ա. VI հազարամյակի կեսից մինչև V հազարամյակի վերջ** — Պղնձի-քարի դար
- Ք. ա. IV հազարամյակի վերջեր** — Առաջին պետությունների ձևավորումը Եգիպտոսում և Միջագետքում: Եգիպտական հիերոգլիֆային գրի և շումերական գաղափարագրի ստեղծումը
- Ք. ա. XXXI դ.** — Եգիպտոսի միացյալ թագավորության ստեղծումը
- Ք. ա. 3000-1100-ական թթ.** — Հունաստանի պատմության Կրետե-միկենյան դարաշրջանը
- Ք. ա. III հազարամյակի սկիզբ** — Գիլգամեշի վիպերգի ստեղծումը
- Ք. ա. մոտ 2600 թ.** — Քեոփսի բուրգի կառուցումը
- Ք. ա. III հազարամյակի սկիզբ** — Սեպագրի ստեղծումը
- Ք. ա. 2330-2295 թթ.** — Սարգոն Աքքադացի. Աքքադի պետության ստեղծումը
- Ք. ա. XXII դ.** — Էլամի պետության կազմավորումը
- Ք. ա. XX դ.** — Ասորեստանի պետության ստեղծումը
- Ք. ա. 1792-1750 թթ.** — Համմուրայի՝ Բաբելոնի արքա
- Ք. ա. XVII դ.** — Արիական ցեղերի ներխուժումը Իրանից Հնդկաստան
- Ք. ա. XVII-XII դդ.** — Խեթական պետությունը
- Ք. ա. XVI-XIII դդ.** — Միտաննի պետությունը
- Ք. ա. 1467-1413 թթ.** — Թութմոս III փարավոնի գահակալությունը
- Ք. ա. 1279-1213 թթ.** — Ռամզես II փարավոնի գահակալությունը
- Ք. ա. 1258 թ.** — «Հավերժական քարեկամության» պայմանագրի կնքումը Եգիպտոսի և Խեթական պետության միջև
- Ք. ա. XIII դ. կեսեր** — Տրոյական պատերազմը
- Ք. ա. XIII-XII դդ.** — Ասորեստանի վերելքի շրջանը
- Ք. ա. XII-IX դդ.** — Հունաստանի պատմության հոմերոսյան դարաշրջանը
- Ք. ա. X դ.** — Փյունիկյան հնչյունագրի ստեղծումը
- Ք. ա. IX-VI դդ.** — Վանի համահայկական թագավորությունը
- Ք. ա. IX դ. վերջ** — Կարթագենի հիմնադրումը փյունիկեցիների կողմից
- Ք. ա. VIII-VI դդ.** — Հունաստանի պատմության արխաիկ դարաշրջանը. հունական մեծ գաղութացումը

- Բ. ա. VIII դ. — Այբուբենի ստեղծումը Հունաստանում
 Բ. ա. 782 թ. — Էրեբունիի հիմնադրումը
 Բ. ա. 776 թ. — Առաջին օլիմպիական խաղերը Հունաստանում
 Բ. ա. 753 թ. — Հռոմի հիմնադրումը
 Բ. ա. 753–510 թթ. — Հռոմի պատմության թագավորական շրջանը
 Բ. ա. 721–705 թթ. — Սարգոն II-ի գահակալությունը
 Բ. ա. 612 թ. — Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեի գրավումը
 Բ. ա. 605–562 թթ. — Նաբուգոդոնոսորը՝ Բաբելոնի արքա: Կախովի այգի-
 ների և Բաբելոնի աշտարակի կառուցումը
 Բ. ա. VI դ. — Բուդդայականության առաջացումը
 Բ. ա. 594 թ. — Սոլոնի բարեփոխումները Աթենքում
 Բ. ա. 557 թ. — Պիսիստրատի տիրանիայի սկիզբը
 Բ. ա. 550 թ. — Պարսկական տերության հիմնադրումը Կյուրոս Մեծի
 կողմից
 Բ. ա. 522–486 թթ. — Դարեհ I-ը՝ Աքեմենյան արքա
 Բ. ա. 510 թ. — Հանրապետության հաստատումը Հռոմում
 Բ. ա. 506 թ. — Կլիսթենեսի բարեփոխումները
 Բ. ա. 500–449 թթ. — Հույն-պարսկական պատերազմները
 Բ. ա. 490 թ. — Մարաթոնի ճակատամարտը
 Բ. ա. 480 թ. — Սալամինի ճակատամարտը
 Բ. ա. 451 թ. — 12 տախտակների օրենքների ընդունումը Հռոմում
 Բ. ա. 444–429 թթ. — Պերիկլեսը՝ Աթենքի առաջին ստրատեգոս
 Բ. ա. 431–404 թթ. — Պելոպոնեսյան պատերազմը
 Բ. ա. 359–336 թթ. — Փիլիպոս II-ի գահակալությունը
 Բ. ա. 336–323 թթ. — Ալեքսանդր Մակեդոնացի
 Բ. ա. 334–325 թթ. — Ալեքսանդր Մակեդոնացու Արևելյան արշավանքը.
 համաշխարհային տերության ստեղծումը
 Բ. ա. 332 թ. — Ալեքսանդրիա քաղաքի հիմնումը Եգիպտոսում
 Բ. ա. 331 թ. — Գավգամելայի ճակատամարտը
 Բ. ա. 305 թ. — Հելլենիստական պետությունների՝ Եգիպտոս, Սելևկյան
 պետություն, Պերգամոն, Մակեդոնիա, ստեղծումը
 Բ. ա. 246–210 թթ. — Ցին Շի Հուանդի՝ միավորված Չինաստանի առաջին
 կայսրը
 Բ. ա. 220 թ. — Չինական մեծ պարսպի կառուցման սկիզբը
 Բ. ա. 218–201 թթ. — Պունիկյան երկրորդ պատերազմը
 Բ. ա. 216 թ. — Կաննեի ճակատամարտը
 Բ. ա. 202 թ. — Հաննիբալի պարտությունը հռոմեացիներից
 Բ. ա. 196 թ. — Հունաստանի նվաճումը Հռոմի կողմից
 Բ. ա. 190 թ. — Մագնեսիայի ճակատամարտը

- Ք. ա. 189 թ.** — Մեծ Հայքի անկախության վերականգնումը Արտաշես I արքայի կողմից
- Ք. ա. 146 թ.** — Կարթագենի կործանումը Հռոմի կողմից
- Ք. ա. II դ. վերջ - Ք. ա. I դ. սկիզբ** — Չինաստանից մինչև Սև ծով 7000 կմ ձգվող Մետաքսի ճանապարհի կառուցումը
- Ք. ա. 90 թ.** — Իտալիկներին Հռոմի քաղաքացիության շնորհումը
- Ք. ա. 84 թ.** — Սելևկյան պետության գրավումը Տիգրան Մեծի կողմից
- Ք. ա. 82–78 թթ.** — Սուլլայի բռնապետությունը
- Ք. ա. 73–71 թթ.** — Սպարտակի ապստամբությունը
- Ք. ա. 66 թ.** — Արտաշատի դաշնագրի կնքումը Հռոմի և Մեծ Հայքի միջև
- Ք. ա. 60 թ.** — Առաջին եռապետության ստեղծումը Հռոմում՝ Կեսար, Պոմպեոս, Կրասոս
- Ք. ա. 53 թ.** — Կրասոսի գոհվելը Խառանի ճակատամարտում
- Ք. ա. 49 թ.** — Կեսարն անցնում է Ռուբիկոն գետը
- Ք. ա. 44 թ.** — Հուլիոս Կեսարի սպանությունը
- Ք. ա. 31 թ.** — Ակտիումի ծովամարտը
- Ք. ա. 27 - Ք. հ. 14 թթ.** — Օկտավիանոս (Օգոստոսի) պրինցիպատը
- I դար** — Քրիստոնեության առաջացումը
- 96–180 թթ.** — Հռոմեական տերության «ոսկեդարը»
- 98–117 թթ.** — Տրայանոսի գահակալությունը
- 161–180 թթ.** — Մարկոս Ավրելիոսի գահակալությունը
- 212 թ.** — Հռոմեական քաղաքացիության տարածումը նահանգների ազատ բնակչության վրա
- 284–305 թթ.** — Դիոկղետիանոսի գահակալությունը
- 313 թ.** — Միլանի հրովարտակը: Քրիստոնեության ճանաչվելը մյուս կրոններին հավասար
- 330 թ.** — Կոստանդնուպոլիսը՝ Հռոմեական կայսրության նոր մայրաքաղաք
- 381 թ.** — Քրիստոնեության ճանաչումը Հռոմեական կայսրության միակ պաշտոնական կրոն
- 393 թ.** — Անտիկ շրջանի վերջին օլիմպիական մարզական խաղերը
- 395 թ.** — Հռոմեական կայսրության բաժանումը երկու մասի
- 476 թ.** — Արևմտյան հռոմեական կայսրության կործանումը. Հին աշխարհի պատմության ավարտը

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ..... 3

I ԲԱԺԻՆ. ՆԱԽՆԱԴԱՐ

§ 1. ՀԻՆ ՔԱՐԻ ԴԱՐ (ՊԱԼԵՈԼԻԹ)..... 5
 § 2. ՄԻՋԻՆ ԵՎ ՆՈՐ ՔԱՐԻ ԴԱՐԵՐ. ԱՆՑՈՒՄ ՆՍՏԱԿԵՑՈՒԹՅԱՆ 9
 § 3. ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ..... 14
 I ԲԱԺԻՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ 18

II ԲԱԺԻՆ. ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔ

§ 4. ԵԳԻՊՏՈՍ 21
 § 5. ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 25
 § 6. ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 29
 § 7. ՀԻՆ ՓՈՔՐ ԱՍԻԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ.... 33
 § 8. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ ԵՎ ՉԻՆԱՍՏԱՆ 37
 § 9. ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ԻՐԱՆԸ 41
 § 10. ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԿՐՈՆՆԵՐԸ..... 45
 § 11. ԳԻՐ ԵՎ ԱՐՎԵՍ 48
 § 12. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ 54
 II ԲԱԺԻՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ..... 58

III ԲԱԺԻՆ. ՀԻՆ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ

§ 13. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅԱԸ..... 61
 § 14. ԱՐԽԱԿ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԸ (Ք. Ա. VIII-VI ԴԱՐԵՐ) 67
 § 15. ՀԻՆ ՍՊԱՐՏԱՆ ԵՎ ԱԹԵՆՔԸ..... 72
 § 16. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԸ Ք. Ա. V ԴԱՐՈՒՄ 78
 § 17. ԴԱՍԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ..... 84
 III ԲԱԺԻՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ..... 89

IV ԲԱԺԻՆ. ՀԵԼԼԵՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

§ 18. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԴՈՆԱՑԻ..... 91
 § 19. ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ 97
 IV ԲԱԺԻՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ..... 103

V ԲԱԺԻՆ. ՀԻՆ ՀՌՈՄ

§ 20. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅՍԸ.....	105
§ 21. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔ-ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ Ք. Ա. V-III ԴԱՐԵՐՈՒՄ	110
§ 22. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ	115
§ 23. ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՃԳՆԱԺԱՄԸ	120
§ 24. ԱՆՅՈՒՄ ՊՐԻՆՅԻՊԱՏԻՆ	125
§ 25. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱՂԿՈՒՄՆ ՈՒ ԱՆԿՈՒՄԸ	130
§ 26. ԿՐՈՆԸ	135
§ 27. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ.....	139
V ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ.....	144
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԵԶՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ	147
ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԱՆԴՂԱԿ.....	151
ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	154

ԱԼԲԵՐՏ ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, ՀԱՅԿ ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ,
ԱՐԱՄ ՎԱՂԱՐՇԱԿԻ ՔՈՍՅԱՆ

ՀԱՄԱՇԵԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԻՆ ԱՇԵԱՐՀ

6-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի համար

А. А. СТЕПАНЯН, Г. Г. АВЕТИСЯН, А. В. КОСЯН

ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ. ДРЕВНИЙ МИР

6-ОЙ КЛАСС

Учебник для общеобразовательной основной школы
(на армянском языке)

Издательство «Зангак», Ереван, 2018

Հրատարակչության տնօրեն՝
Համակարգչային ձևավորումը՝

Շապիկի համակարգչային ձևավորումը՝
Սրբագրիչ՝

Էմին Մկրտչյան
Լալա Հովսեփյանի
Գրիգորի Հարությունյանի
Արևիկ Հակոբյանի
Լուսինե Դավթյան

Գրքում օգտագործված նկարներ

Էջ 1 © Marie-Lan Nguyen, էջ 12 © Jon Sullivan, էջ 15 © Lewis MacDonald, էջ 15 © Andreas Praefcke, էջ 25 © Iraqi Directorate General of Antiquities, էջ 31՝ Պիտեր Բրյուգել Ավագ. «Բաբելոնի աշտարակը», էջ 31՝ Կոստանդին Ալագյան. «Շամիրամի կախովի այգիները», էջ 39 © айрун, էջ 44 © Roozbeh Taassob, էջ 48 © Jon Bodsworth, էջ 49՝ Լեոն Կոնլե. «Շամպոլյանի դիմանկարը», էջ 51 © Rictor Norton, էջ 55 © Jeff Dahl, էջ 62 © Leonard G., էջ 65՝ Ժան Ավգուստ Դոմինիկ Բնգրես. «Հոմերոսի փատարանումը», էջ 67 © Adam L. Clevenger, էջ 69 © Gunnar Bach Pedersen, էջ 72 © C. Paul Jennewein, էջ 73 © Κούμαρος Νικόλαος, էջ 76 © Giovanni Dall'Orto, էջ 79՝ Վիլհելմ ֆոն Կաուրախ. «Սալամինի ճակատամարտը», էջ 85՝ Ռաֆայել Սանտի. «Աթենքի դպրոցը», էջ 88՝ Միրոն. «Սկավառականետորդը», էջ 93՝ Շառլ Լեբրեն. «Ալեքսանդր Մակեդոնացու մուտքը Բաբելոն», էջ 94 © J L G Ferris, էջ 100 © O. Von Corven, էջ 101 © Raimond Spekking, էջ 106 © Frans Huys, էջ 112՝ Չեզարե Մակկարի. «Կիկերոնը դատապարտում է Կատալինենին», էջ 125 © Diagram Lajard, էջ 127 © Andreas Wahra, էջ 135՝ Ջովանի Պաոլո Պանինի. «Պանթեոնի ներսույթը», էջ 136՝ Էլիու Վեդդեր. «Միներվա», էջ 139՝ Ժան-ժոզեֆ Թալասոն. «Վերգիլոսն ընթերցում է իր «Էնեականը» Օգոստոսի և Օկտավիայի համար», էջ 140՝ Վինչենցո Ֆրոպպա. «Մանուկ Կիկերոնն ընթերցանության պահին»:

Հեղինակային բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

ISBN 978-9939-68-181-8

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Ծավալը՝ 10 տպ. մամուլ: Տառատեսակը՝ «GHEA Mashtots»
Տպաքանակը՝ 39 444: Պատվեր՝ 03/Հ-17

«ԶԱՆԳԱԿ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak

